

บทที่ 4

หลักสูตรการศึกษาปฐมวัยยุคก่อนปฏิรูปการปกครอง (พ.ศ.2411 - 2474)

เป็นที่ทราบกันดีว่า ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ คือ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น เป็นยุคแห่งการปฏิรูปแผ่นดินในทุกด้าน ทั้งการเมืองและสังคมให้ทัดเทียมนานาอารยประเทศ ในส่วนของการปฏิรูปการศึกษานั้นก็ทรงถือเป็นภารกิจอันยิ่งใหญ่ที่ทรงเล็งเห็นความสำคัญและดำเนินการปฏิรูปควบคู่ไปกับการกิจด้านอื่น ๆ ซึ่ง วุฒิชัย มูลศิลป์ (2529) ได้กล่าวถึง ปัจจัยสำคัญที่ก่อให้เกิดการจัดการศึกษาสมัยใหม่ไว้ดังนี้

1. ปัจจัยทางด้านการคุกคามของจักรวรรดินิยมตะวันตก ซึ่งปัจจัยด้านนี้เป็นผลมาจากการปฏิวัติอุตสาหกรรมในยุโรป จึงทำให้ประเทศในแถบยุโรปหลายประเทศเดินทางเข้ามาในแถบเอเชียเพื่อล่าอาณานิคม การคุกคามของจักรวรรดินิยมตะวันตก แม้จะไม่เกิดขึ้นกับประเทศไทยโดยตรง แต่ก็ป็นภัยต่อไทยอย่างยิ่ง พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงทรงมีพระราชดำริที่จะทำประเทศให้ทันสมัย จึงทรงจัดตั้งการศึกษาตามแบบสมัยใหม่ และให้แพร่ออกไปทั่วราชอาณาจักร

2. ปัจจัยทางด้านสติปัญญาและความคิดตามแบบตะวันตก ชาวยุโรปที่เข้ามาในประเทศไทยไม่ว่าจะเป็นพ่อค้า นักผจญภัย และหมอสอนศาสนา หรือมิชชันนารี นอกจากจะมาเพื่อวัตถุประสงค์เฉพาะของตนแล้ว ยังมีส่วนเผยแพร่ความคิดตามแบบอย่างของเขาด้วย เช่น การนำความรู้ตามแบบตะวันตกเข้ามาในเมืองไทย อันได้แก่ โรงเรียน การแพทย์ วิทยาศาสตร์และอื่น ๆ ซึ่งแนวคิดเหล่านี้ได้ก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงทางการศึกษาแก่บุคคลในระดับต่าง ๆ จนได้มีการนำไปปฏิบัติในที่สุด

3. บัจฉัยทางด้านที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีประสบการณ์จากต่างประเทศ จากการที่พระองค์ได้เสด็จประพาสต่างประเทศหลายครั้ง ทั้งในแถบเอเชียและยุโรป ได้ทรงศึกษาและดูงานในสถานที่ต่าง ๆ อย่างสนพระราชหฤทัย ครั้นเมื่อเสด็จกลับมาถึง ก็ทรงนำความรู้และประสบการณ์ที่ได้รับมาดำเนินการจัดการศึกษาที่เป็นประโยชน์แก่ประเทศชาติ นอกจากนี้ยังทรงสนับสนุนให้พระบรมวงศานุวงศ์ ตลอดจนข้าราชการที่มีความรู้ความสามารถไปศึกษางานด้านการศึกษาและด้านอื่น ๆ เพื่อกลับมาช่วยปรับปรุง และปฏิรูปการศึกษาในประเทศให้ถูกต้องและทันสมัยยิ่งขึ้น

4. บัจฉัยทางการเลิกทาส ด้วยพระปรีชาญาณอันสูงส่งทำให้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงดำเนินการเลิกทาสได้สำเร็จเรียบร้อย ปรากฏเหตุการณ์ร้ายแรงใด ๆ และภายหลังจากเลิกทาสแล้ว ยังทรงมีความห่วงใยในทาสที่เป็นไทเหล่านี้ ด้วยเกรงว่าจะประสบปัญหาในการยังชีพจนต้องหวนกลับมาเป็นทาสอีก จึงทรงมีพระราชดำริว่า การศึกษาจะทำให้ทาสมีเครื่องมือประกอบอาชีพ จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้จัดการศึกษาแก่ทวยราษฎร์ขึ้นอย่างทั่วถึง เพื่อให้ทาสและลูกทาสได้เล่าเรียนหนังสือ ได้รู้หนังสือและสามารถเข้าทำงานกับหน่วยงานของรัฐบาลได้

5. บัจฉัยทางด้านความต้องการบุคคลเข้ารับราชการ ดังได้กล่าวแล้วว่า ในรัชสมัยนี้เป็นยุคของการปฏิรูปประเทศชาติบ้านเมืองในทุก ๆ ด้าน จึงมีการจัดตั้งและขยายหน่วยงานต่าง ๆ มากมาย แต่ในหน่วยงานเหล่านี้ยังขาดบุคลากรที่จะทำงาน พระองค์จึงทรงตั้งโรงเรียนขึ้นอีกหลายโรงเรียน เช่น โรงเรียนแผนกที่ โรงเรียนเกษตรกรรม โรงเรียนกฎหมาย เป็นต้น ทั้งนี้เพื่อผลิตคนเข้าทำงานในหน่วยงานต่าง ๆ ให้เพียงพอนั่นเอง

ความเคลื่อนไหวของการศึกษาปฐมวัย

ในประเด็นที่กล่าวมาแล้ว เป็นลักษณะของการปฏิรูปการศึกษาทั่วไป ในส่วนของการศึกษาปฐมวัยเองนั้น ก็ได้รับผลกระทบจากบัจฉัยแห่งการเปลี่ยนแปลงเหล่านี้บ้างพอสมควร กล่าวคือ ได้มีการจัดตั้งหน่วยงานทางการศึกษาปฐมวัยทั้งในรูปแบบโรงเรียนและรูปแบบอื่นขึ้นมาบ้างเช่นกัน ทำให้นักการศึกษาปฐมวัยหลายคนมองว่าจุดนี้ถือเป็นการเริ่มต้นของการการศึกษาปฐมวัยอย่างมีระบบแบบแผนซึ่งพัฒนาขึ้นกว่าในอดีต อันได้แก่ การจัดตั้งโรงเรียนเด็กของพระอัครชายาเธอ พระองค์เจ้าสายสวลีภิรมย์แห่งหนึ่งโรงเรียนราชกุมารราชกุมารี อีกแห่งหนึ่ง และเมื่อล่วงเข้าสู่สมัยรัชกาลที่ 6 ก็ได้มีการจัดตั้งโรงเรียนอนุบาลขึ้นมากมาย จึงถือได้ว่าเป็นผลสืบเนื่องมาจากการศึกษาปฐมวัยซึ่งได้วางรากฐานไว้แล้วในสมัยรัชกาลที่ 5 ซึ่งรายละเอียดต่าง ๆ จะได้นำเสนอต่อไป

พระวิมาดาเธอ พระองค์เจ้าสายวโรทัย
กรมพระสุทธสาสน์นาฏ มหาราชปดิวิดา
พระผู้ทรงให้กำเนิด "โรงเรียนเด็ก"

โรงเรียนเด็กของพระอัครชายาเธอ พระองค์เจ้าสายสวลีภิรมย์

สมเด็จพระยาตำรากราชานภาพได้ทรงเรียบเรียงตำนานโรงเรียนเด็กของพระอัครชายาเธอฯ (2472) ไว้ดังนี้

ประกาศเรื่องตั้งโรงเรียนเด็ก เมื่อ พ.ศ.2433 (คัดจากหนังสือราชกิจจานุเบกษา)

พระอัครชายาเธอ พระองค์เจ้าสายสวลีภิรมย์ มีความสังเวชสลดพระหฤทัย ในการที่ประชวรและสิ้นพระชนม์แห่งพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้านภาจรจรัสศรี ซึ่งเป็นพระธิดาเป็นต้นเหตุ จึงได้ทรงพระดำริว่าบุตรีธิดาผู้มีบรรดาศักดิ์มีทรัพย์ ยังได้รับความเวทนาในเวลาป่วยไข้แสนสาหัสถึงเพียงนี้ ทารกที่เป็นผู้เกิดแต่บิดามารดาอันขัดสน จะได้รับความลำบากยิ่งไปกว่านี้สักเพียงไรเป็นที่น่าสงสาร

อนึ่งบรรดาทารกซึ่งเกิดแต่บิดามารดาอันขัดสนยากจน มักจะต้องทนความลำบากและทุกข์เวทนาด่าง ๆ บางทีถึงเป็นอันตรายนเสีย เพราะบิดามารดาไม่มีกำลังสามารถจะบำรุงเลี้ยงไว้ได้ก็มีที่บิดามารดาพาไปทอดทิ้งหรือไปเที่ยวยกให้แก่ผู้อื่นเสียแต่ยังอยู่ในผ้าอ้อมก็มี ทารกเหล่านี้ย่อมจะเป็นอันตรายนเสีย เพราะเหตุที่ไม่ได้รับความปฏิบัติบำรุงเลี้ยงตามสมควรมากกว่าที่จะรอดอยู่ได้จนโตใหญ่

อีกประการหนึ่ง ทรงพระดำริเห็นว่าเด็ก ๆ ซึ่งบิดามารดาเป็นคนเลวทรามขัดสน บิดามารดามักทอดทิ้งปล่อยให้ประพฤติดำเริบเอาใจคนองในทางทุจริตไปแต่ยังเยาว์ ครั้นเด็กนั้นเติบโตขึ้นก็มีแต่นิสัยความชั่วพัวพันติดสันดานพาให้เกียจคร้านหรือประพฤติพาลทุจริต ต้องได้รับความเดือดร้อนต่าง ๆ หากไม่ก็ต้องยอมตัวประพฤติเช่น ทาสของผู้อื่นเมื่อปลายมือ เพราะ บิดามารดาขัดสนไม่สามารถหรือไม่ได้ประสงค์ให้ศึกษาสำเหนียกหาวิชาความรู้สำหรับเลี้ยงชีวิตและฝึกหัดให้ประพฤติดีมาแต่ในเวลาอันสมควรเมื่อยังเป็นเด็กนั้น เด็กตกไปในทางทุจริตเสียเพราะเหตุนี้ก็มีมาก

พระองค์จึงมีพระประสงค์จะบำเพ็ญพระกุศลให้เป็นถาวรวัตถุที่ระลึกถึงและอุทิศส่วนพระกุศลประทานพระเจ้าลูกเธอเจ้าฟ้านภาจรจรัสศรีพระธิดาซึ่งสิ้นพระชนม์ล่วงไปนั้นและทรงพระดำริเห็นว่า การทำนุบำรุงทารกและเด็กชายหญิงซึ่งเป็นบุตรของคนยากจน ให้พ้นอันตรายและพ้นทางทุจริตต่าง ๆ ตามที่ได้กล่าว

มาแล้ว ย่อมจะเป็นการกุศลทานมัยบุญ กิริยาวัตถุอันประเสริฐและเป็นการสมควรอย่างยิ่ง เพราะยังมีผู้มีผู้จัดขึ้นให้ปรากฏในพระราชอาณาเขตมาแต่ก่อนจึงนำความขึ้นกราบบังคมทูลแด่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวก็ทรงพระโสมนัสอนุโมทนาในพระกุศลเจตนาอันพิเศษนี้ และจะทรงเป็นพระราชธุระช่วยอุปการบำรุงด้วยพระบรมราชานุภาพ ให้การสำเร็จตลอดไปตามประสงค์ทุกประการ

พระอัครชายาเธอฯ จึงได้ทรงบริจาคทรัพย์เป็นอันมาก ซื้อทั้งที่ดินและที่ดินเรือนโรงต่าง ๆ ซ่อมแซมก่อสร้างบริเวณและเครื่องใช้เครื่องแต่งทั้งปวงบริบูรณ์พร้อมเสร็จ จัดเป็นโรงสำหรับเลี้ยงเด็กขึ้นที่ตำบลสวนมะลิ ริมถนนบำรุงเมืองแห่งหนึ่ง เพื่อจัดการบำรุงเลี้ยงทารกและเด็กชายหญิงบุตรคนยากจนต่อไป โดยลักษณะการที่จัดดังนี้ คือ

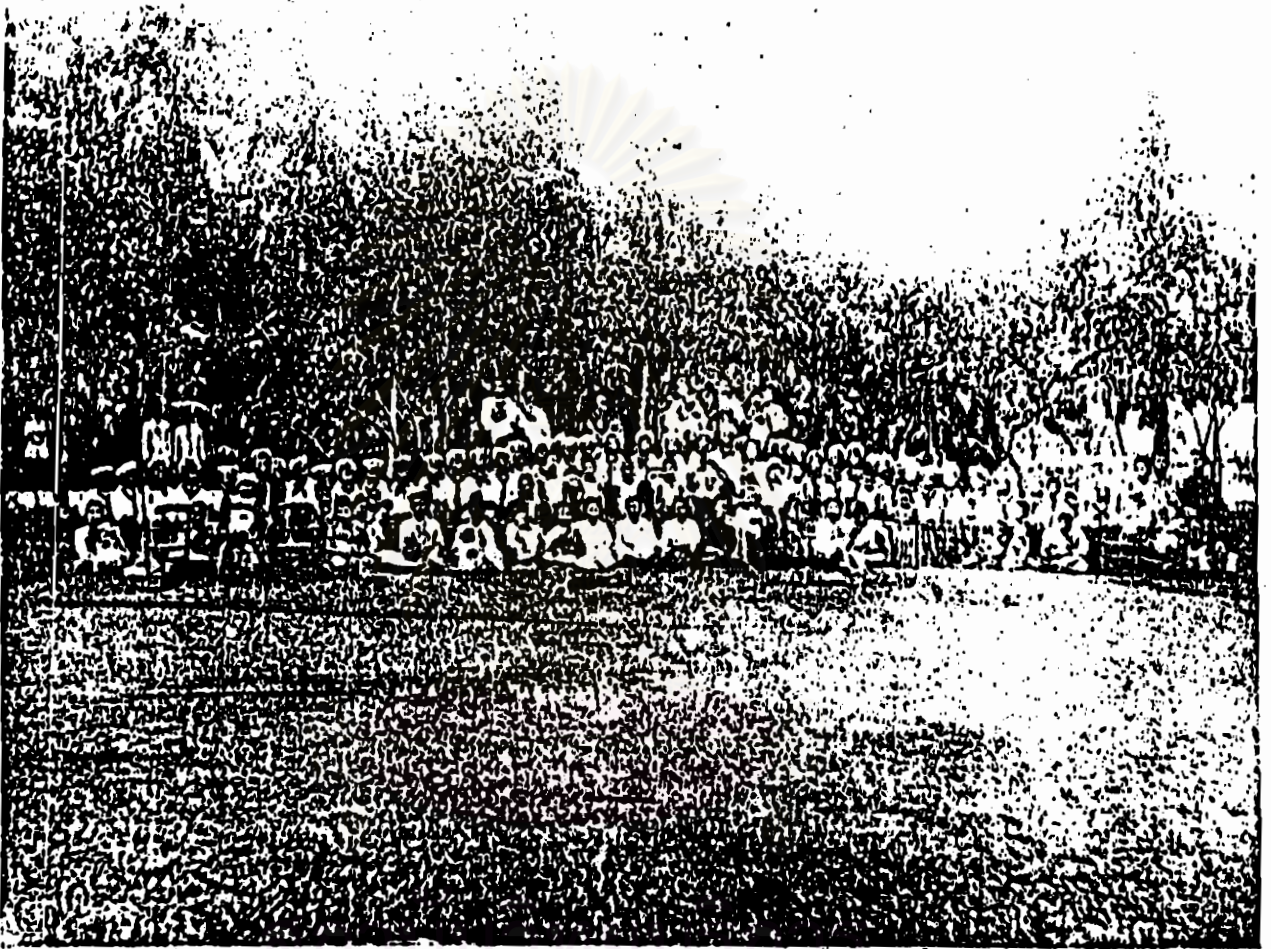
(1) โรงเลี้ยงเด็กนี้ จะรับบำรุงเลี้ยงรักษาทารกและเด็กชายหญิง อันเป็นบุตรคนยากจนซึ่งใจซึ้งเป็นกำพร้า หรือบิดามารดาเป็นคนพิการ เป็นคนมีทุกข์ยาก ไม่สามารถจะบำรุงเลี้ยงได้เองจงพามาฝากให้เป็นสิทธิ์แก่โรงเลี้ยงเด็กนี้ ให้บำรุงเลี้ยงไปจนโตใหญ่พอสมควรจะไปทำมาหากินโดยอิสระภาพกำลังตนได้ จะรับทำนุบำรุงเลี้ยงแต่ทารก และเด็กชายหญิงเช่นที่กล่าวมานี้เท่านั้น

(2) บรรดาทารกและเด็กชายหญิงซึ่งจะรับเลี้ยงไว้ในโรงเลี้ยงเด็กนี้ จะรับโดยกำหนดอายุในระหว่างอย่างต่ำแม้ภายหลังเกิดมาได้วันเดียวไปจนเด็กหญิงอายุได้ 11 ปี เด็กชายอายุ 13 ปีเป็นอย่างสูง จะไม่รับเด็กซึ่งอายุเกินไปกว่านั้น

(3) การที่จะบำรุงเลี้ยงทารกและเด็กชายหญิงในโรงเลี้ยงเด็กนี้จะให้กินอยู่หลับนอน เบ็ดเสร็จมีทั้งพี่เลี้ยงผู้รักษาพยาบาลเวลาเมื่อจะป่วยเจ็บเมื่ออายุเด็กสมควรจะเล่าเรียนวิชา ก็จะมีครูฝึกสอนวิชาเป็นทางทำมาหากินเลี้ยงชีวิตให้จนโตใหญ่สมควรจะไปทำมาหากินเป็นอิสระภาพได้โดยกำลังตน ก็จะช่วยฝากฝังให้มีที่ทำงานหากินโดยชอบได้ถ้วนทุกคน

(4) การที่บำรุงเลี้ยงทารกและเด็กในโรงเลี้ยงเด็กนี้ จะทำนุบำรุงให้เป็นทานจนตลอด บิดามารดามาฝากบุตรก็ไม่ต้องเสียเงินค่าให้รับเลี้ยง เมื่อเด็กใหญ่โตจะออกจากโรงเลี้ยงเด็กไป ก็จะไม่ให้ต้องเสียเงินค่าบำรุงเลี้ยงและฝึกสอนวิชาอย่างหนึ่งอย่างใด

(5) บิดามารดาจะพามาฝากโรงเลี้ยงเด็กนี้ ต้องทำสัญญายอมยกเด็กนั้นให้เป็นสิทธิ์แก่โรงเลี้ยงเด็กให้เลี้ยงไปจนโตใหญ่ จนกว่าจะไปทำมาหากินเองได้ในระหว่างเมื่อเด็กอยู่ในโรงเลี้ยงเด็กนี้ บิดามารดาจะมาพาคืนไปไม่ได้ เว้นแต่

รูปเด็กโรงเรียนเด็กของพระอัครชายาเธอ ฯ
ฉายเมื่อราว พ.ศ. ๒๔๓๕

ผู้บำรุงเลี้ยงเด็กเห็นว่าที่จะคืนให้บิดามารดาไปนั้น จะเป็นการดีแก่ตัวเด็กจึงจะยอมคืนให้ไป

หนึ่งในระหว่างเมื่อเด็กอยู่ในโรงเลี้ยงเด็กนั้น บิดามารดาของเด็กจะไปมาหาสู่เยี่ยมเยียนเด็กก็ได้ตั้งปรารภนา หรือเมื่อเวลาเด็กเจ็บไข้จะมาอยู่รักษาพยาบาลบุตรของตัวเองก็ได้

(6) บรรดาทารกและเด็กชายหญิง ซึ่งมาอยู่ในโรงเลี้ยงเด็กนี้ จะได้รับทำนุบำรุงพิทักษ์รักษาเหมือนเป็นบุตรอันมีบิดามารดาที่ดีบำรุงเลี้ยงเป็นนิตยเสมอหน้าทั่วไป และโรงเลี้ยงเด็กจะป้องกันมิให้มีผู้หนึ่งผู้ใดเบียดเบียนเด็กให้ได้รับความเดือดร้อนอย่างหนึ่งอย่างใดได้ โดยเต็มกำลังทั้งภายในและภายนอก

(7) โรงเลี้ยงเด็กนี้ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดให้เรียกชื่อว่า "โรงเลี้ยงเด็กของพระอัครชายาเธอ" เพราะพระอัครชายาเธอฯ ได้ทรงพระดำริและทรงบริจาคทรัพย์สร้างขึ้น ทั้งจะทรงทำนุบำรุงโดยพิเศษส่วนพระองค์เองต่อไปเป็นนิตย

ขอท่านทั้งปวงผู้ได้อ่านทราบความจงอนุโมทนาในการพระกุศลเจตนาอันพิเศษนี้ และช่วยมีความกรุณาชี้แจงให้ทราบถึงบรรดาคนซึ่งมีความลำบากทุกข์ยากที่จะเลี้ยงบุตรของตน ทั้งผู้ที่ได้รับเลี้ยงเด็กกำพร้าไว้ด้วยความยากนั้น ให้เข้าใจความจริง และยินยอมตามความที่ได้กล่าวมาข้างต้น ถ้าพาเด็กมาฝากยังโรงเลี้ยงเด็กของพระอัครชายาเธอฯ ก็จะได้รับไว้ทำนุบำรุงโดยเต็มกำลังตามสมควรต่อไป

ระเบียบการศึกษา

ในโรงเลี้ยงเด็กของพระอัครชายาเธอฯ

เมื่อตั้งโรงเลี้ยงเด็กนั้น ระเบียบการศึกษาของบ้านเมือง ยังไม่ได้ตั้งหลักสูตรเป็นชั้นปฐมมัธยม และอุดมอย่างทุกวันนี้ และการรับเด็กเข้าโรงเลี้ยงก็เจตนาจะรับแต่เด็กกำพร้าหรือเด็กอนาถา เด็กที่รับไว้มีตั้งแต่เป็นลูกอ่อนขึ้นไปจนอายุราว 10 ขวบ จึงได้กำหนดเป็น 2 จำพวก คือ ทารกจำพวก 1 เด็กจำพวก 1 ชั้นทารกถือเอาการอนามัยเป็นสำคัญ ชั้นเด็กจึงจัดการฝึกสอนระเบียบฝึกสอนนั้น กรมหมื่นดำรงราชานุภาพทรงพระดำริขึ้นใหม่ และได้ทรงแต่งตั้งลงในหนังสือวชิรญาณเมื่อ พ.ศ.2531 ดังนี้

ระเบียบการฝึกสอนเด็ก

การเล่าเรียนของเด็กทั้งหลาย ถ้าว่าโดยทั่วไปแล้ว ข้าพเจ้าเห็นว่าเป็น 3 ชั้น

ชั้นต้นแต่เกิดมาชั้นคอได้ก็เรียนที่จะคว่ำ จะนั่ง จะคลาน จะเดิน จะพูด จะวิ่งขึ้นไปโดยลำดับ นับเป็นการรำเรียนโดยธรรมดาบังคับชั้น 1

ส่วนชั้นกลางนั้นแต่เด็กเข้าใจภาษาและรู้รักษาตัวแล้ว ก็ต้องเรียนวิชาบางอย่างที่จะเป็นประโยชน์สำหรับตัวต่อไปภายหน้า คือ วิชาหนังสือ เป็นต้น บรรดาที่เป็นวิชาพลงสำหรับและควรแก่เด็กทั่วไป นับเป็นการรำเรียนสำหรับตัวชั้น 1

ชั้นหลังนั้นเมื่อรุ่งขึ้นก็รำเรียนวิชา เลือกแต่อย่างเดียวหรือสองอย่าง ซึ่งจะรู้ไว้เป็นทางหาเลี้ยงชีวิตตน เป็นต้นว่าคนใดรักในวิชาหนังสือก็ตั้งหน้าเล่าเรียนในวิชานั้นให้รู้สึกซึ่งไปทำการเป็นเสมียนหรือเป็นมหาเปรียญไปตามที่ที่รักในทางช่างก็ฝึกหัดให้ชำนาญ หากการรับจ้างจนตั้งตัวเป็นรายงานได้ ยังวิชาอื่น ๆ ก็มีอีกมากนักนับเป็นการรำเรียนหาเลี้ยงชีวิตชั้น 1

ในเรื่องที่ข้าพเจ้าได้ดำริและจงใจที่จะกล่าวในที่นี้ จะว่าแต่วิชานั้นที่รำเรียนสำหรับตัวชั้นเดียวและว่าแต่วิชาสำหรับเด็กไทยเราประเทศเดียว คือ เมื่อเด็กอายุตั้งแต่ 7 ขวบ จน 11 ขวบ ควรจะเรียนอะไรบ้าง ข้าพเจ้าเห็นว่าคุณควรสอนเด็กในระวางนั้นมีอยู่ 10 อย่าง คือ

1. ให้อ่านหนังสือออกเขียนได้
2. ให้คิดเลขเป็น
3. ให้รู้จักรักษาอริยาบถ
4. ให้หุงเข้าต้มแกงเป็น
5. ให้เย็บผ้าเป็น
6. ให้ขึ้นต้นไม้เป็น
7. ให้ว่ายน้ำเป็น
8. ให้ปลูกทพกระทอมที่อยู่เป็น
9. ให้รู้จักปลูกต้นไม้
10. ให้รู้จักเลี้ยงสัตว์

ความรู้ตามข้อเท็จจริงทั้งหมด 10 อย่างนี้ มิใช่ที่จะต้องให้ไปเรียนในโรงเรียน ทุกอย่างล้วนเป็นความรู้ซึ่งบิดามารดาและผู้เลี้ยงดูอาจสอนให้เด็กได้แทบทั้งนั้น ถึงแม้ว่าขณะนี้ถ้าไม่มีอธิบายจะชักให้ท่านผู้อ่านสงสัยหรือเข้าใจผิดได้หลายประการ คือ ประการ 1 จะสงสัยว่าเด็กอายุเพียงเท่านั้นที่ไหนจะเรียนวิชาได้ถึง 9 อย่าง 10 อย่าง ประการ 1 จะเห็นว่าที่สอนความรู้แก่เด็กถึง 10 อย่างดังนี้ คงจะเป็นเครื่องเดือรื้อนแก่เด็กประการ 1 จะเห็นว่าที่กำหนด เป็นความรู้บางอย่างใน 10 อย่างนั้นไม่ควรจะสอนเด็ก เพราะไม่มีประโยชน์อันใด

ความสงสัยและความเข้าใจของท่านผู้อ่านมีอยู่เช่นนี้ ในข้อที่เด็กอายุเท่านั้น จะเรียนไม่ได้ หรือข้อที่จะเป็นการเดือรื้อนแก่เด็กนี้ ข้าพเจ้าขอชี้แจงโดยชัดเจนว่า ข้าพเจ้าได้ทดลองแล้วและไม่ได้เป็นเช่นนั้นเลยในข้อที่ความรู้เหล่านั้นจะเป็น ประโยชน์หรือไม่เป็นประโยชน์นั้น ข้าพเจ้าขอชี้แจงทีละอย่าง ๆ ต่อกันไปนี่ก่อน แล้วจึงจะอธิบายวิธีฝึกสอน

1. ความรู้ อ่านหนังสือและเขียนหนังสือนี้ ที่จะเป็นประโยชน์หรือไม่ เป็น ประโยชน์นั้นไม่เป็นข้อจะต้องเถียงต้องอธิบาย แต่ว่าการสอนวิชาหนังสือ แก่เด็กอายุเพียงในระวางนั้น ข้าพเจ้าเห็นควรที่จะสอนเพียงให้อ่านหนังสือออก คือ อ่านจดหมายหรือเรื่องอะไร ๆ ได้ความเข้าใจก็สอนเพียงนั้น ไม่ต้องให้ เรียนศัพท์แสงโคลงฉันทที่ลึกลับ ซึ่ง ส่วนวิชาเขียนหนังสือนั้นก็สอนเพียงให้รู้จัก เขียนจดหมายด้วยเส้นดินสอดหรือให้พิเศษก็เส้นหมึกลงในแผ่นกระดาษ ไม่ต้อง กวดขันอักษรวิธีให้แข็งแรงนัก วิชาอ่านเขียนที่ควรสอนว่าโดยย่อก็พอ ให้เด็ก เข้าใจความบรรดาจดหมายเรื่องราวที่เขาเขียนมาให้อ่านและอาจเขียนความ ประสงค์ของตนลงเป็นหนังสือได้เท่านั้น

2. ความรู้คิดเลขนั้นเล่า ในส่วนประโยชน์ก็ไม่มีข้อทุ่มเถียงเหมือนกัน แต่กำหนดที่จะให้เด็กรู้นั้น ข้าพเจ้าเห็นว่าเพียงสามัญวิธี คือ นับ บวก ลบ คูณ หาร กับมาตราวิธีคิดเรือนเงินกับสั้นยาวและเวลา ระบุ เดือน ปี เท่านั้นก็พอควร

3. ความรู้จักรักษาอิริยาบถ (จรรยา) นั้น จะต้องอธิบายเบื้องต้นว่า ข้าพเจ้าหมายความว่าอย่างไรก่อน ความรู้ซึ่งข้าพเจ้ารวมเข้าในหมวดว่ารักษา อิริยาบถนี้ คือ

รู้จักรักษาสามัคคีไม่วิวาท และพูดจากันด้วยวาจาสุภาพประการ 1

อย่าเกรงอ่อนน้อมเชื่อฟัง ไม่หมิ่นประมาทผู้ใหญ่ประการ 1

รู้จักรักษาเช่นสิ่งของที่ตัวใช้เป็นต้น อย่าให้เป็นอันตรายประการ 1

รู้จักอาหารและความประพฤติที่จะเป็น (อนามัย พัน) อันตราย ไข้เจ็บแก่ตัว เช่นให้รู้ว่าอาหารที่บูดเน่าเป็นของทำให้ท้องเสีย และความสะอาดหมดจดย่อมเป็นทางให้มีความสบายเป็นต้นประการ 1 ความรู้เหล่านี้รวมกันที่ข้าพเจ้าจัดเป็นหมวด เรียกว่า รักษาอิริยาบถเมื่ออธิบายเช่นนี้แล้วก็จะแลเห็นได้ว่า ล้วนแต่เป็นประโยชน์ทั้งนั้น

4. ความรู้หุงเข้าต้มแกงนั้นก็แทบจะไม่ต้องกล่าวชี้แจงประโยชน์จะควรอธิบายก็แต่ที่เหตุใดจึงเห็นควรใช้เป็นวิชาสอนเด็กด้วยเท่านั้น

ซึ่งเห็นควรสอนเด็กนั้นก็เพราะเด็กอายุเท่านั้นควรจะรู้ได้แล้ว ไม่ควรจะให้ไปเสียเวลาเรียนต่อเมื่อเติบโตใหญ่ และการหุงเข้าต้มแกงที่ข้าพเจ้า เห็นว่าสมควรจะสอนเด็กในชั้นนี้ก็แต่เพียงให้รู้จักหุงเข้าให้สุก กับทำกับเข้าได้บางอย่าง เช่น บึงปลา ทอดเนื้อ แกงต้มส้มหรือแกงเผ็ดอะไรสักอย่างหนึ่งสองอย่าง เป็นต้น

5. ความรู้เย็บผ้านั้นก็ประโยชน์ที่รู้แล้วอาจเย็บเครื่องนุ่งห่มของตัว หรือเมื่อสิ่งเหล่านั้นขาดชำรุดลงก็พอจะซ่อมแซมได้ ความรู้อย่างนี้ข้าพเจ้าเห็นสมควรจะสอนเด็กเพียงให้รู้จักเย็บ และให้ตัดผ้าเย็บเป็นเสื้อบางอย่าง เช่น เสื้อกุยเฮง หรือเสื้อกระบอกเป็นต้นได้เมื่อว่าโดยย่อถ้าฝ้านุ่งขาดก็ให้เย็บเองได้ และส่งผ้าผืนให้ก็ให้ตัดและเย็บเสื้อสวมได้เท่านั้น ความรู้การเย็บผ้าเห็นว่าควรแก่เด็กทั่วไปทั้งชายหญิงที่จะเข้าใจว่าเป็นวิชาสำหรับแต่ผู้หญิงพวกเดียวนั้นเป็นเข้าใจผิดแท้

6. การที่ให้หัดขึ้นต้นไม้ขึ้น ดูอยู่ข้างจะให้ชุกชอนอยู่สักหน่อย แต่เมื่อพิจารณาดูประโยชน์ก็แลเห็นได้เป็นหลายอย่าง คือ

เป็นการทำให้ร่างกายเส้นสายแข็งแรง ที่ฝรั่งเขาเรียก เอกเซอไซส์ หรือยิมเนสติกอย่าง 1

เป็นประโยชน์แก่การที่จะทำมาหากินไปภายนอก คือ เป็นชาวสวน เป็นต้นอย่าง 1

เป็นประโยชน์แก่การหนีภัยอันตรายในภายนอกคือ ไปป่าพบเสือจะได้หนีมันเป็นต้นอย่าง 1

เป็นประโยชน์ในการทำเยื่อเรือในภายนอกอย่าง 1

7. การหัดให้ว่ายน้ำนั้น ถึงจะไม่อธิบายประโยชน์ก็เห็นจะเข้าใจได้ตลอดแล้ว

8. ความรู้ปลูกทัพกระท่อมที่อาศัยนั้น ข้าพเจ้าหมายความว่าเหมือนอย่างหาไม้ไผ่จากและเครื่องมือให้พร้อมแล้วก็ให้เด็ก ๆ อาจจะช่วยกันปลูกกระท่อมที่อยู่ได้ หรือจะว่าคบเด็กสร้างบ้านก็ตาม

ความรู้แบบนี้มีประโยชน์และมีความรู้อย่างอื่นรวมอยู่ด้วยหลายอย่าง คือ รู้จักใช้เครื่องมือสามัญเช่นมีด พร้า เลื่อย ขวานเป็นต้น จะรู้จักสิ่งของซึ่งควรประติดประต่อให้เป็นประโยชน์ได้ด้วยจะเป็นความรู้ติดตัวไปทำที่อาศัยตนได้ในภายหน้า ความรู้เรื่องนี้จึงย่อมจะแลเห็นประโยชน์ได้โดยง่าย

9. ความรู้ปลูกต้นไม้ก็มิใช่ประโยชน์หลายอย่าง คือ จะรู้กระบวนการงูที่ดิน ด้วยไขทางน้ำและรักษาที่มีให้ดินจืดจะรู้เหตุความเจริญและภัยของต้นไม้ทั้งวิธีบำรุงแก้ไขป้องกันมิให้เสีย ความรู้เหล่านี้ย่อมเป็นต้นทางของการทำเรือกสวนไร่นา โดยที่สุดท้ายการรักษารักษาพื้นที่บ้านของตนต่อไปภายหน้า

10. ความรู้จักเลี้ยงสัตว์นั้นคือ เลี้ยงให้มากขึ้น มีไข่เลี้ยงให้ชน การเลี้ยงสัตว์ซึ่งเห็นควรสอนเด็ก เพราะธรรมชาติการเลี้ยงสัตว์ต้องมีความกรุณาต่อสัตว์ ด้วยประสงค์จะให้สัตว์เหล่านั้นเป็นสุขอยู่เป็นนิจดังนี้ ต้องพยายามบำรุงรักษาสัตว์ (สัตว์พูดไม่ได้ คนเลี้ยงต้องคอย) พิจารณาสงเกตดูความทุกข์ของสัตว์มีอย่างใดก็คิดแก้ไขปลดปล่อยป้องกัน นิสสัยอันนี้เป็นบ่อเกิดของความกรุณาอย่าง 1 ความพิจารณาอย่าง 1 ความเพียรอย่าง 1 ซึ่งอาจจะฝึกได้ด้วย แนะนำในความสนุกของเด็ก แต่นิสสัยเหล่านี้มิใช่เป็นประโยชน์แต่ในการเลี้ยงสัตว์อย่างเดียว ถ้าคิดไปในสันดานแล้วย่อมจะเป็นประโยชน์ไปในอย่างอื่นอีกมากตลอดจนทำไร่นาค้าขายบรรดาซึ่งต้องอาศัยกำลังสัตว์ด้วย

ความรู้ทั้ง 10 อย่างข้าพเจ้าเห็นว่าเป็นประโยชน์ต่างกันเป็นส่วน ๆ ดั่งซึ่งแจ้งมานี้ จึงเห็นว่าควรฝึกสอนเด็กทุกอย่าง

เมื่อว่าเช่นนั้นแล้ว จะต้องอธิบายให้เข้าใจชัดเจนว่าทำไมจึงจะสอนวิชาทั้ง 10 อย่างนี้แก่เด็ก ๆ อายุเพียง 7 ขวบ ไปหา 11 ขวบได้ ในวิชา 10 อย่างนี้ สอนได้โดยลักษณะต่างกันวิชาบางอย่าง คือ หุงข้าว ต้มแกง 1 ขึ้นต้นไม้ 1 ว้ายน้ำ 1

ปลูกทพกระท่อม 1 ปลูกต้นไม้ 1 เลี้ยงสัตว์ 1 ทกอย่างนี้ล้วนเป็นการเจือสนุก
อาจสอนแนะนำไปในเวลาให้เด็กเล่น

วิชารักษารักษาอริยาบถอยู่ในความประพฤติเสมอ (ต้องคอยสอนและชวนให้)
เป็นการสนุกและสอนไปใน การดูแลปกครองเด็ก

วิชาบางอย่าง คือ วิชาหนังสือ 1 วิชาเลข 1 วิชาเย็บผ้า 1
สามอย่างนี้เป็นวิชาต้องสอนในที่เล่าเรียนตามเวลา

ว่าโดยย่อวิชา 10 อย่างนั้น สอนได้โดยลักษณะต่างกัน 3 ประการ คือ
สอนเป็นการเล่นประการ 1 สอนให้เป็นการประพฤติเสมอประการ 1 สอนเป็น
การเรียนประการ 1

หนึ่งในวิชาทั้ง 10 อย่างนั้น ว่าตามที่เด็กจะรู้ได้ก็ต่างกัน คือ
วิชาบางอย่างเพียงแต่ผู้ใหญ่แนะนำ เด็กก็จะรู้ได้ด้วยความเต็มใจ วิชาพวกนี้
คือ หุงข้าวต้มแกง 1 ขึ้นต้นไม้ 1 ว่ายน้ำ 1 เย็บผ้า 1 ปลูกทพกระท่อม 1
ปลูกต้นไม้ 1 เลี้ยงสัตว์ 1 รวม 7 อย่างด้วยกัน วิชาบางอย่างผู้ใหญ่ต้องบังคับ
เด็กจึงจะรู้ ในพวกนี้ คือ วิชาหนังสือ 1 วิชาเลข 1 รักษาอริยาบถ 1
วิชาทั้ง 10 อย่างสอนได้โดยลักษณะต่างกัน และเด็กย่อมจะรู้ได้โดยลักษณะ
ต่างกันดังนี้ ทั้งกำหนดเวลาที่จะสอนได้ 5 ปี คือ ตั้งแต่เด็กอายุ 7 ขวบ ไปจนถึง
11 ขวบ ข้าพเจ้าเห็นว่าถ้าผู้ปกครองดูแลเด็กมีอุตสาหกรรมแล้วคงจะสอนได้โดยง่าย
(กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ผู้รวบรวม, 2472)

วิเคราะห์หลักสูตรโรงเรียนเด็ก

ปรัชญาการศึกษา

จากหลักฐานเอกสารที่ปรากฏ พออนุมานได้ว่า ปรัชญาการศึกษาน่าจะอยู่ที่การ
ให้การศึกษอบรมให้เด็กมีชีวิตที่เป็นสุข โดยได้รับการปลูกฝังคุณลักษณะที่พึงงามให้เติบโต มีความ
รู้ความสามารถที่จะดำรงชีวิตอยู่ในสังคมได้ตามอัธยาศัย ปรัชญานี้น่าจะได้รับอิทธิพลมาจาก
พื้นฐานทางด้านสังคมและวัฒนธรรมเป็นสำคัญเห็นได้ตั้งแต่พระดำริที่จะก่อตั้งโรงเรียนเด็กของ
พระอัครราชยาเธอ พระองค์เจ้าสายสวลีภิรมย์ ในรัชกาลที่ 5 ซึ่งทรงต้องการช่วยเหลือเด็กที่มีความ
เดือดร้อน เนื่องจากความยากจนหรือความพิการของบิดามารดา ที่ไม่อาจดูแลบุตรได้ดีเท่าที่ควร
หรือเด็กที่ต้องเป็นกำพร้าไร้ที่พึ่งพา และเด็กเหล่านี้อาจเติบโตไปเป็นปัญหาสังคมในบ้านเมืองได้
หากไม่ได้รับการศึกษอบรมที่ดี หนึ่งผู้วิจัยยังมีความเห็นว่า แนวคิดในการจัดตั้งโรงเรียนเด็กนี้

พระอัครชายาเธอฯอาจทรงได้รับแนวคิดจากประเพณีเดิมของไทยที่เคยมีการตั้งโรงเรียนขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 2 ซึ่งวชิรชัย มูลคิลป์ (2527) กล่าวว่า ...ในราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 2 มีการเล่าถึงเรื่องนี้หลังจากที่ได้รับพระราชสาส์นจากเวียดนาม ซึ่งกล่าวถึงพระเจ้ามินมางทรงอุทิศพระราชกุศลถวายแด่พระเจ้ายาลองที่สวรรคตประการหนึ่งคือ ทรงอุปถัมภ์นักเรียนและครูทั้งหลายโดยให้มีที่พักและเบี้ยเลี้ยง เมื่อสอบไล่ผ่านแต่ละระดับก็จะมีสิทธิพิเศษเพิ่มขึ้น ผลทางอักษรวิธศึกษได้น้อย แต่ก็เชื่อว่าจะได้คุณค่า สำหรับการอบรมบ่มจิตใจคงได้ผลมากกว่า พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชดำริถึงโรงเรียนนี้ในต้นรัชกาลว่า “เหมือนหนึ่งโรงเรียนพระเจ้าแผ่นดินซึ่งโปรดให้สอนหนังสือมาแต่ก่อนนั้น เด็ก ๆ ก็ได้รู้หนังสือกันไปมาก คนที่เป็นเสมียนเขียนหนังสือก็เป็นออกจากโรงเรียนอยู่โดยมาก แต่ไม่มีใครจะอ่านออกได้ ไม่ใคร่รู้จริงๆ” เหตุผลในเรื่องนี้ทรงอธิบายว่า ทั้งครูและเด็กขาดการเอาใจใส่อย่างแท้จริง ซึ่งก็เป็นตามสภาพแวดล้อมที่มีความจำเป็นในเวลานั้นด้วย...และแนวคิดดังกล่าวอาจเป็นสิ่งที่จุดประกายความตั้งใจในการจัดตั้งโรงเรียนเด็กของพระอัครชายาเธอฯได้มากเช่นกัน นอกจากนี้อาจเป็นผลมาจากทางเศรษฐกิจด้วยเช่นกัน กล่าวคือ เป็นหลักสูตรที่มุ่งให้เด็กสามารถทำมาหาเลี้ยงชีพได้ ซึ่งอาจหมายถึง การประกอบอาชีพกสิกรรม เกษตรกรรม เจ้าพนักงานหรือเจ้าหน้าที่ในหน่วยงานของรัฐ หรือรับจ้างประกอบกรงานต่างๆหารายได้ด้วยตนเองต่อไป

เป้าหมาย

กลุ่มเป้าหมายที่ให้บริการ คือ เด็กตั้งแต่แรกเกิดเป็นต้นไป จนถึงเด็กหญิงวัย 11 ปี และเด็กชายวัย 13 ปี ให้ได้รับการอบรมเลี้ยงดูอย่างเหมาะสม และฝึกฝนวิชาความรู้ให้สามารถประกอบอาชีพเลี้ยงตัวเองได้เมื่อออกจากโรงเรียนเด็กไป สิ่งนี้น่าจะเป็นผลมาจากพื้นฐานทางสังคมและวัฒนธรรมเช่นเดียวกับปรัชญาการศึกษาเพราะเด็กกลุ่มนี้ก็คือคนกลุ่มหนึ่งในสังคมที่จะต้องใช้ชีวิตร่วมกับคนอื่น ๆ มีสิทธิ์ของความเป็นพลเมืองไทยอย่างถูกต้อง การช่วยเหลือเด็กด้วยโอกาสเหล่านี้ให้เข้ามารับการฝึกฝนอย่างถูกต้องดังมาจึ่งเท่ากับเป็นการเพิ่มกำลังที่มีคุณภาพในการพัฒนาประเทศชาติบ้านเมืองได้ทางหนึ่งและปัจจัยที่สำคัญอีกประการหนึ่งก็น่าจะเป็นปัจจัยทางด้านเศรษฐกิจที่เป็นตัวกำหนดรับเด็กที่มีคุณลักษณะเช่นนี้ เพราะหากไม่มีเงื่อนไขควบคุมไว้แล้วผู้ปกครองจะส่งเด็กมาที่โรงเรียนเด็กมากเกินไปทางโรงเรียนเด็กอาจมีปัญหาด้านการเงิน ทำให้บริหารหรือจัดบริการให้กับเด็กไม่เพียงพอพร้อมสมบูรณ์ จนไม่บรรลุจุดประสงค์ของการตั้งโรงเรียนเด็ก จนภายหลังต้องมีการออกระเบียบที่เข้มงวดในการคัดเลือกเด็กไว้ ดังจะกล่าวถึงในส่วนที่ว่าด้วยความสำเร็จของหลักสูตรต่อไป

นอกจากนี้ ปัจจัยทางด้านการศึกษาและจิตวิทยา ยังมีผลกระทบต่อการจัดกลุ่มเด็กในโรงเรียนเด็ก เพราะจากการศึกษาเอกสารได้พบว่า มีการจัดแบ่งกลุ่มเด็กในโรงเรียนออกเป็น 2 กลุ่ม คือ กลุ่มเด็กและกลุ่มทารก และยังได้มีการจัดแบ่งกลุ่มเป็นกลุ่มย่อยๆ อีกดังนี้ (รายงานโรงเรียนเด็กของพระอัครชายาเธอฯ ม.ร. 5 ศ/1, ม.ร 5 ศ/3 กองจดหมายเหตุแห่งชาติ น.5-6, น.1)

- ก. กลุ่ม “ทารก” ประกอบด้วย อ่อน อุ้ม จุง
- ข. กลุ่ม “เด็ก” ประกอบด้วย แล่น เรียน รุ่น

คำว่า “อ่อน อุ้ม จุง” ที่กล่าวถึงในกลุ่ม “ทารก” วิเคราะห์ได้ว่า เป็นลักษณะของพัฒนาการของเด็ก (หรือทารก) คือ เริ่มจากการเป็นเด็ก “อ่อน” เป็นอันดับแรกแล้วโตขึ้นมาเป็นเด็ก “อุ้ม” คือ สามารถที่จะอุ้มไปไหนมาไหนได้ แล้วจึงเจริญขึ้นสู่วัยเตาะแตะ หัดยืนหัดเดิน ซึ่งหมายถึงว่าเป็นเด็ก “จุง” ที่ผู้ใหญ่หรือคนเลี้ยงต้องช่วยเหลือพาดูหรือเดินบ้างจากนั้นเด็กก็จะเข้าสู่วัย “แล่น” คือ เด็กจะวิ่งได้แล้ว จึงเข้าสู่วัย “เรียน” และสู่วัย “รุ่น” ตามลำดับ ดังนั้น ลักษณะของ “อ่อน-อุ้ม-จุง-แล่น-เรียน-รุ่น” จึงชี้ให้เห็นการจัดกลุ่มเด็กตามหลักพัฒนาการเด็กได้อย่างชัดเจน นอกจากนี้ยังได้มีการกำหนดให้ ชั้นทารก ถือการอนามัยเป็นสำคัญ นั้นย่อมหมายถึงว่า จะต้องเน้นปัจจัยพื้นฐานที่จำเป็นในการดำรงชีวิต ดังปรากฏในเอกสารม.ร. 5 ศ/1 และ ม.ร. 5 ศ/3 (อ้างแล้ว) ได้กล่าวถึงการจัดให้มี แม่นม พี่เลี้ยง พนักงานครัว พนักงานรักษาไข้เจ็บ และเจ้าหน้าที่ฝ่ายอื่น คอยดูแลเด็กเป็นอย่างดี จะเห็นว่าเหล่านี้ คือ ลักษณะการบริหารทารกที่เหมาะสม ครั้นเมื่อเด็กเข้าสู่วัยที่สามารถจะฝึกฝน และส่งเสริมการเรียนรู้ได้ ก็จัดระเบียบการฝึกสอนให้

จากวัตถุประสงค์ดังกล่าวได้ชี้ให้เห็นกุศโลบายที่น่าจะมาจากปัจจัยทางด้านสังคม และวัฒนธรรมเป็นสำคัญ เนื่องจากหลักสูตรนี้ได้ส่งเสริมให้เด็กได้รับสิ่งที่ดี เพื่ออบรมปมนิสัยให้เป็นสมาชิกที่ดีของกลุ่ม อยู่ในสังคมได้อย่างปกติสุข และยังเป็นการช่วยป้องกันปัญหาสังคมอีกทางหนึ่งด้วย

เนื้อหา

ในส่วนของเนื้อหาแล้ว คงเน้นไปที่วิชาที่เด็กจะได้เรียนในโรงเรียนเด็ก แต่ทั้งนี้ทั้งนั้นจะต้องนับรวมถึง “หลักสูตร” ในวัยทารก ซึ่งหมายถึง การอบรมเลี้ยงดูเด็กอย่างถูกต้องเหมาะสม ดังคำที่ว่า “...บรรดาทารกและเด็กชายหญิง ซึ่งมาอยู่ในโรงเรียนเด็กนี้ จะได้รับการทำนุบำรุงพิทักษ์รักษาเหมือนเป็นบุตรอันมีบิดามารดาที่ดีบำรุงเลี้ยงเป็นนิตย์เสมอหน้าทั่วไป...”

(กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ผู้รวบรวม, 2472) แต่ยังไม่ได้กำหนดจุดประสงค์หรือเนื้อหาของวิธีการเลี้ยงดูเด็กอย่างชัดเจนว่าในการเลี้ยงดูเด็กวัยทารกนั้น จะต้องใช้วิธีการเลี้ยงดูที่ส่งเสริมพัฒนาการด้านต่าง ๆ ให้กับเด็กในวัยนี้อย่างไรบ้าง คงมุ่งเน้นด้านการอบรมเลี้ยงดูเด็กกลุ่มที่โตกว่าเป็นหลัก

สำหรับวิชาต่าง ๆ ที่กำหนดให้เป็นสิ่งที่เด็กจะต้องเรียนรู้ 10 ประการนั้นออกมาในลักษณะของ “ทักษะ” ซึ่งจะเริ่มฝึกฝนอบรมเอาเมื่อตอนที่เด็กมีความพร้อมแล้วเท่านั้นและเมื่อฝึกไปแล้วก็ต้องค่อยเป็นค่อยไป สิ่งนี้ได้ชี้ให้เห็นว่า ได้มีการนำพื้นฐานด้านการศึกษาและจิตวิทยา มาใช้ด้วยคือไม่มีการเร่งเด็ก และขณะเดียวกันพื้นฐานทางสังคม วิถีชีวิตความเป็นอยู่ของผู้คนก็กำหนดให้สิ่งที่เด็กต้องเรียนออกมาในลักษณะของวิชาชีพเป็นส่วนใหญ่เพราะวิชาหรือความรู้เหล่านี้คือ อาชีพของคนไทยในยุคหนึ่ง ซึ่งผูกพันอยู่กับธรรมชาติ แม่น้ำ พืชและสัตว์ต่างๆ ดังนั้น เนื้อหาที่เรียนจึงได้แก่การอ่านเขียนเรียนเลข การรักษาตัวเอง การทำอาหาร การเกษตร การก่อสร้าง การเลี้ยงสัตว์ ดังจุดประสงค์ที่กำหนดไว้ เพื่อ

1. ให้อ่านหนังสือออกเขียนได้
2. ให้คิดเลขเป็น
3. ให้รู้จักรักษาอิริยาบถ
4. ให้หุงข้าวต้มแกงเป็น
5. ให้เย็บผ้าเป็น
6. ให้ขึ้นต้นไม้เป็น
7. ให้ว่ายน้ำเป็น
8. ให้ปลูกทักบะระท่อมที่อยู่เป็น
9. ให้รู้จักปลูกต้นไม้
10. ให้รู้จักเลี้ยงสัตว์

ยังมีเนื้อหาอีกส่วนหนึ่ง ซึ่งเป็นสิ่งที่ช่วยส่งเสริมการเรียนรู้ให้กับเด็กในโรงเรียนเด็กได้อย่างดี นั่นคือ การแต่งดอกสร้อยสุภาสิตให้เด็กร้อง แทนการร้องลเกซึ่งมีเนื้อร้องไม่สุภาพ ดอกสร้อยสุภาสิตเหล่านี้ จะมีเนื้อหาที่ช่วยอบรมสั่งสอนให้ข้อคิดแก่เด็ก เพื่อให้ประพฤติในสิ่งที่ดีงาม ดังขอยกตัวอย่างมาบางบท ดังนี้

บทที่ 1 บทนำ
ร้องลำฝรั่งำเท่า

บทเอียบทดอกสร้อย	ใช้แต่ให้เด็กน้อยเจ้าสรวลเส
จงร้องเล่นผ่อนเพลผ่อนฮาเฮ	แทนลำสำลิกะที่จ่ามา
อันลิเกลามกตลกเล่น	รำเดินสิ้นอายุชายหน้า
ไม่ควรจะจดจำเป็นตำรา	มันจะพาเสียคนป็นี้อย
กรมหมื่น (กรมพระ)	ดำรงราชานุภาพ ทรงแต่ง

บทที่ 2 แมวเหมียว
ร้องลำแขกบรเทศ

แมวเอียบแมวเหมียว	รูปร่างประเปรียวเป็นหนักหนา
ร้องเรียกเหมียวเหมียวเดี๋ยวกี่มา	เคล้าแข้งเคล้าขาน่าเอ็นดู
รู้จักเอารักเข้าต่อตั้ง	คำคำข้านั่งระวังหนู
ควรนับว่ามีนกตัญญู	พอดูอย่างไว้ใส่ใจเอย
นายทัต เปรียญ แต่ง	

บทที่ 3 ตั้งไข่ล้มต้มไข่กิน
ร้องลำลมพัดชายเขา

ตั้งเอยตั้งไข่	จะตั้งไข่ไขกลมก็ล้มสิ้น
ถึงว่าไข่ล้มจะต้มกิน	ถ้าตกดินเสียก็อดหมดฝีมือ
ตั้งใจเรานี้จะดีกว่า	อุตสาหกรรมเขียนเรียนหนังสือ
ทั้งวิชาสารพัดเพียรหัดปรีอ	อย่าตั้งคือตั้งไข่รำไรเอย
กรมหมื่น (กรมพระ)	ดำรงราชานุภาพ แต่ง

บทที่ 4 นกขมิ้นเหลืองอ่อน

ร้องลำพัดชา

ปักเอียบักฉิน	นกขมิ้นเรือเรือเหลืองอ่อน
ถึงเวลาหากินก็บินจร	ครันสายกันหึ่งผืนร้อนมานอนรัง
ความเคยคุ้นสกุนาอดสาหะ	ไม่เลยละพุ่มไม้ที่ใจหวัง
เพราะพากเพียรชอบที่มีกำลัง	เป็นที่ตั้งตนรอดตลอดกาล

ขุนภักดีอาสา (พระอมรสินธพ นก) แต่ง

บทที่ 5 จิงโจ้ไล่สำเภา

ร้องลำมอญรำดาพ

จิงเอยจิงโจ้	เล่นไล่ในสำเภาใหญ่
สุนัขเห็นตึงตึงขึงสุดใจ	วิ่งไล่ลงน้ำเพราะสำลน
การสนุกหลุกหลิกซุกซิกเล่น	เหนื่อยเปล่าเราเห็นไม่เป็นผล
ไหนจะล้มไหนจะลุกเพราะซุกซน	อย่าลุกนเหมือนจิงโจ้ไล่เรือเอย

นายทัด เปรียญ แต่ง

บทที่ 6 ชักสาวมะนาวโตงเตง

ร้องลำสารถีชักกรก

ชักเอยชักสาว	ผลมะนาวทิ้งไปให้เจ้าแย้ง
ผู้ดีไพร่ซุลมุ่นฝุ่นเป็นแปลง	ใครมีแรงรวบคว้าไม่รารอ
มะนาวนิดแย้งไปทำไมนี่	เพราะว่ามีเงินไว้ข้างในหนอ
ถึงน้อยมากอยากได้เต็มใจคอ	ไม่ต้องฉ้อฉนใครที่ไหนเอย

นายแก้ว แต่ง

จะเห็นว่า เนื้อหาของดอกสร้อย ล้วนเป็นข้อเตือนใจ และมีสาระต่อเด็กสั่งสอนให้เด็กมี คุณลักษณะที่พึงประสงค์ โดยอาศัยท่วงทำนองที่ไพเราะคล้องจอง เพื่อให้เด็กจดจำได้ง่าย และฝึก สังเกต อันจะเป็นผลให้เกิดฉลาด รู้จักคิดพิจารณาไตร่ตรอง

นอกจากนั้นแล้ว สิ่งที่น่ามาผูกเป็นบทดอกสร้อย ล้วนเป็นสิ่งที่ใกล้ตัวเด็ก ซึ่งเป็น หลักที่ใช้ทั่วไปในวงการศึกษาปฐมวัยที่เน้นให้เด็กเรียนรู้จากสิ่งใกล้ตัวเป็นอันดับแรกด้วยเหตุผล ดังกล่าวจึงอาจสรุปได้ว่า เนื้อหาของหลักสูตรนี้ได้รับอิทธิพลจากปัจจัยด้านสังคมและวัฒนธรรม เป็นสำคัญ ขณะเดียวกันพื้นฐานด้านการศึกษาและจิตวิทยาก็มีบทบาทสำคัญไม่ยิ่งหย่อนไปกว่ากัน ดังนั้นเนื้อหาจึงมีลักษณะเป็นไปเพื่อการดำรงชีพ โดยอาศัยหลักการเรียนการสอนตามหลักการ ทางจิตวิทยาและหลักการศึกษา

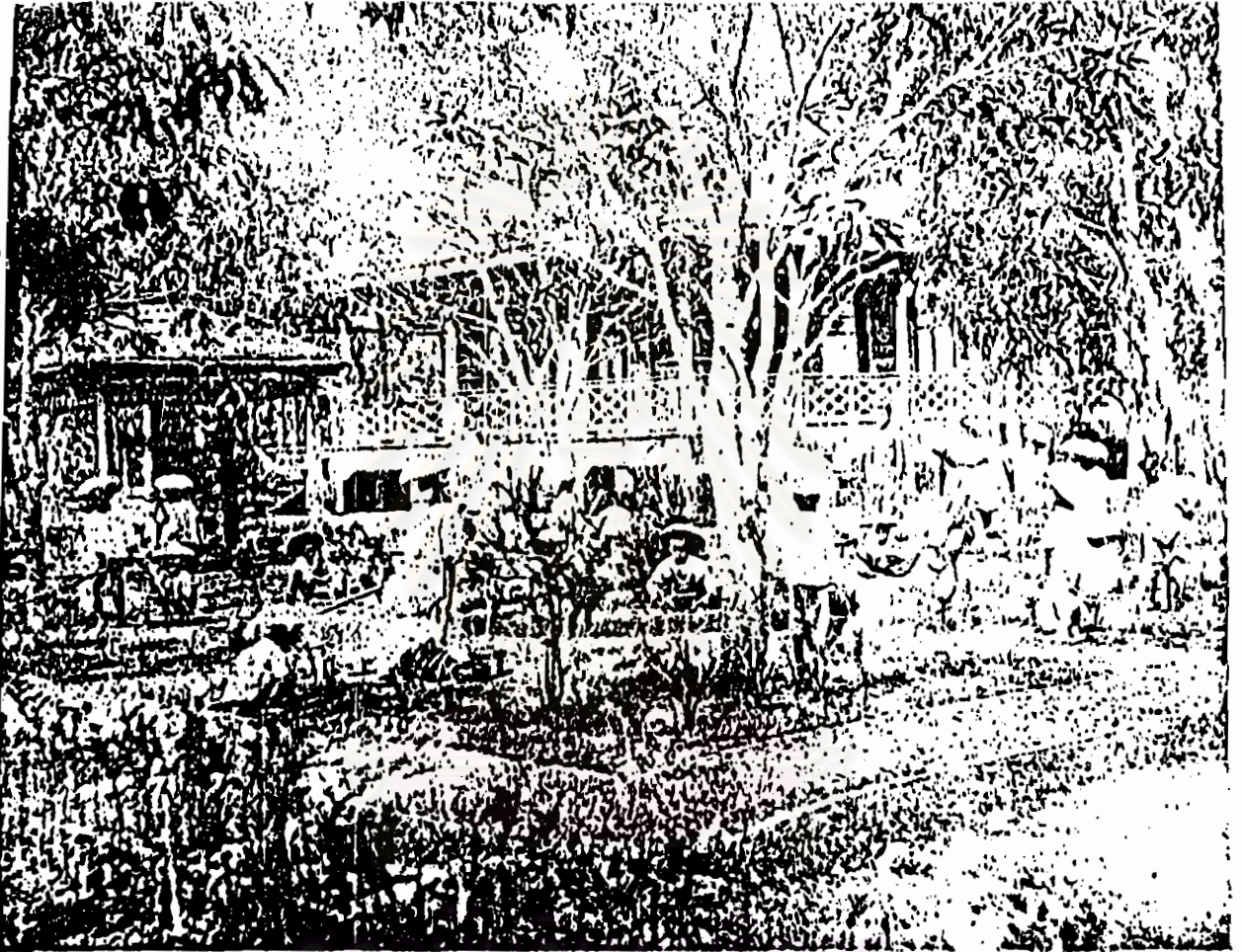
กิจกรรมประจำวัน

เนื่องจากในเอกสารที่พบ ไม่ได้มีหลักฐานการจัดตารางกิจกรรมไว้แต่อย่างใด แต่จากหลักฐานในโรงเรียนเด็กได้รับการฝึกฝนให้เป็นผู้มีระเบียบวินัยในตนเอง คือ ทำกิจกรรม ต่าง ๆ ตามกำหนดเวลา ดังความตอนหนึ่งในตำนานโรงเรียนเด็กของพระอัครราชาเธอฯ(กรมพระ ยาศำรงราชานุภาพ ผู้รวบรวม, 2472) ว่า “...ข้าพเจ้าเห็นว่าขั้นต้นต้องวางระเบียบเวลาการเลี้ยง เด็กให้ยุติก่อน คือ เวลานั้นต้องตื่น เวลานั้นต้องเล่น เวลานั้นต้องกินเวลานั้นต้องเรียน เวลานั้นต้อง เลิก ดังนี้ จนตลอดถึงเวลานอน ถ้าผู้ใหญ่เลี้ยงเด็กด้วยกำหนดเวลานั้นอนดั่งนี้ เป็นประโยชน์ หลายอย่าง คือ เคยเข้าแล้วเด็กก็ไม่เกียจคร้าน นิสัยความหมั่นและความเสมอภาคติดตัวเด็ก...”

สิ่งที่เป็นปัจจัยสำคัญของการฝึกฝนให้เด็ก “ทำอะไรเป็นเวลา” นี้ คงจะเป็นผลมาจากทาง สังคม และวัฒนธรรมเป็นส่วนใหญ่ เพราะขนบธรรมเนียมไทยแต่โบราณนั้น ยึดถือสุภาษิตที่ว่า “ไม้อ่อนดัดง่าย ไม้แก่ดัดยาก” คือ เน้นการฝึกหัด ดัดนิสัยเด็กตั้งแต่ยังเล็ก ๆ

กิจกรรมการเรียนการสอน

กิจกรรมต่าง ๆ นั้น ถือได้ว่า ได้อาศัยพื้นฐานการศึกษา จิตวิทยาและพัฒนาการ เข้ามาเป็นปัจจัยสำคัญอย่างยิ่งในการกำหนดกิจกรรมการเรียนการสอน ดังที่ กรมพระยาศำรงราชานุภาพ (2472) ได้กล่าวไว้ว่า

รูปเด็กชายในโรงเรียนเด็กของพระอัครราชาเธอ ๑
เวลาฝึกหัดทำสวน

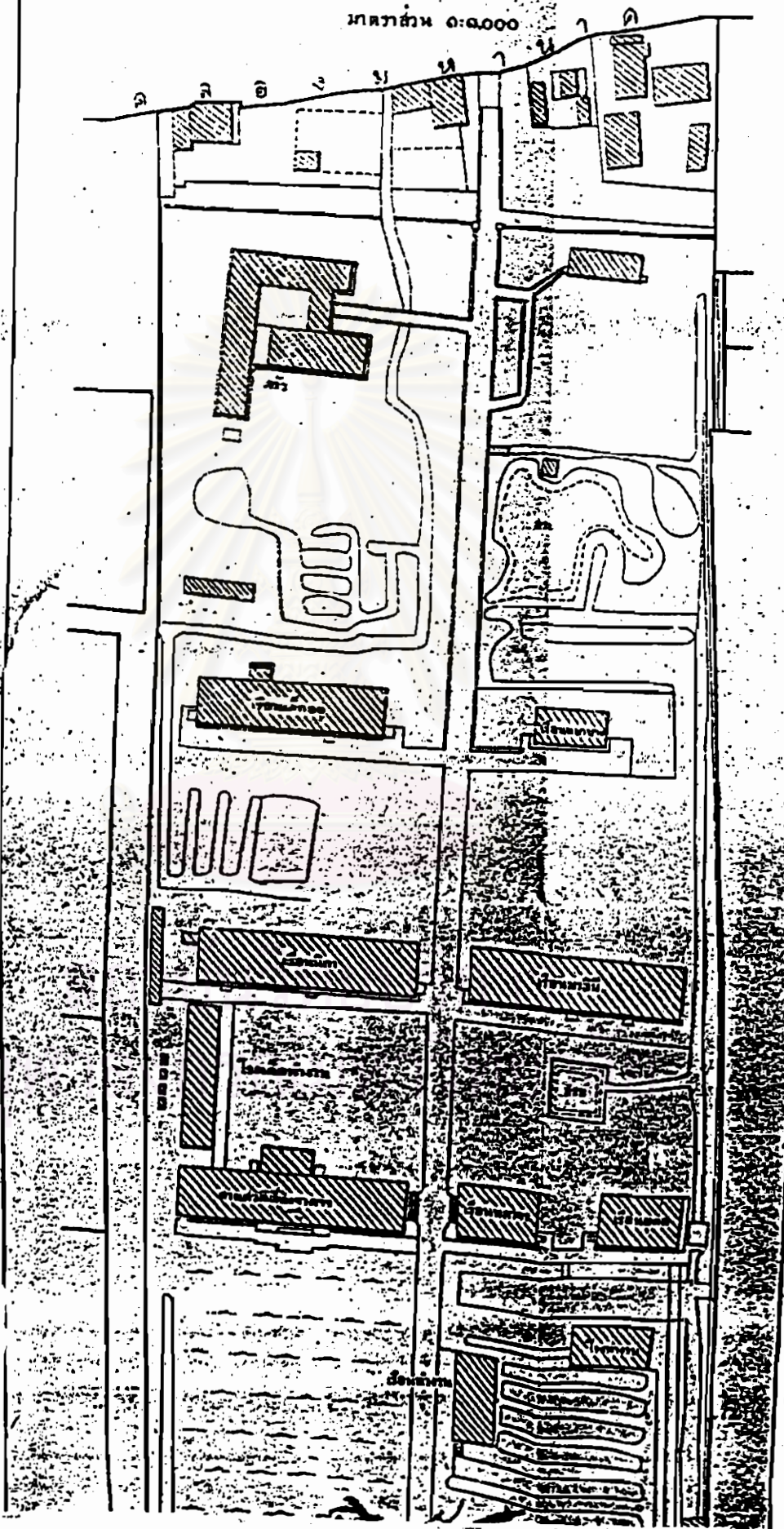
...วิธีสอนวิชาทั้ง 10 อย่างนั้น ข้าพเจ้าเห็นว่าขั้นต้นต้องวางระเบียบเวลาการเลี้ยงเด็กให้ยุติก่อน เวลานั้นต้องตื่นเวลานั้นต้องเล่นเวลานั้นต้องกิน เวลานั้นต้องเรียนเวลานั้นต้องเลิก ดังนี้จนตลอดถึงเวลานอน ถ้าผู้ใหญ่เลี้ยงเด็กด้วยกำหนดเวลานั้นอนดั่งนี้เป็นประโยชน์หลายอย่าง คือ เคยเข้าแล้วเด็กก็ไม่เกียจคร้าน นิสัยความหมั่นและความเสมอภาคติดตัวเด็กการรักษาอิริยาบถก็ต้องจับสอนไปแต่ต้น คือ ตั้งแต่ปิดที่นอน พับผ้าเป็นต้น และต้องรักษาความสะอาดหมดจดในที่อยู่ให้เสมอจนเด็กเคยเข้าแล้วก็เกิดนิสัย เกลียดสกปรกขึ้นเอง สอนวิชา หนังสือและวิชาเลขนั้น แต่ชั้นแรก ๆ ต้องผ่อนให้เรียนน้อย ๆ เพราะเด็กรู้สึกเบื่อคร่อนกว่าอย่างอื่น วิชาที่ต้องสอนเป็นพื้นเสมอไปแต่แรกเท่านั้น วิชาอื่นนอกนั้นต้องดูถ้าเด็กมีนิสัยและกำลังพอจะเรียนอย่างไรได้เสมอเมื่อใด ก็สอนต่อเมื่อนั้น แต่ต้องค่อย ๆ สอนอย่าเร่งรัด เป็นต้นว่าวิชาปลูกทพกระถอมก็ต้องสอนแต่ปลูกเรือนตุ๊กตาไปก่อน แล้วจึงค่อยขยับขึ้นไป การหุงข้าวต้มแกงก็ต้องสอนแต่หุงด้วยหม้อหนูขึ้นไปก่อน การปลูกต้นไม้ก็ให้ทำสวนเล็ก ๆ เล่น เลี้ยงสัตว์ก็เพียงเลี้ยงกระต่ายหรือ นกสีชมพูไปก่อน การฝึกสอนขั้นนี้ผู้ใหญ่ต้องเป็นธุระและออกสนุกด้วยกับเด็กจึงจะสอนได้ดี ถ้าเป็นพี่เลี้ยงเด็กมาก ๆ อย่างโรงเรียนโรงเรียนเลี้ยงเด็ก ก็ต้องจัดให้เป็นหมวดเป็นหมู่ช่วยกันทำการเหล่านั้นมีผู้ใหญ่เป็นนายคอยดูแลถ้าเห็นเด็กคนใดควรจะมีหน้าที่รับผิดชอบอย่างไรได้ก็ให้ทำให้รู้สึกเป็นเกียรติยศกันในกระบวนทำหน้าที่ได้ดั่งนี้ เด็กเหล่านั้นคงจะรู้วิชา 10 อย่าง ได้ทุกคน จะต่างกันก็รู้ดีบ้าง ไม่สู้ดีบ้าง ตามอุปนิสัยเกิดมาไรและฉลาดเรื่องความรู้สึกสำหรับตัวเด็กนี้ ข้าพเจ้าได้เห็นที่ละอย่างหนึ่งสอง อย่าง และได้ทดลองสอนเด็ก (ในโรงเรียนเลี้ยงเด็กของพระอัครชายาเธอฯ) ตามวิธีอธิบายมานี้ เห็นสำเร็จได้...

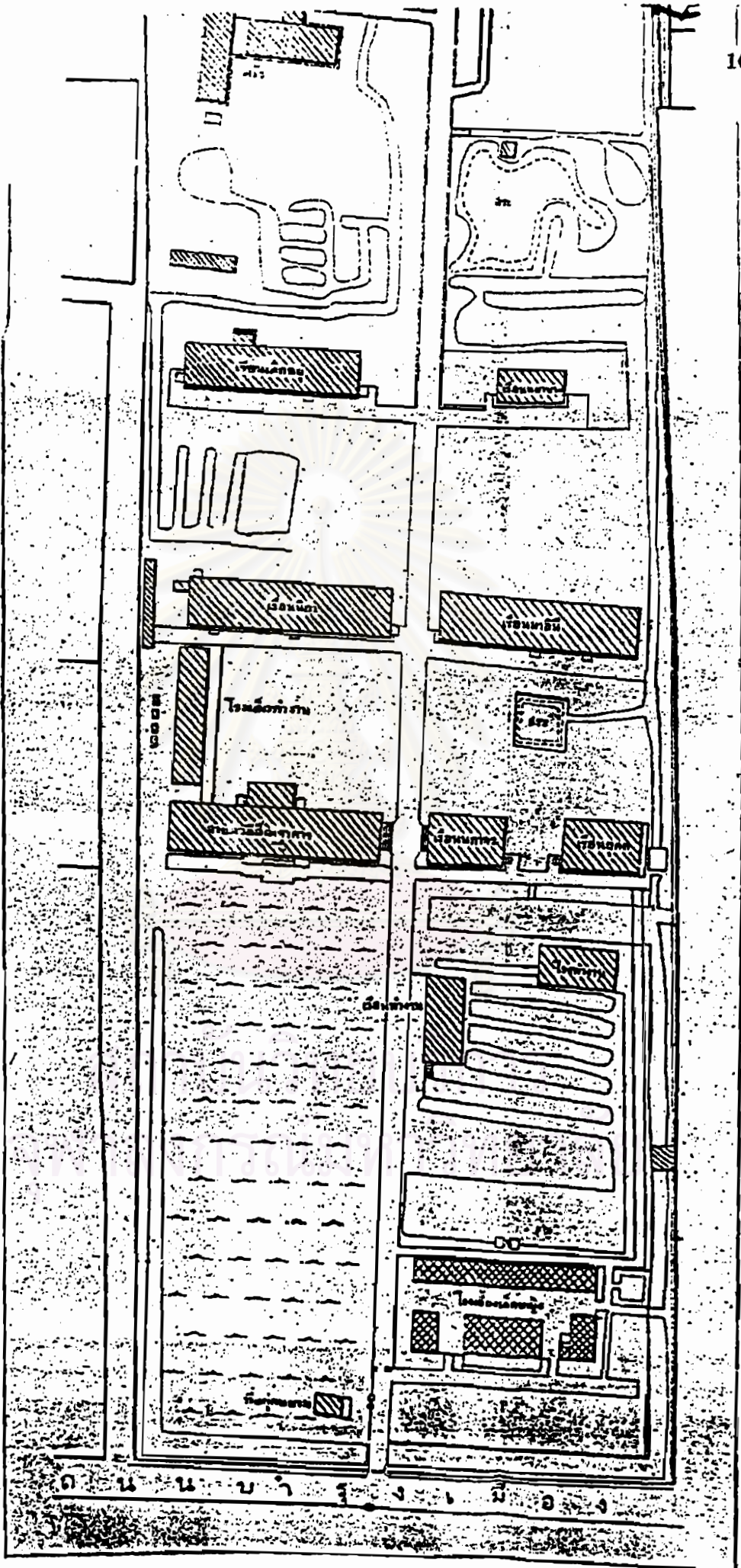
สรุปได้ว่า การเรียนการสอนนั้น ได้อาศัยหลักการศึกษาและจิตวิทยา ดังนี้

- ก. การเรียนปนเล่น (การปลูกเรือนตุ๊กตา, การหุงข้าวต้มแกง, การปลูกต้นไม้ทำสวน)
- ข. การสอนเด็กจะทำเมื่อเด็กมีความพร้อม ไม่เร่งรัด
- ค. เนื้อหาวิชาที่ต้องใช้ความจำ ต้องสอนเพียงเล็กน้อย เพราะเด็กจะเบื่อหน่าย
- ง. เน้นการให้เด็กปฏิบัติจริง (เด็กเรียนรู้จากการลงมือกระทำ)
- จ. กิจกรรมที่จัดมีทั้งกิจกรรมกลุ่มและกิจกรรมรายบุคคล
- ฉ. ให้เด็กได้เลือกทำกิจกรรมต่าง ๆ ตามความสามารถ
- ช. ครูมีบทบาทเป็นผู้อำนวยความสะดวก ดูแลการทำกิจกรรมของเด็ก

แผนผังโรงเรียนเด็กของพระอัครราชเธอฯ

มาตราส่วน ๑:๑,๐๐๐

การจัดสภาพแวดล้อมภายในและภายนอก

จากการเสด็จไปร่วมฉลองโรงเรียนเด็ก เมื่อ พ.ศ.2433 (คัดจากราชกิจจานุเบกษา อ้างถึงใน กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, 2472) มีข้อความที่กล่าวถึงสภาพของโรงเรียนเด็กไว้อย่างน่าสนใจ ดังนี้

...วันที่ 8 กันยายน รัตนโกสินทรศก 109 ได้มีการสวดมนตร์ฉลองเรือนในโรงเรียนเด็กของพระอัครชายาเธอ ซึ่งสร้างเพิ่มเติมขึ้นใหม่อีกแถวหนึ่ง 4 หลัง เป็นเรือนฝากระดานชั้นเดียว ทาสีน้ำเงินมีเฉลียงในตัวกันลูกกรงรอบ หลังคากระเบื้องเสาส่างก่ออิฐถือปูน ทำโดยงดงาม แน่นหนา บานประตูเกล็ดล้วน และมีลูกกรงข้างบนฝาสำหรับเป็นช่องได้รับลมอากาศ เพดานก็เลือกไม้ที่เท่า ๆ เดินลวดตรงเสมอกัน พื้นเลียนرابสอาด นำอยู่สบายอย่างยิ่ง แต่เรือนนี้สำเร็จบริบูรณ์แล้ว 2 หลัง คือ หลังที่ 1 ที่ 2 หลังที่ 3 ยังแต่จะกันฝาเท่านั้น หลังที่ 4 ทำเป็นรูปแล้วยังไม่ได้ทาสี คงสำเร็จดีในเร็ว ๆ นี้...

...เมื่อเวลาพระสงฆ์สวดมนตร์ ได้เสด็จพระราชดำเนินทอดพระเนตรเรือนที่ 1 ที่ 2 ประเดี้ยวหนึ่ง เรือนที่ 2 นั้น วันนี้จัดเป็นที่เลี้ยงอาหารพวกเด็กทั้งปวงในโรงเรียน ตั้งโต๊ะเตี้ย ๆ นั่งกับพื้น มีผ้าเช็ดมือถ้วยชามพร้อม และตั้งเครื่องเล่น คือ ตุ๊กตาทั้งดงามเป็นอันมากในเรือนนั้น ด้วยอาหารทั้งหลายที่เลี้ยงล้วนเป็นของประณีตและมีรสทั้งสิ้น เรือนที่ 1 นั้น จัดเป็นที่นอนของเด็กสำหรับถวายทอดพระเนตรเป็นตัวอย่าง เพราะต่อไปจะจัดให้เป็นที่อยู่เช่นนี้ทุกหลังคือ ในห้องเรือนตั้งเตี้ยนอนไม้ทาน้ำมันมีพนัก พร้อมด้วยที่นอนผ้าปูและมุ้งราวสองแถว ที่เฉลียงตั้งเก้าอี้เล็ก ๆ สำหรับเด็กนั่งเล่น พระราชทานชื่อเรือนที่ 1 นี้ว่า เรือนยุคล เรือนที่ 2 พระราชทานชื่อว่าเรือนนภาจรเรือนที่ 3 ที่ 4 จะพระราชทานชื่อว่า เรือนมาลินี เรือนนิภาตามลำดับ (ตามพระนามสมเด็จพระเจ้าลูกเธอในกรมพระสุทธาสินีนาฏ)...

...เรื่องโรงเรียนเด็กนี้ ถึงแม้ว่าความดีความประสงค์จะเป็นคุณประโยชน์แก่อาณาประชาราษฎร์ในบ้านเมืองเราอย่างไร ได้มีในคำแจ้งความที่ลงในหนังสือนี้แล้วก็ดี ยังอดไม่ได้ที่จะกล่าวอีก เพราะได้ยืนด้วยหูและเห็นด้วยตา เตือนให้บังเกิดความชื่นชมยินดีอย่างยิ่งแค่ถึงคำที่จะกล่าวบัดนี้ ก็ไม่ทรงเหมือนพระกุศลพิเศษที่เป็นอยู่ ซึ่งทรงคุณแก่ราษฎรเป็นอันมากได้ ตั้งแต่ย่างเข้าไปในโรง ได้เดินทางอันเรียบราบแลเห็นสนามกว้าง เต็มไปด้วยหญ้าอันเสมอ ซึ่งสำหรับเด็กวิ่งเล่นได้สนุกสบาย และมีคลองที่น้ำเข้าออกได้ สำหรับเด็กใหญ่ว่ายอาบหรือใช้ได้ไม่ขัดขวาง รมรื่นไปด้วยต้นไม้ดอกไม้ผล น่านั่งเล่นเย็นใจมาก ที่อยู่ก็เป็นตึกเรือนฝากระดานอย่างดี มีที่นอนกันเหลืองบุย และเครื่องเล่นเพลินใจ เครื่องนุ่งห่มก็ล้วนแต่ของที่ใหม่ๆ ไม่

สกกระปรก มีพี่เลี้ยงนางนมผู้ตักเตือนใจ ให้ผลิตเพลินในความชอบความดีอยู่เสมอ อาหารก็ได้รับของที่ประณีต เจ็บป่วยก็มีผู้รักษาพยาบาล เมื่ออายุเจริญรุ่งเรืองมากก็โดนจุกตัดเปียให้ ทั้งได้รับศิลปวิทยาการเป็นเครื่องประดับสำหรับกายต่อไป และภายหลังการทำมาหาเลี้ยงชีพ ก็จะได้รับความปลอดภัยโดยสมควร ดูไม่มีสิ่งใดขาดปกติจากเด็กพลเรือนที่เกิดมาเลย ถ้าจะว่าข้างความประพฤตินี้แล้ว ความแนะนำของโรงเรียนเด็กนี้จะดีทั่วไปกว่าเสียอีก เอาใจใส่จนชั้นเรื่องร้องอะไรเล่น เรื่องที่น่าอายไม่เป็นประโยชน์ก็ให้งดเว้น คิดแต่งคำที่จะเดินไปในประโยชน์มาให้ร้องเล่น ดังนี้เป็นตัวอย่าง...

การจัดสภาพแวดล้อมนี้ ดูเหมือนว่า ได้อาศัยปัจจัยหลายอย่างประกอบกัน คือ พื้นฐานด้านสังคม วัฒนธรรม พื้นฐานด้านเศรษฐกิจ พื้นฐานทางจิตวิทยา และพื้นฐานทางการศึกษา สิ่งสำคัญที่ผู้วิจัยเห็นว่า พื้นฐานการศึกษาและจิตวิทยาจะมีส่วนสำคัญที่มีอิทธิพลต่อสภาพแวดล้อมของโรงเรียนเด็กที่สุด ก็คือ "...สนามกว้าง แลเห็นหญ้าอันเสมอ ซึ่งสำหรับเด็กวิ่งเล่นได้สนุกสบาย..." เพราะเด็กกับการเล่นย่อมไม่อาจแยกออกจากกันได้ นักการศึกษาปฐมวัยและนักจิตวิทยาต่างมีความเห็นตรงกันว่า "การเล่น คือ การเรียนของเด็ก" หรือ "เด็กเรียนรู้จากการเล่น" เหล่านี้ล้วนชี้ให้เห็นประโยชน์อันเนืองนิตย์ของการเล่นที่มีต่อเด็กปฐมวัยยิ่งเมื่อเด็กได้เล่นในที่ที่มีบริเวณกว้างขวาง ทำให้เกิดความรู้สึกสนุกสนานเพลิดเพลิน เด็กได้มีจิตใจแจ่มใสเบิกบาน ได้ฝึกการเข้าสังคม การอยู่ร่วมกับผู้อื่นอีกหลาย ๆ อย่างที่เป็นผลดีของการเล่น

นอกจากนี้ สภาพแวดล้อมที่ร่มรื่นสวยงามเย็นสบายยังเป็นคุณลักษณะสำคัญประการหนึ่งที่สำคัญสำหรับเด็กปฐมวัยซึ่งเป็นสิ่งที่พบเห็นได้ในโรงเรียนเด็ก นอกจากนี้แล้วตัวอาคารยังได้รับการตกแต่งทาสีให้สวยงาม ภายในอาคารก็นั้นในเรื่องของความสะอาด เรียบร้อย สวยงามมีการจัดเครื่องเล่นต่าง ๆ เอาไว้ มีที่นอนเป็นสัดส่วน และอื่น ๆ ที่จัดได้อย่างครบถ้วนบริบูรณ์ด้วยเป็นโรงเรียนที่พระอัครชายาเธอฯ ได้ทรงบริจาคทรัพย์จำนวนมาก เพื่อก่อตั้งบำรุงจึงถือได้ว่าสภาพเศรษฐกิจเป็นปัจจัยอีกประการหนึ่งที่ทำให้สภาพแวดล้อมในโรงเรียนเด็กมีความเพียบพร้อมสมบูรณ์ได้

อนึ่ง ดังเป็นที่ทราบแล้วว่า เด็กที่เข้ามาอยู่ในโรงเรียนเด็กนั้น คือ เด็กด้อยโอกาสประเภทต่าง ๆ ดังนั้น เมื่อเขาได้มีโอกาสก้าวเข้ามาในโรงเรียนเด็ก ได้พบเห็นสภาพแวดล้อมที่สวยงาม สะอาดสะอาดอัน ได้อยู่ในบรรยากาศที่อบอุ่น ได้รับการดูแลในเรื่องอาหารการกิน เครื่องแต่งกายและความเป็นอยู่ที่ดีกว่าเดิมแล้ว ย่อมมีกนิยมชมชอบ อยากอยู่ที่นี้ อันเป็นวิธีการโน้มน้าวชักจูงจิตใจโดยอาศัยหลักทางจิตวิทยาในการจัดสภาพแวดล้อมเข้ามาช่วย จึงทำให้ "โรงเรียนเด็ก" เป็นสถานที่ที่เด็กเข้ามาแล้ว พบกับบรรยากาศที่ดีในทุก ๆ ด้าน

การวัดและประเมินผล

ไม่มีหลักฐานยืนยันว่ามีการวัดและประเมินผลในโรงเรียนเด็ก หากแต่เด็กทุกคนศึกษาวิชาต่าง ๆ ทั้ง 10 อย่าง จนครบถ้วน จนเมื่อเด็กหญิงมีอายุ 11 ปี และเด็กชายมีอายุ 13 ปี ก็ต้องออกจากโรงเรียนเด็ก เพื่อไปประกอบอาชีพเลี้ยงตนเองต่อไป

การที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งให้กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ซึ่งมีศักดิ์เป็นพระเจ้าน้องยาเธอและเป็นผู้ที่ได้รับการศึกษามาอย่างดี มีพระปรีชาญาณ กอปรด้วยความรู้ความสามารถให้ดำรงตำแหน่งผู้จัดการโรงเรียนเด็กของพระอัครชายาเธอ พระองค์เจ้าสายสวลีภิรมย์ และในการนี้กรมพระยาดำรงราชานุภาพได้ทรงเป็นผู้คิด เนื้อหาวิชาที่จะสอนเด็ก (ซึ่งเปรียบเหมือนหลักสูตร) ด้วยพระองค์เอง รูปแบบของหลักสูตรจึงน่าจะมาจากการสังเคราะห์ปัจจัยต่าง ๆ รอบข้าง ของนักการศึกษาซึ่งหลักฐานต่าง ๆ ล้วนได้ชี้ให้เห็นสิ่งที่สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ ได้ทรงกำหนดให้เป็นเสมือนหนึ่ง “หลักสูตรโรงเรียนเด็ก” นี้ มีเนื้อหาและกิจกรรมที่จัดสำหรับเด็กวัยอนุบาลซึ่งอาศัยหลักการการศึกษา และจิตวิทยาแฝงไว้อย่างแนบเนียน นับแต่หลักการฝึกฝนเมื่อเด็กมีความพร้อมที่จะเรียนซึ่งหมายถึงการเรียนรู้ตามความสามารถของแต่ละคน โดยไม่ได้เร่งรัดเด็กเน้นการช่วยเหลือตนเอง ด้วยการฝึกปฏิบัติกิจวัตรประจำวันสม่ำเสมอจนทำได้ดีเป็นนิสัย ให้สามารถดำรงชีวิตได้อย่างปกติสุขอันเป็นเนื้อหาของสวัสดิศึกษาเบื้องต้น สอนให้มีความรับผิดชอบในตัวเองและฝึกความรับผิดชอบในสังคมเล็กๆ ของตนเองโดยการทำงานเป็นกลุ่มสิ่งที่เด็กต้องจดจำเนื้อหาได้สอนเพียงเล็กน้อยโดยไม่ทำให้เด็กเกิดความรู้สึกท้อแท้เบื่อหน่ายอันเป็นหลักการส่งเสริมการเรียนรู้ที่ถูกต้องมีการจัดกิจกรรมแบบเรียนปนเล่นที่เห็นได้ชัดคือ ให้เด็กเพื่อให้เด็กรู้จักปลูกต้นไม้และปลูกฝังนิสัยให้รักต้นไม้ การให้ทำสวนเล็กๆ ๆ เล่น เป็นต้นในการทำกิจกรรมของเด็กๆ จะเน้นให้เด็กเป็นคนตัดสินใจ วางแผน ปฏิบัติด้วยตนเองโดยผู้ใหญ่คอยดูแลอยู่ห่าง ๆ และเมื่อมองโดยภาพรวมของ “หลักสูตร” นี้แล้ว พบว่าวิชาต่าง ๆ 10 วิชาที่เด็กต้องเรียนนั้นล้วนเป็นวิชาที่เด็กต้องใช้ในการดำรงชีวิตทั้งในปัจจุบันและอนาคต สิ่งนี้น่าจะเป็นผลมาจากปัจจัยทางภาพสังคมและวัฒนธรรมวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของผู้คนเป็นตัวกำหนดให้เด็กในโรงเรียนเด็กต้องเรียนรู้อะไรเหล่านี้

ดังนั้น อาจกล่าวได้ว่าหลักสูตรการศึกษาปฐมวัยในโรงเรียนเด็กของพระอัครชายาเธอฯ ซึ่งสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพได้กำหนดขึ้นนี้น่าจะเป็นหลักสูตรสำหรับอนุบาลมากกว่าจะเป็นหลักสูตรสำหรับเด็กทารกหรือเด็กวัยเตาะแตะอันเป็นผลมาจากปัจจัยพื้นฐานด้านการศึกษา และสภาพสังคม วัฒนธรรม มาเป็นปัจจัยสำคัญในการกำหนดหลักสูตร และยังทรงมีการศึกษาทดลองใช้หลักสูตรนี้ก่อน จนกระทั่งผลเป็นที่น่าพอใจจึงได้บรรจุวิชาต่าง ๆ ไว้เป็นหลักสูตรการศึกษาของ

โรงเรียนเด็ก ซึ่งก็คือ ทรงใช้การทดลองค้นคว้าหาคำตอบตามหลักการทางวิทยาศาสตร์เข้าไปร่วมในการจัดหลักสูตรด้วย

ความสำเร็จของการดำเนินงาน และ "หลักสูตรโรงเรียนเด็ก"

ในที่นี้จะขอเล่าเรื่องการดำเนินงานในโรงเรียนเด็กมาเป็นส่วนประกอบหนึ่งของหลักสูตรด้วย เนื่องจากการดำเนินงานในโรงเรียนเด็กและหลักสูตรในโรงเรียนเด็กมีส่วนเอื้อต่อกันและกัน กิจกรรมต่างๆ สื่อวัสดุอุปกรณ์ บุคลากร และสภาพแวดล้อมในโรงเรียนเด็ก จัดขึ้นเพื่อส่งเสริมให้เด็กในโรงเรียนเด็กได้เติบโตและมีชีวิตดิ้นรนด้วยตนเองด้วยกันหลักสูตรที่มุ่งพัฒนาให้เด็กเป็นผู้มีวิชายะกำหนดการดำเนินงานกิจกรรมต่างๆ สื่ออุปกรณ์ และบุคลากรในโรงเรียนเด็กด้วย ผู้วิจัยจึงเห็นว่ารายละเอียดในส่วนนี้จะช่วยให้ผู้ศึกษามีความเข้าใจหลักสูตรที่ใช้ในโรงเรียนเด็กได้มากขึ้น

การก่อตั้งโรงเรียนเด็กนั้น นับเป็นงานที่มีลักษณะ "ใหม่" ในยุคนั้น กล่าวคือ มีวัตถุประสงค์ที่ค่อนข้างแปลกใหม่ที่จะให้การดูแล อบรมเลี้ยงดูและให้การศึกษาแก่เด็กด้อยโอกาสอันได้แก่ เด็กกำพร้า เด็กพิการ เด็กที่พ่อแม่ยากจน หรือพ่อแม่ไม่อาจเลี้ยงดูได้ ให้มีโอกาสรอดชีวิต และได้รับการอบรมเลี้ยงดูอย่างถูกต้อง เติบโตเป็นพลเมืองดี และไม่สร้างปัญหาให้บ้านเมือง ดังนั้นภายใต้การกำกับดูแลของผู้จัดการ คือ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ (ซึ่งดำรงพระยศเป็นกรมหมื่นดำรงราชานุภาพในขณะนั้น) การบริหารกิจการของโรงเรียนเด็กจึงมีระบบระเบียบอย่างดี มีการแต่งตั้งคณะกรรมการจัดการโรงเรียนเด็ก ซึ่งต้องปฏิบัติตามระเบียบข้อบังคับกรมการจัดการโรงเรียนเด็กของพระอรรคชายาเธอ ("กรมการจัดการโรงเรียนเด็ก" กองจดหมายเหตุแห่งชาติ มร.5 ศ/3. น. 3-5) กิจกรรมต่าง ๆ ในโรงเรียนเด็กแห่งนี้กรรมการจะต้องดูแลและเขียนรายงานเสนอต่อผู้อำนวยการเป็นประจำทุกเดือน และสรุปผลงานในรอบปีส่งด้วย ("รายงานโรงเรียนเด็กของพระอรรคชายาเธอฯ จำนวนรัตนโกสินทร์ศก 109" กองจดหมายเหตุแห่งชาติ มร.5 ศ/1. น.1-12 และ มร. 5 ศ/3. น.5-9)

การดำเนินงานของโรงเรียนเด็กประสบผลสำเร็จเป็นที่น่าพอใจ มีผู้ปกครองส่งเด็กเข้ามารับการอบรมเป็นจำนวนมาก จนกระทั่งต้องมีการคัดเลือกเด็กเข้าโรงเรียนเด็ก ดังความตอนหนึ่งที่กรมพระยาดำรงราชานุภาพ (2472) ได้กล่าวไว้ว่า

...ความลำบากเกิดเพราะมีผู้ถวายเด็กนอกเกณฑ์ที่ตั้งโรงเรียนเด็ก คือ มีไข้เด็กอนาถาหรือเด็กกำพร้าอย่างแท้จริงมากเกินไป เหตุด้วยในประเทศนี้ความอดคัดของคนจนไม่เดือดร้อนรุนแรงเหมือนที่เป็นในประเทศอื่น คนจนที่มีลูกจึงไม่เดือดร้อนเท่าใดนักอีกประการ 1 ธรรมชาติสาธุชน เมื่อมีลูกย่อมไม่ยากพราจจากลูกด้วยความรัก เว้นแต่เพราะความจำเป็น เช่น

อดอยากยากเข็ญจนเห็นว่า ถ้าเอาลูกไว้กับคนลูกอาจเป็นอันตราย หรือ มิฉะนั้นเพราะเห็นว่าการที่พรากรลูกนั้นจะเป็นคุณความดีแก่ลูกยิ่งกว่าเลี้ยงไว้เองจึงยอมพราก ก็เมื่อความอดอยากยากเข็ญมิใคร่มีในประเทศนี้ การที่พ่อแม่ยอมยกลูกให้แก่ผู้อื่น จึงมักเป็นเพราะเห็นว่าจะเป็นคุณความดีแก่ลูกเป็นพื้น แม่พ่อแม่ที่ทรชนเป็นคนเลวทรามสามารถยกลูกให้ผู้อื่นเพื่อประโยชน์ตน ก็ยังให้ต่อเมื่อเชื่อว่าลูกจะปราศจากภัยอันตราย เพราะความเป็นมาดังกล่าวบรรดาเด็กที่พามาถวายเข้าโรงเรียนเด็ก มักเป็นจำพวกที่พ่อแม่เห็นว่าจะเป็นคุณความดีแก่ลูกยิ่งกว่าตนเองโดยมาก ที่เป็นลูกผู้ดีมีตระกูลต้องเลือกคัดไม่ยอมรับก็มีมีเด็กอนาถาที่ที่ยาวจรจัดอยู่ไม่รู้ว่ามีใครเป็นพ่อแม่ ตำรวจพระนครบาลนำมาส่ง หรือลูกคนอนาถาที่ตายในโรงพยาบาล พนักงานส่งเด็กมาให้เลี้ยง รวมกันดูเหมือนจะไม่ถึง 10 คน เคยมีเด็กคนเดียวที่ห่อผ้าอ้อมเอามาทิ้งไว้ที่ประตูโรงเรียนเด็กก็เป็นเด็กจีน ด้วยเหตุดังกล่าวนี้ โรงเรียนเด็กของพระอัครชายาเธอฯ ถ้าว่าตามประเพณีในประเทศอื่น ไกลไปข้างเป็นโรงเรียนมากกว่าเป็นโรงเรียนเด็กอนาถามาแต่แรกตั้ง ครั้นจำเป็นรกลานานมาเพื่อจะป้องกันความสิ้นเปลืองจึงต้องกวัดข้นรับแต่เด็กที่ไกลข้างอนาถา ส่วนเด็กซึ่งรับไว้แต่ก่อนแล้วก็ฝึกหัดสั่งสอนโดยอันดับมาจนอายุได้ขนาดก็จัดให้ออกจากโรงเรียนเด็กไปประกอบอาชีพโดยลำพังตนมากขึ้น ด้วยเหตุทั้ง 2 ประการนี้จำนวนเด็กที่รับไว้ในโรงเรียนเด็กจึงลดน้อยลงเป็นอันดับมา . . .

ด้วยเหตุดังกล่าว คณะกรรมการจัดการโรงเรียนเด็กจึงได้ออกระเบียบข้อกำหนดของการรับเด็กขึ้น ระเบียบการรับเด็กเข้าโรงเรียนเด็ก (กองจดหมายเหตุแห่งชาติ ศธ 46/9 น.1-2) ทั้งนี้เพื่อลดปริมาณของเด็กและให้เป็นไปตามวัตถุประสงค์เดิมแต่แรกตั้งโรงเรียนเด็กสิ่งนี้น่าจะเป็นหลักฐานที่สนับสนุนให้เห็นถึงความสำเร็จของโรงเรียนเด็กเป็นอย่างดี การที่พ่อแม่ส่งเด็กเข้าไปรับการอบรมในโรงเรียนเด็กเป็นจำนวนมาก อาจเป็นเพราะเห็นว่าเด็กที่จบจากโรงเรียนเด็กสามารถออกไปประกอบอาชีพ มีหน้าที่การงานที่ดีในระยะต่อมาก็เป็นได้ ดังที่กรมพระยาดำรงราชานุภาพ (2472) ได้ทรงยกตัวอย่างเด็กที่จบจากโรงเรียนเด็ก แล้วได้ทำงานในตำแหน่งหน้าที่ที่ดีไว้ดังนี้

1. เด็กบุญไทย ได้เป็นอำมาตย์เอก และนายพันสำรวจเอกพระยาวิชัยประชาบาล เจ้ากรมตรวจคนเข้าเมือง ในกระทรวงมหาดไทย
2. เด็กบุญรอด ได้เป็นนายพันโท พระสุรณรงค์ ผู้บังคับกองพันที่ 3 ทหารบก เมืองเพชรบุรี
3. เด็กบุญสืบ ได้เป็นอำมาตย์ตรี หลวงซูวิชากร ตำแหน่งกรรมการ มณฑลอุบล (เวลานี้เป็นข้าราชการเบ็ญบ้านาญ สังกัดธรรมการ)
4. เด็กบุญหยัด ได้เป็นรองอำมาตย์เอก หลวงพิทักษ์พัลลภการ กระทรวงธรรมการ
5. เด็กบุญหยอด ได้เป็นรองอำมาตย์เอก หลวงไมทพยุหรัักษ์ ตำแหน่งเกษตรจังหวัด

พระประแดง

6. เด็กบุญง่า ได้เป็นหลวงศรีพิบูลย์ ตำแหน่งเสมียนตรากรมมณฑลราชบุรี
7. เด็กบุญช้อน ได้เป็นรองอำมาตย์โท ขุนชานาญพจนการ ตำแหน่งเสมียนตรากรมมณฑลราชบุรี
8. เด็กบุญหยด ได้เป็นรองอำมาตย์โท ขุนกลิ่นไพสณฑ์ ผู้ช่วยป่าไม้ภาคราชบุรีและนครชัยศรี
9. เด็กบุญสอด ได้เป็นรองอำมาตย์โท ขุนพรสำรวจ ผู้ช่วยเจ้ากรมรักษาทรัพย์กระทรวงยุติธรรม
10. เด็กบุญแปล ได้เป็นรองอำมาตย์ตรี ขุนอักษรเลขา เลขานุการกรมมณฑลอุดร
11. เด็กบุญบุญ (เคียวนี้ใช้สมบุรณ์) ได้เป็นรองอำมาตย์ตรี ครูโรงเรียนวัดชีโนรส

และความสำเร็จนี้ยังปรากฏในจดหมาย ลงวันที่ 22 ตุลาคม รศ.111 ของกรมพระยาดำรงราชานุภาพ ซึ่งทรงเขียนทูลเกล้าฯ ถวาย พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวภายหลังจากที่ทรงได้รับมอบหมายให้จัดตั้งโรงเรียนสตรี ตอนหนึ่งมีความว่า

“.....เพราะธรรมชาติการที่จะจัดฝึกสอนวิชาก็ดี หรือจะฝึกหัดกิริยาอาการเด็กก็ดีถึงโรงเรียนที่จะตั้งจะเป็นชั้นชนิดใด ก็จะต้องจัดโดยระวังตั้งใจให้เป็นอย่างดีที่สุดที่สมควรจะทำได้ เหมือนเช่นโรงเรียนเด็กที่ได้ตั้งแล้วนี้ เด็ก ๆ ก็เป็นแต่ลูกทาสลูกกำพร้า คนขัดสนมาฝึกหัดเลี้ยงดูเข้าตามสมควร ก็ยังแลเห็นเป็นผู้ค้ำชูอยู่เป็นตัวอย่างที่ไม่มีลูกผู้ดี ในที่นี้ก็เพราะการปรากฏชัดว่าเป็นโรงเรียนเด็ก แต่เด็กจนโคใหญ่ มิใช่สอนให้แต่วิชาความรู้ แต่ถึงกระนั้นเด็กลูกพลเรือนที่พามาฝากให้เพราะเห็นความบำรุงเลี้ยงดีก็มีอยู่จะชี้ให้หลายคน.....”

(“แผนจัดการศึกษา”. กองจดหมายเหตุแห่งชาติ มร.5 ศ/4, น.5)

โรงเรียนราชกุมารและโรงเรียนราชกุมารี

โรงเรียนราชกุมาร เป็นโรงเรียนที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ จัดตั้งขึ้นภายในพระบรมมหาราชวัง เมื่อวันที่ 7 มกราคม รัตนโกสินทรศก 111 (พ.ศ.2435) เพื่อเป็นสถานที่ให้การศึกษาแก่พระเจ้าลูกยาเธอ ซึ่งยังทรงพระเยาว์และมืออยู่หลายองค์ด้วยกัน ด้วยทรงเห็นว่า การที่จะส่งไปเรียนร่วมกับบุคคลภายนอกยังเป็นอุปสรรคและไม่สะดวกด้วยประการทั้งปวง จึงมีความจำเป็นต้องเปิดโรงเรียนภายในพระบรมมหาราชวังขึ้นอีก พระเจ้าลูกยาเธอ และหม่อมเจ้าบางพระองค์ จึงได้ทรงศึกษาในวิชาต่าง ๆ มีวิชาภาษาไทย

ภาษาต่างประเทศ เลข และภูมิศาสตร์ เป็นต้น (สมบัติ พลายน้อย, 2535) การจัดการเล่าเรียนในโรงเรียนนี้นั้น มีลักษณะที่ “พึงประสงค์” ดังปรากฏในพระราชดำรัสเปิดโรงเรียนของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ตอนหนึ่งว่า

“เมื่อได้มาเห็นการเล่าเรียนของลูกที่จัดขึ้นใหม่ในเวลานี้ ทำให้มีใจฟูขึ้นด้วยความยินดี พาให้นึกไปถึงเมื่อครั้งที่พ่อเล่าเรียนอยู่แต่ก่อนนั้นผิดกันกับเดี๋ยวนี้มาก การเล่าเรียนครั้งนั้นเป็นการยากลำบาก เรียนกันเหมือนอย่างอาจารย์บอกหนังสือพระ และไม่ใคร่มีเครื่องจูงใจให้ร่าเริงในการเล่าเรียนเหมือนอย่างเดี๋ยวนี้...” (“การเล่าเรียนในโรงเรียนราชกุมารและพระราชดำรัสเปิดโรงเรียน” กองจดหมายเหตุแห่งชาติ น.46)

โรงเรียนราชกุมาร

โรงเรียนราชกุมารเปิดดำเนินการเมื่อวันที่ 18 พฤษภาคม ร.ศ.112 โดยมีวัตถุประสงค์คล้ายคลึงกับโรงเรียนราชกุมาร คือ เป็นสถานที่ให้การศึกษาแก่พระเจ้าลูกเธอและพระบรมวงศานุวงศ์บางพระองค์

ในด้านปรัชญาหรือแนวคิดที่ใช้จัดการศึกษาในโรงเรียนราชกุมารนั้นปรากฏอยู่ในหนังสือที่พระยาภาสกรวงศ์ส่งถึงพระเจ้าน้องยาเธอกรมหมื่นสมมตอมรพันธุ์ ตอนหนึ่งว่า

...ลักษณะการศึกษาสำหรับกุมารที่ยังเยาว์อยู่นั้น ต้องอาศัยรอยฝึกหัดแนะนำโดยทางการเล่นชักจูงความเข้าใจให้ง่ายขึ้น และฝึกหัดกำลังกายมากกว่าฝึกหัดกำลังปัญญาในชั้นแรก เด็กจึงไม่ค่อยจะระอาในการฝึกหัดเหมือนดังเรียนแต่หนังสืออย่างเดียว และฝึกหัดกิริยาการประพฤติให้ได้ระเบียบเรียบร้อยให้เป็นไปตามลำดับอายุแลในการเหล่านี้ ครูที่จะฝึกหัดการเช่นนี้ที่เป็นทางศึกษาอย่างใหม่ก็มีอยู่แล้ว จึงเห็นด้วยเกล้าฯ ว่า โรงเรียนราชกุมารนี้ควรที่จะจัดอย่างใหม่ให้ตรงตามกาลสมัยที่เป็นไปอยู่...

(“โรงเรียนราชกุมารและโรงเรียนราชกุมารี” กองจดหมายเหตุแห่งชาติ มร 5 ศ/15 น.2)

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

และในเอกสารดังกล่าวนี้ยังปรากฏสาระอื่น ๆ อีกดังนี้

ที่ 1172

ความดำริที่จะจัดโรงเรียนราชกุมารีเริ่มแรก
จำนวนนักเรียน

ประมาณตามสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ และพระเจ้าลูกเธอที่แลเห็น คิดเมื่อเหลือไว้เพื่อว่าจะมี
หม่อมเจ้าภาณุบุตรผู้มีศักดิ์เรียนด้วยอยู่ใน 15 พระองค์

จำนวนพระอาจารย์และครู

พระยาอิศรพันธุ์โสภณพระอาจารย์ดูการทั่วไป แลประจำถวายพระอักษรเจ้าฟ้า 3 พระองค์
นายวิจิตร นายรูปเปรียญครู ถวายตั้งแต่พระเจ้าลูกเธอลงไป เป็นการช่วยกัน

วิธีสอน

ในชั้นแรกต้องทรงแบบเรียนเร็วเล่ม 1 ก่อน แล้วขึ้นเล่ม 2 รวมทั้งอ่านทั้งเขียน แลคำนวณ
เลขสามัญ บวก ลบ คูณ ทหาร

เวลาเรียน

ตั้งแต่เช้า 4 โมงลงมือเรียน หยุดย่ำเที่ยง ปายโมงครึ่งจับเรียนอีก หยุดปาย 2 โมงครึ่ง
ปาย 3 โมงเรียนอีก หยุดปาย 4 โมง รวมเวลาดังแต่เรียนจนเลิก 6 ชั่วโมง เรียน 3 ตอน รวมเป็น
เวลาเรียน 4 ชั่วโมง เวลาพัก 2 ชั่วโมง

เครื่องเรียน

หนังสือแบบเรียนเร็วเล่มหนึ่ง	15
หนังสือแบบเรียนเร็วเล่มสอง	15
เลขวิธีเล่มหนึ่ง	4
เลขเรียนเร็ว	4
กระดานชะนวน	15
ดินสอสำหรับกระดานชะนวน	30

ดินสอดำฝรั่งมียางลบ	24
สมุดเปล่าเล่มบาง ๆ	20

เครื่องใช้

โต๊ะเฉพาะพระองค์	3
เก้าอี้สำหรับโต๊ะ	3
โต๊ะกลมตาเหลี่ยมขนาด 4 พระองค์	3
เก้าอี้สามัญ	15
กระโถน	4
กระดิ่ง	1
แปรงสำหรับกวาด	1

การเลี้ยงดู

ต้องรอดต่อพระยาเทเวศร์วงษ์วัฒน์ ให้จัดเครื่องน้ำร้อนน้ำเย็น และมีมหาดเล็กน้ำร้อนไปประจำ คน 1 ฤา 2 คน สำหรับเลี้ยงดู และซักพัดด้วย

การรักษา

ต้องขอต่อกระทรวงวัง ให้ส่งพวกที่รักษา บัดกวาด เทกระโถน จะมีป่าเหน็จรงวัดบ้างเล็กน้อย

เงินที่จะต้องใช้เดือนหนึ่ง

พระอาจารย์ รับในที่รองอธิบดีแล้ว	30
นายริด	20
นายรูปปเรียญ	12
รางวัลมหาดเล็กน้ำร้อน	8
พวกที่เก็บกวาดรักษา	
รวมเดือนละ	70

เกี่ยวกับการจัดชั้นเรียนและการประเมินผล ในช่วงการจัดการศึกษาระยะ 10 เดือน 23 วัน พระยาอิศรพันธุ์โสภณ ได้มีหนังสือรายงานอธิบดีโรงเรียนราชกุมาร (พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นสมมตอมรพันธุ์) ดังนี้

...ได้เลือกคัดจัดเจ้าหน้าที่มาทรงเรียนนั้นเป็นชั้น ๆ คือชั้นที่ 2 ชั้นที่ 3 มีศิลปวิทยา สูงกว่าชั้นปีที่ 1 ชั้นที่ 2 มีศิลปวิทยาลดกว่าชั้นปีที่ 3 ชั้นที่ 1 คือ เป็นชั้นแรก มีศิลปวิทยาลดกว่าชั้นปีที่ 2 จัดตามแบบรายงานพระตำหนักสวนกุหลาบ ดังนี้

สมเด็จพระเจ้าลูกเธอทุลกระหม่อมฟ้าหญิงวไลยอลงกรณ์ เป็นชั้นพิเศษ แต่อาไศรย์ทรงเรียนอยู่ในชั้นที่ 3 พระเจ้าลูกเธอเจ้าฟ้าหญิงนิภาภคต 1 หม่อมเจ้าหญิงสุวรงค์ศรี ในพระเจ้าน้องยาเธอพระองค์เจ้าศรีเสาวภาคย์ 1 เป็นชั้นที่ 3

พระเจ้าลูกเธอเจ้าฟ้าหญิงมาลินีนภดารา 1 พระเจ้าลูกเธอพระองค์เจ้าหญิงเยาวภาพงษ์สนิท 1 พระเจ้าลูกเธอพระองค์เจ้าหญิงอรประพันธ์รำไพ 1 เป็นชั้นที่ 2

พระเจ้าลูกเธอพระองค์เจ้าหญิงประภาพรรณพิไลย์ 1 หม่อมเจ้าหญิงฉวีวไลย์ในพระเจ้าน้องยาเธอกรมหลวงพิชิตปรีชากร 1 เป็นชั้นต้น คือ ชั้นที่ 1

ได้เลือกคัดจัดเจ้าหน้าที่มีวิชาสามารถพอใกล้เคียงเสมอสมานกันรวมเป็นชั้นเดียวกัน ซึ่งจัดเป็นชั้นดังนี้ ก็เพื่อจะให้สอนได้ง่ายเป็นประโยชน์เท่านั้น ครั้นบัดนี้เจ้าหน้าที่ได้ดำรงศิลปวิทยาแคล่วคล่องเจริญขึ้น พอจะเลื่อนชั้นต่อขึ้นไปก็มีบ้าง อย่างเช่นพระเจ้าลูกเธอเจ้าฟ้าหญิงมาลินีนภदारานี้ ทรงเลขแลทรงหนังสือก็ควรเลื่อนขึ้นเป็นชั้น 3 ได้แล้ว ก็แต่ต้องจำเป็นให้ทรงเรียนเป็นเพื่อนอยู่ตามชั้นที่จัดไว้เดิม เพราะจะไปรวมอยู่ในชั้น 3 ชั้นเดียวมาก พระองค์นัก ก็เป็นที่ยากของการสอน ส่วนครุนั้นก็ไม่ได้ประจำชั้น ผลัดเปลี่ยนกันสอนไปทุก ๆ ชั้น ..

จากหลักฐานที่ปรากฏจึงน่าจะอนุมานได้ว่าหลักสูตรการศึกษาในโรงเรียนราชกุมารและราชกุมารีนี้มีลักษณะดังนี้

สถานศึกษา ได้แก่ พระบรมมหาราชวัง
ครูผู้สอน ได้แก่ ผู้มีความรู้สูง
การจัดชั้นเรียน ได้แก่ กำหนดไว้ 3 ชั้น คือ

ชั้นที่ 1 หรือชั้นต้น (ซึ่งปรากฏมีคำว่า “ยังคลาส” อยู่ในรายงานโรงเรียนราชกุมารี ประจำปี ร.ศ.112 และ 113) หรืออาจเทียบได้กับชั้นมูลตามแบบเดิม, ชั้นที่ 2 และชั้นที่ 3

วิชาเรียน ใช้แบบเรียนเร็ว เล่ม 1 เล่ม 2 เล่ม 3 ในทุกชั้น (รายงานประจำปีโรงเรียนราชกุมารี ร.ศ.112) (“โรงเรียนราชกุมารและโรงเรียนราชกุมารี” กองจดหมายเหตุแห่งชาติ ม.ร 5ศ/15. น.109) เรียนสัปดาห์ถึงตัวสะกด การอ่าน การเขียน (เรียงความ และจดหมาย) เลข (บวก ลบ คูณ ทหาร สามัญ)

วิชาที่เรียนนี้จึงแยกได้เป็น 2 ชนิด คือ วิชาหนังสือ และวิชาเลขนั่นเอง

ก. วิชาหนังสือ

ข. วิชาเลข

วิธีสอน สอนแบบเรียนปนเล่น สนับสนุนให้ผู้เรียนทำกิจกรรมต่าง ๆ ด้วยตัวเอง โดยเน้นการฝึกความพร้อมทั้งทางร่างกายและสติปัญญา

เวลาเรียน กำหนดเป็น 3 ระยะเวลา คือ

ระยะที่หนึ่ง ระหว่างเวลา 10.00 - 12.00 น.

ระยะที่สอง ระหว่างเวลา 13.30 - 14.30 น.

ระยะที่สาม ระหว่างเวลา 15.00 - 16.00 น.

วิเคราะห์หลักสูตรโรงเรียนราชกุมาร ราชกุมารี

สิ่งที่ต้องตระหนักเป็นอันดับแรก ก็คือ วัตถุประสงค์ของการตั้งโรงเรียนแห่งนี้ เพราะวัตถุประสงค์ของการจัดตั้งจะเป็นตัวแปรสำคัญที่ส่งผลไปสู่องค์ประกอบของหลักสูตรการเรียนการสอนในโรงเรียน

วัตถุประสงค์ของโรงเรียนมาจากแนวพระราชดำริขององค์พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ที่ทรงปรารถนาจะให้โรงเรียนแห่งนี้เป็นสถานศึกษาสำหรับพระเจ้าลูกยาเธอ พระเจ้าลูกเธอ และพระบรมวงศานุวงศ์ในพระราชวังให้มีความรู้ด้านการอ่านเขียน จึงโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งโรงเรียนขึ้นในพระราชวัง ปรัชญาของหลักสูตรการศึกษาอนุบาลจึงน่าจะเป็นเรื่องของการฝึกหัดอ่านเขียนผสมผสานกับการเล่นและการฝึกทางกาย ดังนั้นแท้จริงแล้วเมื่อจัดกิจกรรมเหล่านี้ร่วมกันแล้วก็จะกลายเป็นการศึกษาเพื่อส่งเสริมพัฒนาการทั้ง 4 ด้าน คือ ด้านร่างกาย ด้านจิตใจอารมณ์ ด้านสังคม และด้านสติปัญญาแม้จะมีหลักฐานยืนยันว่านักเรียนเล็ก ๆ เหล่านี้ต้องเรียนเขียนอ่านจากแบบเรียนมาก (คือ เน้นอ่าน เขียน มาก) และอาจจะมีสังคมเพียงในกลุ่มเล็ก ๆ เท่านั้น แต่นั่นก็ย่อมหมายถึงความถึง การได้ฝึกพัฒนาการอย่างครบถ้วนทุกด้าน ซึ่งน่าจะเป็นผลมาจากพื้นฐานด้านการศึกษาและจิตวิทยาเป็นสำคัญ ดังที่มีพระบรมราโชวาทเห็นด้วยกับการสอนโดยมีของเล่นเป็นเครื่องจูงใจ

การจัดกิจกรรมการเรียนการสอนต่าง ๆ นั้น น่าจะเป็นไปได้ด้วยดีและราบรื่น เนื่องจากได้รับทุนอุดหนุนจากองค์พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงเป็นองค์อุปถัมภ์อยู่ ตลอดจนมีผู้บริหารทรัพย์สิ่งของช่วยเหลืออยู่เสมอจึงจะเห็นได้จากรายการเบิกสิ่งของเครื่องใช้ อุปกรณ์การเรียนการสอนครบถ้วน ไม่ปรากฏรายงานว่าขาดสิ่งใด สิ่งนี้น่าจะเป็นพื้นฐานมาจากความพร้อมทางด้านเศรษฐกิจเป็นสำคัญ

ในเรื่องของกำหนดเวลาสอนนั้น เห็นว่ามีการจัดแบ่งเวลาสอนเป็นช่วง ๆ คือ ช่วงเช้าเรียน 2 ชั่วโมง (10.00 - 12.00 น.) ช่วงบ่าย เรียน 1 ชั่วโมง (13.30 - 14.30 น.) และช่วงบ่ายอีกช่วงหนึ่ง (15.00 - 16.00 น. เห็นได้ว่าใช้เวลาเรียนหรือทำกิจกรรมเพียงวันละ 4 ชั่วโมง ทั้งนี้อาจเป็นเพราะว่านักเรียนเหล่านี้ต้องทรงมีการกิจอื่นทรงพระราชวังด้วยเช่น การเข้าเฝ้าทูลละอองพระบาท การตามเสด็จ ส่วนการวัดการประเมินผลนั้น มีการประเมินเพื่อส่งรายงานถวายทุก ๆ เดือนและสิ่งนี้อาจเป็นอิทธิพลหนึ่งจากพื้นฐานทางการศึกษาที่เป็นระบบแบบแผนของบ้านเมืองสมัยนั้นก็ได้

การศึกษาปฐมวัยของสามัญชน

ดังได้กล่าวในบทที่ 2 แล้วว่า การศึกษาปฐมวัยของไทยนั้นมีมานานแล้ว เพียงแต่ไม่ปรากฏเป็นรูปร่างหรือแบบแผนที่ชัดเจนแต่อย่างใด ยังคงลักษณะ "แฝง" อยู่ตลอดมา จะพอเห็นได้บ้างก็เป็นการศึกษาของเจ้านายชั้นสูงเสียเป็นส่วนใหญ่ ดังคำที่ว่า

... ส่วนลูกหลานของราชภรรยาซึ่งเป็นคนชั้นไพร่นั้น ยังคงศึกษาเล่าเรียนอยู่กับพระภิกษุตามวัดวาอารามตามเดิม และพระภิกษุผู้เป็นครูก็มักจะฝึกสอนนักเรียนตามความถนัดและความอริยาถัยของตนใช้แบบสอนอย่างโบราณบ้าง แบบเรียนหลวงบ้าง สอนวันละชั่วโมงหนึ่งบ้าง หลายชั่วโมงบ้าง การสอนตามวัดต่าง ๆ จึงสู้โรงเรียนหลวงไม่ได้ ถึงแม้รัฐบาลจะอุดหนุนครูที่สอนด้วยการให้แบบเรียนหลวงและให้เงินเดือนแล้วตั้งแต่ พ.ศ.2418 แต่การสอนก็ยังไม่ดีขึ้นกว่าแต่ก่อน รัฐบาลมีความห่วงใยลูกหลานราชภรรยา อยากให้ได้รับการศึกษาทันสมัยเช่นเดียวกับลูกเจ้านายและข้าราชการ จึงตัดสินใจตั้งโรงเรียนหลวงสำหรับให้ลูกหลานราชภรรยาและลูกทาสที่หลุดพ้นค่าตัว ได้เข้าเล่าเรียนจะได้มีวิชาความรู้ไปประกอบการทำงานมาหากินให้เจริญยิ่งขึ้น

รัฐบาลจึงมอบหน้าที่ตั้งโรงเรียนหลวงให้พระเจ้าน้องยาเธอ พระองค์เจ้าดิศวรกุมาร ไปดำเนินการ เมื่อ พ.ศ.2427 โดยให้ตั้งขึ้นตามวัด เพื่อจะได้ไม่ต้องเปลืองเงินซื้อที่ดินและสร้างโรงเรียน พระองค์เจ้าดิศวรกุมารจึงตั้งโรงเรียนหลวงแห่งแรกขึ้นที่วัดมทรณพาราม...

(ชัย เรื่องศิลป์, 2517)

การจัดตั้ง โรงเรียนครั้งนี้ จึงเป็นจุดเริ่มของการศึกษาในระบบโรงเรียนขึ้นมา เมื่อมีรูปแบบที่ชัดเจนแล้ว จึงได้มีการกำหนดหลักสูตรการศึกษาปฐมวัยในรูปมูลศึกษาขึ้นมาด้วย ดังมีรายละเอียดดังนี้

... การสอนในโรงเรียนหลวงชั้นประเดิมเริ่มแรกนี้เป็นการสอนขั้นมูลศึกษา ครูจะต้องสอนนักเรียนให้มีความรู้ตามหนังสือมูลบทบรรพกิจเป็นเบื้องต้นแรก จบแล้วจึงสอนให้มีความรู้ตามหนังสือวาทนิตินิกร อักษรประโยค สังโยคพิธาน ไวยากรณ์ พิจารณ์ และพิศาลการันต์ เป็นลำดับไป

การที่รัฐบาลตั้งโรงเรียนหลวงตามวัดดังกล่าวข้างต้นนี้ แทนที่ราชภรรยาจะติดอกติดใจส่งลูกหลานเข้าโรงเรียนหลวงอย่างล้นหลาม กลับเล่าลือกันด้วยความตระหนกตกใจ ว่ารัฐบาลจะเอานักเรียนไปเป็นทหาร ทหารอย่างใหม่เช่น ทหารมหาดเล็กต้องรับราชการหนักกว่าไพร่ คือรับราชการประจำ 3 ปี เมื่อพ้นกำหนดประจำการแล้วออกไปเป็นคนเเวร ก็ยังต้องเข้าเเวรรับราชการเดือนหนึ่ง ได้พักเดือนหนึ่ง สลับกันไปตลอดปี จนกว่าจะปลดจากราชการทหารเมื่ออายุครบ 10 ปี ราชภรรยาแล้วลูกหลานของตนจะต้องเป็นทหาร จึงพากันตั้งข้อรังเกียจ ไม่ค่อยยินยอมให้ลูกหลานเข้ารับการศึกษาในโรงเรียนหลวง... (เล่มเดิม)

ภายหลังเมื่อมีการตั้งกรมศึกษาธิการขึ้น ในปี พ.ศ.2430 จึงได้มีการปรับปรุงการศึกษาโดยเลิกใช้แบบเรียน 6 เล่ม ดังกล่าวเสีย เนื่องจากนักเรียนต้องใช้เวลาเรียนนานมากกว่าจะจบตามหลักสูตรตั้งนั้น จึงได้มีการแต่งแบบเรียนเร็วใหม่ขึ้นมาเรียนแทนโดยเริ่มใช้ตั้งแต่มูลศึกษาขึ้นมาเลยทีเดียวต่อมาจึงได้มีพระราชดำริขยายการศึกษาให้แพร่หลายออกไปโดยให้วัดและพระอาราม

ต่างๆร่วมจัดการศึกษาในรูปของโรงเรียนมูลสามัญ ประกอบด้วยมูลสามัญชั้นต่ำและมูลสามัญชั้นสูง โดยให้กระทรวงธรรมการควบคุมดูแล (“ประกาศตั้งโรงเรียนชั้นมูลศึกษา” ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 9 รศ.111 น.92) หลักสูตรการเรียนมีแจ้งอยู่ในกฎพิกัตการศึกษา ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาปฐมวัย หรือ มูลศึกษาชั้นต่ำ ดังนี้ (“กฎพิกัตที่ 1 สำหรับการศึกษาเป็นหลักสูตรในโรงเรียนมูลสามัญ” กองจดหมายเทศุแห่งชาติ, ม.ร 5ศ/4 น.73-83)

ข้อ 1 ทางแห่งการศึกษาในโรงเรียนมูลสามัญชั้นต่ำ มีกำหนด 3 ปี...

ข้อ 2 การศึกษาเล่าเรียนในโรงเรียนมูลสามัญชั้นต่ำนั้น คือ ธรรม, อ่าน, เขียน, แต่งข้อความ, ไวยากรณ์และเลขวิธี

ตามโรงเรียนซึ่งได้ตั้งขึ้นตามวัด ในแขวงตำบลต่าง ๆ นั้น การศึกษาจะสอนชนิดอย่างง่ายก่อนก็ได้ และเพิ่มการเรียนขั้นรับรอง มีร้องสรรเสริญพระบารมีเป็นต้น รวมเข้าในจำนวนนักเรียนก็ได้.....

ข้อ 7 กำหนดเวลาที่จะเรียนในโรงเรียนมูลสามัญทุกวันนี้วันละ 5 ชั่วโมง

ข้อ 8 บัญญัติเรียนวิชาต่าง ๆ ส่วนรับมูลสามัญชั้นต่ำ

ธรรม 2 ชั่วโมง

อ่าน

เขียน 16 ชั่วโมง

แต่งข้อความ

ไวยากรณ์

เลขวิธี 8 ชั่วโมง

รับรอง 1 1/2 ชั่วโมง

ข้อ 9 หลักสูตรที่จะสอนในการศึกษาอย่างหนึ่งนั้น ดังนี้

ธรรม พุทธคุณ อธิบายสิ่งที่เป็นจริงอย่างง่าย

สิงคโลวาสสูตร

อุบาสกปฏิบัติแบบเทศ

กุศลกัมมถ

ธรรมวัตร

แปลบทพุทธคุณ

ครูจะต้องระวังและประพฤติปฏิบัติเป็นตัวอย่าง

อ่าน อักษรระ ข้อความให้ถูกต้องชัดเจนเป็นจังหวะ ทั้ง
ร้อยแก้ว กลอน ลิลิต โคลง ฉันท์

เขียน เขียนตัวอักษรและสะกดคำ
ด้วยดินสอเหลือง ดินสอดำ หมึกตัวบรรจง โดยใช้
กระดาษขนวน สมุดคำ หรือกระดาษก็ได้

แต่งข้อความ เขียนข้อความสั้น ๆ ตามคำบอกและเขียนตามตัวอย่าง

ไวยากรณ์ อักษรวิธี วจิวิภาค ตามแบบเรียน และให้เข้าใจ
ความหมายด้วย

เลขวิธี การนับเลขและความหมาย
เขียนอ่านคิดเลขใน 4 แม่
บวก ลบ คูณ หาร
เครื่องชั่ง ตวง วัด
อัตราเงิน
การใช้ลูกคิด

ขับร้อง ร้องเพลงสรรเสริญพระบารมี และ
ทำนองเทศน์มหาชาติ

เนื่องจากสภาพของเมืองหลวงและหัวเมืองนั้น มีความแตกต่างกันจนอาจทำให้ฝ่าย
หัวเมืองไม่สามารถใช้หลักสูตรหรือแนวทางการศึกษา เช่น เมืองหลวงได้ จึงได้มีข้อกำหนด
“กฎพิกัฒทางศึกษาในโรงเรียนมูลสามัญชั้นต่ำอย่างง่ายสำหรับโรงเรียนในตำบลบ้านนอก”
ขึ้นเพื่อ “การที่อาจารย์จะได้แนะนำสั่งสอนศิษย์นักเรียนตามภูมิสำเนาในถิ่นตำบลนั้น ๆ
ซึ่งเป็นกรแกไขจากหลักสูตร ซึ่งได้กำหนดไว้สำหรับโรงเรียนมูลสามัญทั่วไปให้เป็นกรง่ายขึ้น”
 (“กฎที่ 2 ว่าด้วยพิกัฒทางศึกษาในโรงเรียนมูลสามัญชั้นต่ำอย่างง่ายสำหรับโรงเรียนในตำบล
บ้านนอก” กองจดหมายเทศน์แห่งชาติ ม.ร 5 ศ/4 น. 84-90)

...ข้อ 3 ทางของการมูลศึกษาที่อาจารย์จะสอนนักเรียนนั้น รวมจำนวนดังนี้
 ธรรม อ่าน เขียน เรียงข้อความ และเลขวิธี...

ธรรม มีท่องบ่นธรรมวัด
 แปลบทพุทธคุณ
 ตามกำหนดเวลาที่อาจารย์เห็นสมควร

อ่าน อ่านตามแบบเรียนหลวง หรือ
 อ่านตามที่อาจารย์ผู้สอนเห็นสมควร

เขียน เขียนด้วยดินสอเหลือง ดินสอพอง
 ดินสอดำ หรือ หมึก บนกระดานชนวน สมุดคำ
 หรือกระดาษก็ตามแต่อาจารย์จะเห็นสมควร
เรียงข้อความ ภายหลังจากที่ผู้เรียนคัดลายมือได้แล้ว
 ให้เขียนข้อความจากแบบเรียนหลวง หรือเรื่องราวตามคำบอก
 ก็ตามแต่อาจารย์จะเห็นสมควร

เลขวิธี สอนให้นับนิ้ว
 นับ หน่วย สิบล ร้อย พัน
 เขียนและจำเลข 0 - 9 ตามแบบไทย หรืออาจเพิ่มการหัดเขียนเลข
 อารบิก
 นับมาตรา ชั่ง ตวง วัด
 เงิน
 บวก ลบ คูณ หาร
 ถ้าอาจารย์รู้จักลูกคิดก็ให้สอนคิดเลขด้วยลูกคิดด้วย

กำหนดการเรียน อาจารย์เป็นผู้กำหนดเวลาสอน
 หยุดเรียนวันพระ 1 วัน วันโกนครึ่งวัน และหยุดใน
 วันสำคัญของชาติด้วย

นอกจากนี้ยังมีระเบียบว่า โรงเรียนวัดที่สอนตามแบบเรียนหลวงให้นับเป็นโรงเรียนหลวง ส่วนโรงเรียนที่เจ้าของตั้งขึ้นให้นับเป็นโรงเรียนเชลยศักดิ์ (คณะกรรมการอำนวยการจัดงานครบรอบ 100 ปี โรงเรียนวัดมหารณพ์, 2528)

การจัดมูลศึกษา หรือ การศึกษาปฐมวัยมีรูปแบบดังกล่าวนี้ มาจนถึงปี พ.ศ.2441 ก็มีแนวคิดในการปรับปรุงระบบการศึกษาเสียใหม่ โดยได้มีการจัดทำโครงการศึกษาระดับแรกขึ้น เรียกว่า โครงการศึกษา พ.ศ.2441 แม้ว่าโครงการศึกษาระดับนี้จะไม่ได้มีการประกาศใช้ แต่ก็ยังเป็นหลักฐานที่ได้ชี้ให้เห็นว่า เริ่มมีแนวคิดในการจัดมูลศึกษาให้เป็นระบบระเบียบและชัดเจนยิ่งขึ้น โดยรายละเอียดที่เกี่ยวข้องกับมูลศึกษาหรือการศึกษาปฐมวัยนั้น มีดังนี้ (“โครงการแผนการศึกษาในกรุงสยามของกรมศึกษาธิการ” กองจดหมายเหตุแห่งชาติ ม.ร 5ศ/4 น.6-22)

การศึกษาแบ่งเป็น 2 ชนิด คือ การศึกษาสามัญและการศึกษาพิเศษ

1. การเล่าเรียนเบื้องต้นแรก = มูลศึกษา
2. การเล่าเรียนเบื้องต้น = ปฐมศึกษา
3. การเล่าเรียนเบื้องต้นกลาง = มัชฌิมศึกษา
4. การเล่าเรียนเบื้องต้นสุด = อุดมศึกษา

สำหรับมูลศึกษา อันเป็นการเล่าเรียนเบื้องต้นนั้น แบ่งเป็น

- ก. โรงเรียนกินเดอรกาเดน หรือโรงเรียนบูรพบท กำหนดอายุภายใน 7 ขวบ
- ข. โรงเรียน ก ข นโม

โรงเรียนบูรพบทนั้น มุ่งสอนให้เด็กมีความรู้ที่จะเข้าเรียนในชั้นประถมศึกษาโดยในการจัดอาจแทรกอยู่ในโรงเรียนประถมศึกษา แต่แบ่งเป็นชั้นตามการสอนของครู หรืออาจจะแยกตั้งเป็นโรงเรียนก็ได้ และมีได้กำหนดอายุของผู้ที่จะเข้าเรียน แต่ได้กำหนดช่วงอายุที่จะเรียนในชั้นนี้ว่า ต้องภายใน 7 ขวบ ส่วนโรงเรียนอีกประเภทหนึ่งคือ ก ข นโม พระจะสอนตามวัด หรือจัดสอนขึ้นตามบ้าน โดยมีการสอน เขียน อ่าน คิดคำนวณหรือที่เรียกว่าไตรภาค ไม่มีการกำหนดอายุ เมื่อจบแล้วก็จะเข้าเรียนในโรงเรียนเบื้องต้น หรือประถมศึกษาต่อไป

คติการเรียนของโรงเรียนบูรพบท

คติการเล่าเรียนในโรงเรียนบูรพบท คือ กินเดอรกาเดนนั้น สำหรับเด็กอายุภายใน 7 ขวบ เพื่อที่จะฝึกซ้อมในตัวอักษร และหัดนับกับรูปหมายสิ่งของให้ชำนาญไว้ จะได้เข้าโรงเรียนชั้นต้นขึ้นไปเป็นลำดับ โรงเรียนบูรพบทนี้ จะได้ชกอยู่ในโรงเรียนเบื้องต้น แบ่งเป็นชั้นตามกาล มีครูจะสอนได้บ้าง ตั้งเป็นโรงเรียนบ้างตามแต่เวลาที่จัดขึ้นได้

คดีการเรียนของโรงเรียน ก ข นโม

คดีการเรียนมีเขียนอ่าน แลคิดคำนวณเลข ซึ่งสอนอยู่ตามวัดตามบ้าน ตามวิธีเรียนอย่างเก่า โรงเรียนนี้สำหรับคนทั่วไปไม่กำหนดอายุ เมื่อเรียนรู้ไตรภาคย์เขียนอ่านคิดเลขได้แล้ว จะได้เข้าเรียนในโรงเรียนเบื้องต้นประถมศึกษา เป็นลำดับขึ้นไป ในศก 116 ตามรายงานวัดที่ได้ยื่น มีพระสงฆ์ที่เปนอาจารย์ ก ข นโม ในแขวงกรุงเทพฯ 418 รูป วัด 207 วัดนักเรียน กข นโมนี้ มีสามเณร 876 คิษย์วัดเรียนหนังสือไทย ก ข นโม 1922 คน รวม 2798 คน ในโรงเรียน ก ข นโมนี้ สอนแต่อ่านกับเขียนโดยมาก ที่สอนการคำนวณนับวิชาเลขนั้นน้อยนัก ต่อไปจะแนะนำให้สอนเลขวิธี 4 บท และภูมิศาสตร์ย่อด้วยซึ่งจะได้แต่งแบบตำราอย่างง่ายจ่ายให้ครูที่จะได้สอนศิษย์สืบไป

ต่อมาการศึกษาระดับมูลศึกษาได้มีการดัดแปลงแก้ไขเพื่อให้เหมาะสมกับยุคสมัย กล่าวคือ ใน พ.ศ. 2452 ได้มีการกำหนดระเบียบการสอนประโยคมูลมีการประกาศใช้หลักสูตรมูลศึกษา โดยกำหนดว่า สำหรับเรียนชั่วเวลา 2 หรือ 3 ปี อายุแต่ปีที่ 7 ถึงปีที่ 9 วิชาที่บังคับให้สอนมีภาษาไทย ซึ่งเป็นของเดิม และเดิมจรรยากับการรักษาตัวเข้าไป ส่วนวิชาที่ไม่บังคับให้สอน ยอมให้เลือกสอนได้ตามความสามารถ ได้แก่ วิทยาหรือบทเรียนด้วยของและศิลปะ ซึ่งกำหนดวาดเขียนและขับร้อง ยังมีการทหาร ซึ่งหมายถึงระเบียบแถว และการบริหาร ให้เลือกสอนด้วย อาจกล่าวได้ว่า การเปลี่ยนแปลงครั้งนี้เป็นไปเช่นวิธีเดิม คือ กำหนดวิชาที่ เคยเรียนเคยสอนในชั้นสูงๆ บรรจุลงในชั้นต้น ๆ มูลศึกษาอันเป็นการศึกษาเบื้องต้น ก็ได้มีวิชาใหม่ ๆ นอกเหนือจากเดิม (กรมวิชาการ, 2504) ซึ่งรายละเอียดของหลักสูตรมูลศึกษาที่ปรับปรุงแก้ไขมีดังนี้

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

หลักสูตรมูลศึกษา
สำหรับเรียนช่วงเวลา 2 หรือ 3 ปี
อายุแต่ปีที่ 7 ถึงปีที่ 9
(ก) วิชาที่บังคับให้สอน

ตารางที่ 2 แสดงรายละเอียดวิชาที่บังคับให้สอน

วิชา	ความมุ่งหมายในการที่ได้สอนวิชานี้	รายการที่ต้องสอน
1 ภาษาไทย	<p>หนังสือ เพียงให้รู้จักใช้ คือ อ่านเขียน สำหรับกิจกรรมของตนให้สำเร็จประโยชน์ได้</p> <p>ภาษา ให้สามารถแสดงความรู้สึกของตนเรียบเรียงเป็นคำพูดหรือเขียนลงเป็นหนังสือให้ได้เนื้อถ้อยกระทงความ เหตุผลต้นปลายให้คนอื่นเข้าใจได้ถูกต้อง</p> <p>กับประสงค์ให้วิชาหนังสือซึ่งได้เรียนแล้วนี้เป็นเครื่องทำให้ปัญญาแตกและให้เกิดความกว้างขวางยิ่งขึ้นไปในภายหน้า โดยถือเอาหนังสือและการอ่านเป็นครูสืบไป</p>	<p>ให้อ่านเขียนได้ถูกต้องเสมอจบแบบเรียนเร็วเล่ม 1 หรือประถม ก กา จบเล่ม</p> <p>การอ่านออกเสียงนั้นให้อ่านอย่างเสียงพูด แต่ระวังให้ชัดเจนอักษรและถ้อยคำที่ให้ผู้ฟังฟังเข้าใจได้ความกับอีกอย่างหนึ่งให้อ่านในใจ ต้องใช้แบบสอนอ่านง่ายๆ ที่เหมาะแก่ชั้นนี้ก็ไม่ต่ำกว่าชั้นละ 1 เล่ม</p> <p>แบบสอนอ่านนั้นๆ ต้องเลือกแต่ที่ปราศจากโทษ คือ อย่าให้เป็นเรื่องที่จะพาให้ใจเด็กเสียหรือที่จะโน้มสันดานเด็กให้เอนไปหาที่ผิด หรือที่จะชักให้เกิดความเบื่อหน่ายในการเขียนนั้นต้องหัดลายมือให้เขียนเรียบไปแต่แรก ไม่ว่าหวัด หรือ บรรจงทั้งต้องให้สะอาดและไม่ดกทล้น แต่ห้ามมิให้หัดเขียนอย่างคืดจืด เช่น ให้ตัวโย้ไปข้างหน้าและลากหางยาว</p>

วิชา	ความมุ่งหมายในการที่ให้สอนวิชานี้	รายการที่ต้องสอน
2. เลข	<p>เพื่อให้สามารถคิดคำนวณกิจการที่ง่าย ๆ อันต้องใช้กันอยู่ตามบ้านเรือน มีทำบัญชีเงินทอง หรือคิดราคาของ เป็นต้น ให้สำเร็จประโยชน์ และพอให้พอใช้ในการค้าขายแลกเปลี่ยนต่าง ๆ กับให้เป็นเครื่องฝึกหัดความคิดให้เฉียบแหลมรวดเร็วขึ้นด้วย</p>	<p>เพื่อให้เกิดส่วนจนรกรุงรังไป ส่วนตัวสะกดนั้น ในคำใช้สามัญที่ไม่ยาก ให้เขียนได้ถูกต้อง การแตงนั้น ให้สามารถเล่าเรื่องใด ๆ ซึ่งไม่ยากนักด้วยปากและด้วยหนังสือใช้ถ้อยคำให้ถูกต้อง ใช้ประโยคอย่างง่าย ๆ อย่าให้สับสนวนเวียน ให้ผู้ฟังเข้าใจได้ชัดเจน</p> <p>ก. จำสูตรทั้ง 12 แม่ได้ขึ้นใจ จำมาตราบางอย่างที่ต้องใช้อยู่ตามธรรมดา</p> <p>ข. คิดโจทย์บวกลบคูณหารในใจอย่างง่าย ๆ ได้รวดเร็ว</p> <p>ค. ทำเลขบวกลบคูณกับหารสั้น หารยาวได้จำนวนเลขไม่สู้มากนัก</p> <p>ง. บวกและลบคูณหารมาตราอย่างง่าย ๆ ใช้ลูกคิดด้วยก็ได้ วิธีสอนให้พูดเป็นโจทย์ได้ ความถูกต้องตามความจริงทั้งสิ้น</p> <p>จ. ทำบัญชีการค้าขายอย่างง่าย ๆ ทำใบสำคัญรับเงิน และรายการรับและส่งสิ่งของ</p>
3. การ รักษาตัว	<p>เพื่อให้เป็นผู้รู้จักปฏิบัติตนให้ได้ความสำราญแห่งร่างกาย และรักษาชีวิตให้เป็นไปโดยสุขสวัสดิ์</p> <p>การฝึกสอนวิชานี้ ไม่ใช่แต่เพียงให้รู้ความมุ่งหมายในการที่ให้สอนวิชานี้</p>	<p>ก. ให้รู้จักสิ่งจำเป็นสำหรับเลี้ยงร่างกาย ได้แก่ อาหารที่เราบริโภค อากาศที่เราหายใจ และการออกกำลังกาย และการออกแรงสำหรับรักษาความปกติของร่างกาย และประพฤติดแต่ในทางที่เป็นคุณแก่ร่างกาย และปราศจากโทษ</p> <p>ข. ให้รักษาความสะอาดในการกินอยู่ตลอดจนเครื่องนุ่งห่ม เครื่องใช้และเย้าเรือนที่อาศัยนั้น ๆ</p>

		รายการที่ต้องสอน
4. จรรยา	<p>ไว้เท่านั้น ต้องให้ปฏิบัติจริงจึงจะเป็นประโยชน์แก่ตน และต้องหัดให้เคยไปเสียแต่เล็ก</p> <p>ให้เป็นการกล่อมเกล่าอริยาศรัยใจคอ ผิดคดให้มีสันดานอันดี คือให้เป็นผู้ตั้งอยู่ในที่ชอบ เป็นต้นว่าให้มีความสุขจิตในกิจการทั้งปวง มีความอ่อนน้อมสุภาพ อยู่ในถ้อยคำและความบังคับบัญชาของผู้ใหญ่ รวมความก็คือต้องหัดให้เป็นเด็กดี เพื่อโตขึ้นจะได้เป็นคนดีทำมาหากิน แต่ในทางชอบ สมควรแก่ฐานะ ที่เป็นไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินสืบไป</p> <p>ข้อสำคัญที่ผู้ฝึกจะต้องไม่ลืมและไม่เข้าใจผิดไปนั้น คือต้องสอนให้เข้าใจเหมือนดังเราว่ากล่าว ลูกหลานเราที่บ้าน เพื่อให้ประพฤติได้จริง ๆ ไม่ใช่แต่สอนเพียงจำได้หรือเพียงให้รู้แล้วสักแต่ว่ารู้ ความประพฤติหาเป็นไปตามที่รู้ไม่อย่างนี้ใช้ไม่ได้ ให้เข้าใจว่าการสอนจรรยาที่จะให้เด็กดี และละเว้นการชั่วนั้น ต้องฝึกหัดดัดแปลงให้เคยไปแต่เล็ก เป็นถูกทางกว่าที่ไปดัดเมื่อโต</p>	<p>ค. ให้รู้จักส่วนของร่างกายบางอย่างที่สำคัญ เช่น หัวใจ ตับ ปอด และเลือดเนื้อ เป็นต้น ว่ามีหน้าที่อย่างไรพอเป็นเครื่องช่วยให้ปฏิบัติร่างกายถูกต้อง</p> <p>ก. สอนธรรม สอนความประพฤติที่ใกล้ชิดต่อความจำเป็นซึ่งจะต้องปลูกฝังก่อน เป็นต้นว่า ให้มีความกตัญญู รู้จักคุณบิดรมารดา ครู อาจารย์ และพระมหากษัตริย์ เป็นเบื้องต้น ให้เป็นคนสุภาพอ่อนน้อม เชื่อฟังคำสั่งสอน ให้รู้จักรัก รู้จักประนีประนอมต่อพี่น้อง วงชวคณาญาติ และผู้อื่น ๆ ให้รู้จักแสดง อริยาศรัยที่ดีต่อกัน มีความเมตตากรุณา ให้เป็นคนหมั่นและเพียรให้เป็นผู้ตรงและจริงต่อکارงาน ให้รู้จักถนอมเข้าของของผู้อื่น และของที่เป็นสาธารณประโยชน์ ให้มีใจอาจหาญ ให้รู้จักรักบ้านเกิดเมืองมิตร และทำความดีต่อให้รู้จักศีล 5 และกรรมบถ 10 เหล่านี้เพื่อให้เป็นเครื่องชักจูงให้ตั้งตนอยู่ในสุจริตธรรม</p> <p>ข. ข้อปฏิบัติ ชักนำให้เกิดความเจนहुในการสวดมนต์ไหว้พระและการฟังธรรม พอให้เป็นปัจจัยอุดหนุนสันดานให้อ่อนน้อมเข้าในพระพุทธศาสนา</p>

มูลศึกษา

(ข) วิชาที่ไม่บังคับให้สอน ยอมให้เลือกสอนได้ตามสามารถ

ตารางที่ 3 แสดงรายละเอียดรายวิชาที่ครูเลือกสอน

<p>1 วิทยา</p>	<p>ความมุ่งหมายคือ จะหัดให้ได้รู้จักสังเกตสิ่งที่เกิดขึ้นเป็นอยู่และแปรไปโดยธรรมดา ให้เกิดความเอาใจใส่ในการที่จะสังเกตดู สิ่งของและเครื่องใช้รอบข้าง ตรวจดูให้เข้าใจวิธีที่สิ่งนั้น ๆ เกิดขึ้นและเป็นไปเอง หรือที่คนเรากดแต่งเปลี่ยนแปลงไป ให้เห็นว่าสิ่งเหล่านี้เกี่ยวข้องกับแก่เราอย่างไร ถ้าหยาบถูกทำถูกก็ยอมเกิดประโยชน์แก่มนุษย์ ถ้ารู้ไม่ถึงหยาบผิดทำผิดก็อาจให้เป็นเหตุอันตรายได้</p> <p>วิธีสอนนั้น คือ ให้เลือกสอนด้วยสัตว์บ้าง พืชบ้าง วัตถุบ้าง รวมไม่ต่ำกว่า 200 อย่าง และสอนตามวิธีบทเรียนด้วยของ หัดให้ใช้ตาสังเกตและหัดความคิดให้คิด แล้วถามให้ตอบตามความสังเกตและความคิดให้เห็นว่ามีความรู้เกิดขึ้นใหม่ในสิ่งนั้น ๆ</p>
<p>2 ศิลป ก. วาดเขียน</p>	<p>ความมุ่งหมายคือจะให้เกิดความเอาใจใส่สังเกตรูปซึ่งมีอะไรผ่านตาแล้วให้ชื่อว่าเห็นอยู่เสมอ อย่าให้ผ่านไปเปล่า ๆ เพื่อบำรุงความฉลาด การวาดเขียนเป็นหนทางฝึกหัดความสังเกตอย่างนี้ได้ดี ก็เป็นการปลูกความรักงามและรักความสะอาดและระเบียบเรียบร้อยด้วย ยังมีประโยชน์อื่น คือ อาจแสดงความนึกลงเป็นรูปให้เห็นได้ด้วยตา เป็นต้นว่าเขียนอย่างให้เขาทำของตามประสงค์ตนก็ได้ และถ่ายสิ่งที่ได้เห็นไว้เป็นรูปก็ได้</p> <p>วิธีสอน คือเขียนป้าย ไข่กุกันกับน้ำหมึกหรือสีน้ำถ่ายรูปของจริงต่าง ๆ เช่น ใบไม้ เครื่องเถา เป็นต้นที่ง่าย ๆ หรือจะใช้เส้นดินสอวาดรูปโครงแห่งของจริงที่ง่าย ๆ เช่น กล้าวามาแล้วก็ได้ ให้เลือกสอนทางใดทางหนึ่งหรือทั้งสองทาง ข้อสำคัญในการสอนวาดเขียนนี้ จะต้องระวังให้สะอาดและให้สังเกตเทียบรูปที่เขียนกับรูปของจริงนั้นเป็นข้อใหญ่ มิฉะนั้นจะไม่สมประสงค์ตามความมุ่งหมายซึ่งได้ไว้ไว้</p>

<p>ข. ขั้วร้อง</p>	<p style="text-align: center;">หลักสูตร</p> <p>ความมุ่งหมายคือจะให้ได้ประโยชน์ทางทำให้เบิกบาน เพราะใจยอมเป็นใหญ่แห่งกิจการทั้งปวง ถ้าใจมุ่งมั่นที่ไม่ผ่องใสจะประกอบกิจการอันใดก็ยากที่จะให้ทำได้เหตุฉะนั้นการขั้วร้องจึงควรฝึกหัดไว้ใช้เป็นเครื่องฟอกล้างใจให้สะอาดได้ดีอย่างหนึ่ง กับฝึกหัดให้รู้จักรักความประณีตและไพเราะด้วย</p> <p>วิธีสอน คือ หัดร้องเพลงเพราะ ๆ ง่าย ๆ ที่พอสอนได้ เช่น เพลงบทดอกสร้อย เป็นต้น</p>
<p>3 การทหาร</p>	<p>ความมุ่งหมายขั้นต้นก็คือว่าการเข้าแถวเดินแถว และตัดกายนั้น ย่อมทำให้เส้นเอ็นยึดและเปลี่ยนอิริยาบถ จากการที่นั่งทำงานมาก ๆ เพื่อให้ร่างกายบริบูรณ์และเจริญขึ้นตามปรกตินั้นอย่างหนึ่ง ทั้งหวังประโยชน์ให้เป็นการฝึกหัดให้กระทำตามสั่งโดยว่องไว และให้รู้จักกระทำกิจร่วมกันโดยพร้อมเพรียงกัน และรู้จักฟังบังคับกันตามหน้าที่อันผู้ใหญ่ผู้น้อยให้ตรงให้จริงด้วย</p> <p>วิธีสอน คือ หัดตัดกายตามวิธีในแบบเรียนกายบริหาร</p> <p>การหัดตัดกายเช่นนี้ สำหรับโรงเรียนมูลควรมีบ่อย ๆ ในระหว่างเวลาเล่นเรียนและหัดได้ในที่เรียนนั่นเอง เพื่อให้เป็นการเปลี่ยนอิริยาบถซึ่งเด็กเล็ก ๆ ย่อมต้องการมากกว่าเด็กใหญ่ การเปลี่ยนอิริยาบถเช่นนี้เพียงบอกให้ยืน, นั่ง, ยืน, ชูแขนซ้าย, นั่ง, เปิดหนังสือ, ปิดหนังสือ, หยิบปากกา ฯลฯ ให้นักเรียนทำไว้ ๆ พร้อม ๆ กันสักสองสามนาที แล้วให้เรียนวิชาต่อไป ความตั้งใจของนักเรียนก็อาจดีขึ้น และลืมความระอิดระอาในการเรียนที่ได้เรียน มาแล้วจนเหนื่อยนั้นได้ แท้จริงการเพียงที่ว่านี้ควรมีได้ไม่ว่าโรงเรียนไหน ด้วยไม่ต้องกรท้ออื่นนอกจากห้องเรียนอยู่นั่นเอง และที่สุดจะไม่ต้องมีตำหรับตำราก็ได้ เพียงแต่เห็นนักเรียนเหนื่อยต้องการเปลี่ยนอิริยาบถเมื่อใดก็บอกให้ทำพร้อม ๆ ให้เป็นการปลุกใจและเปลี่ยนอิริยาบถเมื่อนั้น</p>
<p>หมายเหตุ</p>	<p>การสอบไล่ ในส่วนวิชาที่บังคับจะสอบให้คะแนนเรียงตัว แต่ส่วนวิชาที่ไม่บังคับจะสอบให้คะแนนเทียบเปอร์เซ็นต์รวมทั้งชั้น</p>

จะเห็นว่าในเวลาสิบเอ็ดปี (คือปี พ.ศ. 2441-2452) ที่มีหลักสูตรมูลศึกษา 2 ฉบับ มีทั้งส่วนที่คงเดิมและเปลี่ยนแปลงไป ซึ่งพอสรุปได้ดังนี้ ตารางที่ 3 แสดงผลการวิเคราะห์เปรียบเทียบหลักสูตรมูลศึกษา

ประเด็นวิเคราะห์	หลักสูตร 2441	หลักสูตร 2452
การจัดชั้นเรียน เวลาเรียน วิชาที่เรียน	<p>มูลสามัญชั้นสูงและชั้นต่ำ มูลสามัญชั้นต่ำ 3 ปี <u>บังคับ</u> ธรรม อ่าน เขียน แต่งข้อความ ไวยากรณ์ เลขวิธี <u>เลือก</u> ขับร้อง</p>	<p>มูลสามัญ มูลสามัญ 3 ปี <u>บังคับ</u> ภาษาไทย เลข การรักษาคำ จรรยา <u>เลือก</u> วิทยา ศิลปะ (วาดเขียน, ขับร้อง) การทหาร</p>
*ข้อสังเกต	มีหลักสูตรที่ปรับใช้ในตำบลบ้านนอก มีหลักสูตรเดียว	

เมื่อเป็นดังนี้ อาจวิเคราะห์หลักสูตรได้ดังนี้

1. หลักสูตรฉบับปี 2452 มีลักษณะของการรวมวิชาที่คล้าย ๆ กันมาจัดเป็นกลุ่มเดียวกัน เช่น วิชาอ่าน เขียน แต่งข้อความ ไวยากรณ์ที่กำหนดไว้ในหลักสูตร 2441 มีลักษณะนั้น มีลักษณะคล้ายวิชาภาษาไทยในหลักสูตร 2452 ซึ่งรายการสอนของวิชานี้ก็คือให้เด็กอ่าน เขียน แต่งข้อความ และพูดเป็นสำคัญ และทุกรายการสอนของการสอนอ่าน เขียน แต่งข้อความมีจุดประสงค์คล้ายกับของเดิม

เช่นนี้น่าจะอนุมานได้ว่า แนวคิดทางประวัติศาสตร์ สังคมและวัฒนธรรม น่าจะเป็นตัวจักรสำคัญที่ทำให้มีการกำหนดวิชาเหล่านี้ไว้อย่างเหนียวแน่น คือ เน้นการอ่าน เขียน แต่งข้อความให้ถูกต้อง ลายมือสวยงามและสามารถใช้ทักษะเหล่านี้สื่อสารกับผู้อื่นได้เข้าใจ และความเป็นคนไทยก็

เป็นปัจจัยที่ต้องเน้นวิชาภาษาไทยนี้เป็นหลักเพราะในรัชสมัยนี้มีการติดต่อสัมพันธ์กับต่างชาติ จึงต้องปลูกสร้างจิตสำนึกของความเป็นไทยให้มาก

2. “เลขวิธี” ซึ่งกลายมาเป็น “เลข” ในหลักสูตรใหม่ 2452 นั้น มีเนื้อหามากขึ้น คือ ต้องจำสูตรเพิ่มขึ้น จากเดิม 4 แม่ เป็น 12 แม่ และยังเพิ่มการทำบัญชีเข้ามาด้วย

การบรรจุวิชา “เลข” เข้าไปในหลักสูตรทั้งสองฉบับโดยเน้นเนื้อหามากในหลักสูตรฉบับใหม่ นี้ อาจเป็นผลมาจากพื้นฐานทางเศรษฐกิจและสังคมเป็นหลักกล่าวคือ ในชีวิตประจำวันของคนไม่ว่าจะในยุคสมัยใดก็จะต้องเกี่ยวข้องกับตัวเลขหรือคณิตศาสตร์โดยตลอด เป็นสิ่งที่ต้องใช้อยู่เสมอ คนเราจึงควรต้องรู้ต้องเรียนจะได้ไม่ต้องประสบปัญหาในด้านการคิดคำนวณ ขณะเดียวกันในรัชสมัยนี้หน่วยงานต่าง ๆ ขยายเพิ่มเติม จึงมีความต้องการผู้มีความรู้ในด้านนี้ไปปฏิบัติงานเป็นจำนวนมาก จึงอาจทำให้ต้องเน้นความรู้ทางคณิตศาสตร์ เพื่อเตรียมคนสู่งานดังกล่าว

3. การปรับวิชา ธรรม ในหลักสูตรเดิมมาเป็น จรรยา ในหลักสูตรใหม่เพราะเมื่อพิจารณาโดยเนื้อหาแล้วทั้งสองวิชามีเนื้อหาสาระที่ใกล้เคียงกันมาก และมีจุดมุ่งหมายให้เป็นคนดี โดยใช้ทั้งการสอนธรรม และฝึกปฏิบัติ เพื่อให้เด็กดีและจะเว้นการชั่วนั้นต้องฝึกหัดดัดแปลงให้ เคยไปแต่เล็ก เป็นถูกทางกว่าที่จะไปดัดเมื่อโต สิ่งเหล่านี้ย่อมชี้ชัดว่า พื้นฐานทางสังคมน่าจะเป็นปัจจัยที่มีอิทธิพลในแง่ของการส่งเสริมให้คนเป็นคนดี ซึ่งข้อนี้ยังมีพื้นฐานทางประวัติศาสตร์ เข้ามาเกี่ยวข้องด้วย เพราะได้อำตัยธรรมะเข้ามาเป็นทั้งเครื่องมือและเนื้อหาในการสอน

4. ปรับให้มีวิชาเลือกมากขึ้น คือ จากเดิมจะมีให้เลือกเฉพาะวิชาขับร้องเท่านั้น แต่ในหลักสูตรมูลศึกษาฉบับใหม่ปี 2452 มีวิชานี้ให้ครูเลือกสอนได้มากถึง 3 วิชา โดยคงวิชาขับร้องไว้ ให้เป็นส่วนหนึ่งของศิลปะ และเพิ่มวิชาวิทยา และการทหารเข้ามา เนื่องจากสภาพสังคมที่เปลี่ยนแปลงในยุคนี้ที่มีการติดต่อกับต่างชาติมากขึ้น มีการปฏิรูปในหลาย ๆ อย่างทั้งในส่วนที่เกี่ยวข้องกับประชาชนทั่วไปและบุคคลในระดับบริหาร เช่น มีโรงเรียน มีรถไฟ มีไปรษณีย์ มีการเลิกทาส และอื่น ๆ ดังนั้นคนไทยจึงควรได้รับการปลูกฝังให้เป็นผู้ที่สามารถติดตามความเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ ได้ทัน ช่างสังเกตช่างคิด ค้นคว้าหาความรู้เพื่อพัฒนาตนเอง และชาติบ้านเมือง จึงได้มีการบรรจุวิชาวิทยาเข้ามาเพื่อเหตุผลเหล่านี้ ส่วนวิชาการทหาร การขับร้องและวาดเขียน ผู้วิจัยเห็นว่า ปัจจัยที่ส่งผลให้มีวิชาเหล่านี้น่าจะเป็นของการศึกษาดูงานต่างประเทศด้านการอนุบาล ของหลวงไพศาลและศิลปศาสตร์ (เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี) เป็นจุดสำคัญกล่าว คือ เมื่อ พ.ศ. 2445 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าให้พระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์ปลัดทูลฉลองและอธิบดีกรมศึกษาธิการออกไปรับเสด็จสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชสยามมกุฎราชกุมาร ณ ประเทศญี่ปุ่น (เจ้าฟ้ามหาวชิราวุธพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว) ในโอกาสนั้นได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ข้าหลวงตรวจการศึกษา 3 นาย คือเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี

(นายสนั่นเทพหัสดิน ณ อยุธยา) ครังยังเป็นหลวงไพศาลศิลปศาสตร์ พระยาอนุกิจวิฑูร (สันทัต เทพหัสดิน ณ อยุธยา) ครังยังเป็นขุนอนุกิจวิฑูร และพระยาธานีบรรณาคม ครังยังเป็นนายอ่อน สาริกบุตร เป็นกรรมการออกไปดูการศึกษาของประเทศญี่ปุ่นด้วย จากรายงานตรวจการศึกษาใน ส่วนที่เกี่ยวกับอนุบาลก็คือ ประเทศญี่ปุ่นสามารถทำตามหลักการและวิธีการได้ทั้งระบบตั้งแต่ หลักสูตร (แนวจัดประสบการณ์) เพื่อพัฒนาเด็กทุก ๆ ทาง วิธีสอนเป็นแบบเรียนปนเด่น และมีการฝึกหัด ครูอนุบาลโดยเฉพาะรายละเอียดของรายงานการศึกษามีดังนี้

โรงเรียนมูลศึกษากินเคอร์กาเดิน (Kindergarten)

โรงเรียนชนิดนี้สำหรับสอนเด็กที่มีอายุตั้งแต่ 3 ปีขึ้นไปจนถึง 6 ปีเมื่อได้เข้าเรียนชั้น ประถมศึกษา จึงรวมเป็นเวลาเรียนในชั้นนี้สามปี วันหนึ่ง ๆ ต้องสอนไม่เกินกว่า 4 ชั่วโมง เพราะเป็นเด็กเล็ก ๆ ยังทนเรียนวันละหลาย ๆ ชั่วโมงไม่ได้ และในเวลาเรียนก็ต้องหยุดพักออก วิ่งเล่นทุก ๆ 15 นาที การเรียนในชั้นนี้ยังไม่มืหนังสือมีแต่เรียนอย่างเล่น เช่น เดินร้องเพลงและ เป็นวง ๆ ,หรือเดินชกยันต์ตามเสียงดนตรี, มีบีแอนด์ และบีแอนด์โนลา เป็นต้น ซึ่งครูเป็นผู้กระทำ เพลง, และมีเล่นนิทาน, มีการฝึกหัดฝีมือ, คือเรียงไม้ต่อเป็นลวดลาย หรือตัดกระดาษ, พับ กระดาษเป็นต้น โรงเรียนชนิดนี้มักขึ้นอยู่เป็นส่วนหนึ่งของโรงเรียนประถม ที่ตั้งอยู่แต่ลำปาง ก็มี แต่่น้อย จำนวนโรงเรียนมูลศึกษากินเคอร์กาเดินนี้ในปลายปี 120 มี 240 โรงเรียนโรงเรียน หลวง (คือที่ตั้งงบประมาณใช้จ่ายขึ้นตรงต่อกระทรวงศึกษาธิการ หาได้ขึ้นต่อมณฑลไป) และที่ เรียกว่าเป็นโรงเรียนตัวอย่างของโรงเรียนชนิดนี้มีแต่โรงเรียนเดียว คือ ที่รวมอยู่ในโรงเรียน สตรีฝึกหัดอาจารย์ชั้นสูงในกรุงโตเกียว. ในจำนวนโรงเรียนมูลศึกษา 240 โรงเรียนมีนักเรียน 22,961 คน, มีครู 589 คน, คิดเฉลี่ยเป็นครูคนหนึ่งสอนเด็ก 38198 คน, และคิดเฉลี่ยใน โรงเรียนหนึ่ง ๆ เป็นครู 2145 คน หลักสูตรของการเรียนและความประสงค์ในการสอนเครื่องเหล่านี้ ตามที่แจ้งอยู่ในกฎของกระทรวงศึกษาธิการมีปรากฏดังต่อไปนี้

เล่นเป็นเรียน (ก) ปล่อยให้เล่นตามชอบใจเพื่อให้เกิดการพักผ่อนจากเวลาเรียนและให้เป็น เครื่องบำรุงร่างกายของเด็กตามธรรมชาติ (ข) เล่นการเล่นเข้ากันเป็นพวก ๆ เพื่อทำให้เด็กมีความรื่นเริง ใจเบิกบาน เป็นเครื่องจูงใจให้รักการเรียนและให้เรียนได้ดีขึ้นแต่ในการเล่นอย่างนี้ ต้องเข้าเพลงดนตรีด้วย

ขับร้อง หัดร้องเพลงง่าย ๆ ใช้ถ้อยคำที่จะก่อให้เกิดความคิดแก่ตัวเด็ก กับให้เป็นถ้อยคำที่ เด็กจะแสดงอาการด้วยมือเท้าและร่างกายได้ด้วย ทั้งนี้เพื่อจะให้เด็กเข้าใจได้ดี ให้ชอบหู ให้หัด เสียงให้ชำนาญในการร้อง ให้ใจขึ้นบานบริสุทธิ์ และปลูกสันดานอันดีให้เกิดขึ้นแก่เด็กต่าง ๆ

เล่าเรื่อง ครูเล่าเรื่องที่สนุกและที่เป็นประโยชน์ให้เด็กฟัง ให้มีทั้งของที่เกิดเอง เป็นเองตามธรรมชาติ และของที่คนทำ แล้วให้เด็กจำไว้เล่าบ้าง เพื่อตั้งใจให้ดี ปลูกความสังเกตความตั้งใจ และทำให้พูดถูก ใช้ภาษาถูก

หัดฝีมือ คือสอนให้พับกระดาษ ตัดกระดาษ เรียงไม้ขีดไม้เป็นลวดลายต่าง ๆ ฯลฯ เพื่อหัดมือให้ชำนาญ หัดตาให้สังเกตให้รู้จักงาม ให้รู้จักสะอาด เมื่อเป็นดังนี้ก็ย่อมเป็นเครื่องหัดใจ ให้ดีด้วยอยู่เอง ตามหลักสูตรนี้จะเป็นที่เห็นได้ว่า การเรียนชั้นนี้เป็นแต่ปลูกนิสัยยั้งคานเด็ก เพราะฉะนั้นถึงเด็กคนใดจะไม่ได้เรียนและไปขึ้นเรียนชั้นประถมที่เดียวกัน/ไม่ขาดวิชาสิ่งใด ด้วยไม่เป็นวิชาที่ต่อเนื่องกัน เป็นแต่ว่าเด็กที่ได้เรียนมูลศึกษากินเตอร์กาเดินมาแล้ว ก็ย่อมจะฉลาดกว่า และเรียนวิชาต่อไปได้ดีกว่าเด็กที่ไม่ได้เรียนมูลศึกษาเลย คำว่า มูลศึกษา นี้จึงมีความหมายต่างจากมูลศึกษาของเรา

(ทูลเกล้าฯ ถวายรายงานของหลวงไพศาลศิลปศาสตร์ เรื่อง การศึกษาแห่งประเทศไทยปี
ร.ศ. 121 (พ.ศ. 2445). กองจดหมายเหตุรายวัน. ม.ร 5 ศ/4 น. 19-20)

เพราะฉะนั้น เมื่อหลักสูตรได้กล่าวถึง การทหารก็อาจจะเป็นด้วยมุ่งหวังให้เด็กได้
ได้เปลี่ยนนิสัยมา เพราะ “เด็กเล็ก ๆ ยังทนเรียนวันละหลาย ๆ ชั่วโมงไม่ได้ และในเวลาเรียนก็
ต้องหยุดพักออกวิ่งเล่นทุก ๆ 15 นาที” การขับร้องและศิลปะก็จะช่วยฝึกให้มีสุนทรีย์ การทำจิตใจ
ให้ชื่นบาน บริสุทธิ์ซึ่ง “ใจ” นี้จะเป็นสิ่งชักนำให้เกิดความตั้งงามตามตามหลักทางจิตวิทยา

จะเห็นว่าโดยภาพรวมแล้ว หลักสูตรมูลศึกษา พ.ศ. 2452 นี้ ได้ลดความเข้มในการเรียนแบบ
ไตรภาคลงบ้าง ดังจะเห็นได้จากการริเริ่มนำแนวคิดการเตรียมความพร้อมเข้ามาในการเรียนวิชา
วิทยา ซึ่งมีลักษณะคล้ายการเตรียมประสบการณ์การเรียนรู้ วิทยาศาสตร์ และธรรมชาติศึกษา แต่
น่าเสียดายที่วิชานี้ เป็นเพียงวิชาที่ครูจะเลือกสอนตามความสามารถ ไม่ใช่วิชาบังคับเตรียมความพร้อม
พร้อมอย่างี่ควรเป็น และสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหลวงพิษณุโลกประชานาถได้เสนอความเห็นเกี่ยวกับ
หลักสูตรไว้ดังนี้

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ความเห็นเรื่องหลักสูตร กรมศึกษาธิการ

มูลศึกษา

- 1) วิชาคำขยาย เห็นว่าสูงเกินไป เพราะเด็กอายุระหว่าง 7 กับ 9 ปี จะให้เข้าใจการแบ่งกัการอินชฺวัน วิธีทำบาญชฺคังนี้ได้ เห็นจะเหลือประมาณ
- 2) เห็นว่าขาดพงษาวดารไทย คือไม่ได้หมายความว่าต้องให้รู้พระราชพงษาวดารพิศดาร หมายความว่า ต้องให้รู้ทางเปนมามาของบ้านเมือง ข้อสำคัญที่เราจะต้องสอนกุลบุตรนั้น ก็คือให้รักบ้านเมือง แต่การที่จะรักนั้น ต้องรู้จัก จึงจะรักได้ การที่จะให้รู้จักบ้านเมือง รู้ได้แต่ด้วยเรียนพงษาวดาร ให้รู้ว่าชาติเรามาจากไหน ก่อนนี้เด็กเท่าใด แล้วโตขึ้นอย่างไร ดีขึ้นอย่างไร จึงจะเป็นทางปลุกน้ำใจให้ตั้งใจทำให้บ้านเมืองนั้นเจริญต่อไปอีก เรื่องนี้ จำเป็นแท้สำคัญยิ่งกว่าอื่นหมด ถ้าไม่สอนเรื่องนี้ อย่าสอนอะไรเลยเสียดีกว่า การรักบ้านเมืองจะสอนด้วยจรรยาไม่ได้ เพราะของเช่นนี้บังคับไม่ได้ ต้องสอนด้วยพงษาวดารปลุกใจให้รักไปเอง
- 3) การทหารยังไม่พอ ต้องสอนไปทาง Boy Scouts, Barden Powell จึงจะได้
- 4) ต้องสอน definition วิธีปกครองบ้านเมืองอย่างย่อ ๆ คือ ให้ทราบว่ พระเจ้าแผ่นดินนั้นคืออะไร กระทรวงมหาดไทย กระทรวงเมืองมีไว้ทำไม โรงศาลมีไว้ทำไม ทหารมีไว้ทำไม เทศา, เจ้าเมือง, อำเภอ, กำนัน, ผู้ใหญ่บ้านคืออะไร ราษฎรต้องฟังคำอย่างไร ดังนี้ เป็นต้น สำคัญมากและต้องสอนในชั้นมูลนี้ เพราะเป็นชั้นที่จะบังคับให้เรียนทั่วไป ถ้าจะไปสอนแต่ในปฐม คนที่ไม่ได้ชั้นปฐม ก็จะไม่รู้การเหล่านี้
- 5) ต้องสอนภูมิศาสตรประเทศสยามโดยฉะเพาะว่าโตเล็กเพียงใด มีเขา แม่น้ำอยู่ที่ไหน แบ่งมณฑลอย่างไร พุดโดยย่อที่สุดแลไม่ต้องให้จำเลข เช่นว่าแม่น้ำยาวเท่าใด เขาสูงเท่าใด ดังนี้ไม่จำเป็นเลย ขอให้รู้แลเห็นรูปประเทศของตนว่าเป็นอย่างไรเท่านั้น นี้จำเป็นสำหรับให้รู้จักแล้วรักบ้านเมืองอีกเหมือนกัน ตามที่ขอเดิมเข้าคังนี้ อาจร้องว่า เวลาจะไม่พอ ถ้าเช่นนั้นควรเพิ่มเวลาเข้า เพราะ ชั้นมูลนี้ เป็นรากใหญ่ สำคัญกว่าชั้นอื่นหมด

ทั่วไป

ในการสอนควรพูดกับครูให้เป็นที่เข้าใจชัดว่าต้องสอนด้วยตัวอย่างของจริง ให้เห็นจริงมากที่สุดที่จะเป็นไปได้ ไม่ใช่ให้ท่องหนังสือ ข้อนี้สำคัญนัก เพราะที่สอนกันมาแล้ว เป็นนกขุนทองเสียมาก อนึ่งถ้าสอนในการที่เกี่ยวกับธรรมชาติ (nature) ต้องให้ออกไปสอนไปแสดงนอกห้องเรียน ในพื้นที่จริง คนเรานี้ถ้าใกล้ธรรมชาติ (nature) ไว้เบ็ดเตล็ด ใกล้เคียงไปเบ็ดเตล็ดเสมอ,

จากประเด็นดังกล่าวนี้ก็ไม่มียกเอกสารยืนยันว่า ได้มีการพัฒนาหลักสูตรอย่างไรในภายหลังบ้างหรือไม่ แต่โดยภาพรวม วารุณี โอสถารมย์ (2532) ได้สรุปเกี่ยวกับการปรับปรุงวิทยาการ ซึ่งน่าจะหมายความรวมถึงหลักสูตรมูลศึกษาด้วยว่า

... ปัญหาระบบราชการในขณะนั้น คือการขาดบุคลากรทั้งระดับที่รู้จักวิธีและเทคนิค การปฏิบัติงานตามระบบแบบตะวันตกขั้นสูงและระดับเสมียนที่มีความรู้อักษรภาษาไทยดีพอที่จะปฏิบัติราชการได้ ในระยะแรกรัฐบาลต้องแก้ไขปัญหานี้ด้วยการจ้างชาวต่างประเทศเข้ามาเป็นที่ปรึกษา ผู้เชี่ยวชาญทางด้านเทคนิควิทยา รวมทั้งเป็นผู้บริหารระดับสูง ในหน่วยงานที่ตั้งขึ้นใหม่เกือบทุกแห่งเพราะยังไม่มีคนไทยที่มีความรู้ทางเทคนิควิทยาแบบตะวันตกเพียงพอที่จะรับงานได้พร้อมกันนั้นก็ได้เร่งรัดฝึกหัดกำลังคนในประเทศขึ้น เพื่อใช้ในราชการด้วยการส่งบุคลากรจำนวนหนึ่งจากตระกูลของชนชั้นนำ ไปศึกษาต่อต่างประเทศ เพื่อกลับเข้ามารับหน้าที่แทนชาวต่างประเทศ เหล่านี้ ซึ่งผู้นำรัฐทรงตระหนักดีถึงอันตราย อันเกิดจากการแทรกแซงของมหาอำนาจตะวันตกในการใช้ที่ปรึกษาต่าง ๆ เหล่านี้ ส่วนบุคลากรที่ให้เข้ามาทำงานระดับเสมียน ทรงจัดให้มีฝึกฝนอบรมอักษรวิธี และวิชาการเบื้องต้นภายในประเทศ ด้วยการส่งเสริมให้มีการตั้งโรงเรียนขึ้น

ด้วยเหตุผลความจำเป็นดังกล่าวทำให้รัฐบาลต้องเข้ามาจัดการศึกษา ด้วยการจัดองค์การการศึกษาตามรูปแบบโรงเรียนที่จัดขึ้นในประเทศตะวันตก และอารยประเทศเพื่อให้ทำหน้าที่ถ่ายทอดฝึกฝน วิชาการหนังสือและเทคนิควิทยา และปลูกฝังความคิดเห็นอันเป็นอุดมการณ์ทางสังคม ซึ่งสอดคล้องกับอุดมการณ์หลักของรัฐที่ถือว่ารัฐต้องมีการเปลี่ยนแปลงภายใต้การนำของพระมหากษัตริย์ เพื่อสร้างความสำเร็จให้ทันสมัยตามแบบตะวันตก โดยที่ยังรักษานับประเพณีอันดีงามทางพุทธศาสนา. . .

เมื่อสิ้นรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวแล้ว ก็ยิ่งปรากฏว่าการจัดการศึกษาของไทยเฟื่องฟูขึ้นอย่างมาก อาจจะเป็นด้วยการวางรากฐานที่ดีไว้ในรัชสมัยของพระองค์

เป็นปัจจัยสำคัญ แม้ในส่วนของการศึกษาปฐมวัยเองก็มีการพัฒนาขึ้น ดังปรากฏมีโรงเรียนเฉลยศักดิ์ หรือ โรงเรียนราชบุรี เกิดขึ้นมากมาย การจัดการเรียนการสอนในแต่ละโรงเรียนก็แตกต่างกันไปตามความประสงค์ของผู้เป็นเจ้าของ จนกระทั่งในปี 2461 ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ได้มีการตราพระราชบัญญัติโรงเรียนราชบุรีขึ้นโดยมีวัตถุประสงค์เพื่อจะควบคุมให้การดำเนินงานและการสอนในโรงเรียนเหล่านั้น ไปในแนวเดียวกัน และในพระราชบัญญัติฉบับนี้ได้กล่าวถึงการศึกษาปฐมวัย ซึ่งเรียกว่า “อนุบาล” ไว้ดังนี้ (ราชกิจจานุเบกษา, 2461)

ลักษณะที่ 4 โรงเรียนอนุบาล

มาตรา 27 โรงเรียนอนุบาลเป็นโรงเรียนที่มุ่งประสงค์ มุ่งเอาการเลี้ยงดูเด็กอ่อน ๆ เป็นสำคัญ และสอนเด็กให้เรียนรู้อ่าน รู้เขียน รู้นับ ไปพลางในระหว่างเวลานั้น

และครั้งนี้จึงนับว่า ได้มีคำว่า “อนุบาล” ปรากฏอยู่ในพระราชบัญญัติเป็นครั้งแรก ภายหลังจากที่ได้มีการเปิดโรงเรียนอนุบาลครั้งแรกไปแล้วประมาณ 7 ปี คือ โรงเรียนวัฒนาวิทยาลัย ซึ่งเปิดดำเนินการเมื่อปี 2454 จนเมื่อถึง พ.ศ. 2466 และ 2470 โรงเรียนราชินี และโรงเรียนมาแตร์เดอีก็ก็เปิดขึ้นอนุบาลขึ้นมาตามลำดับ

หลักสูตรอนุบาลโรงเรียนวัฒนาวิทยาลัย

โรงเรียนวัฒนาวิทยาลัย หรือโรงเรียนวังหลังได้จัดตั้งขึ้นโดยศาสนทูตอเมริกันที่เข้ามาเผยแผ่คริสต์ศาสนาในเมืองไทย ครั้งแรกได้จัดการศึกษาสำหรับเด็กชายและขยายต่อมาถึงการศึกษาสำหรับเด็กหญิง หลายปีต่อมาโรงเรียนวัฒนาวิทยาลัยจึงได้จัดตั้งแผนกอนุบาลขึ้นในพ.ศ. 2454 นับเป็นโรงเรียนอนุบาลแห่งแรกที่เปิดขึ้นและดำเนินการโดยนางสาวโคลด์ (Miss Edna Sana Cold) จัดการสอนตามแนวของเฟรเดอริค โรงเรียนอนุบาลแห่งนี้มีครูไทยที่สำเร็จการอนุบาลศึกษาเป็นคนแรกจากประเทศสหรัฐอเมริกา คือ ครูอรุณ ผู้ซึ่งได้นำความรู้และแนวคิดมาปรับปรุงการจัดการศึกษาปฐมวัยให้ถูกต้องตามหลักเกณฑ์ยิ่งขึ้นทั้งในด้านวัสดุ ครุภัณฑ์ และการเรียนการสอน นับได้ว่าโรงเรียนวัฒนาวิทยาลัยเป็นโรงเรียนที่เปิดสอนชั้นอนุบาลศึกษาโดย ครูสตรีไทยคนแรกที่สำเร็จการศึกษามาโดยตรง ดังรายละเอียดต่าง ๆ ที่ปรากฏในหนังสือ โรงเรียนกุลสตรีวังหลังกับหม่อมโคลด์ (ด.ประทีปะเสน, 2517) ดังนี้

อนุบาลโรงเรียนแรก

ในสมัยที่หญิงไทยยังไม่ได้ฝึกได้ฝันว่าจะได้ไปเที่ยวหรือไปศึกษาในสำนักต่างประเทศ เป็นต้นว่ายุโรปและอเมริกานั้น มีน้อยคนนักจะได้มีโอกาส มีบ้างก็แต่เป็นธิดาในครอบครัวของทูตซึ่งรับราชการประจำอยู่ในสำนักเหล่านั้น

วันหนึ่งนักเรียนวังหลวงรู้สึกแปลกและแทบเชื่อไม่ได้ว่า ครูอรุณ บุตรนายสั่งเพ็งเป็นครูใหม่ ๆ บิดาถึงแก่กรรมลง และมอบทรัพย์สมบัติไว้ให้มากกว่าบุตรอื่น ๆ เพราะเป็นลูกที่ได้ร่วมทุกข์ร่วมสุขมาด้วยกัน ครูอรุณ เคยเป็นนักเรียนวังหลวงปัญญาเยี่ยมอย่างสมัยนี้ที่มีทุนเล่าเรียนหลวงให้นักเรียนหญิง เราเชื่อแน่ว่าครูอรุณ ของเราคงจะสอบไล่โบว์แดงเป็นแน่ เมื่อครูอรุณ ได้รับมรดกเช่นนั้น มิสโคลด์ ก็มองเห็นข้ามมหาสมุทรไปข้างโน้น ว่าเป็นที่ศึกษาอย่างเลิศ ทาที่ไหนเปรียบมิได้ จึงฉวยโอกาสแนะนำให้ครูอรุณจ่ายทรัพย์ไปในการเดินทาง และเล่าเรียนวิชา ณ สหรัฐ เรียนแผนกอนุบาลตามแบบของ Froebel เพื่อจะได้มาฝึกเริ่มแรกโรงเรียนชนิดนี้ขึ้นในประเทศไทย ประจวบด้วยอาจารย์ อี.พี.ตันแลกับภรรยาถึงคราวจะไปพักผ่อน จึงได้ชวนครูอรุณไปกับท่านแล้วท่านได้จัดส่งเข้าเรียนใน State Normal Training College, New Briton Connecticut และให้พักอยู่ที่เมือง Hartford ได้ความปกครองของ Mrs, Strong ผู้เป็นญาติสนิทของมิสโคลด์ ครูอรุณ ได้เรียนจบวิชาแผนกอนุบาลในระยะ 2 ปี และเรียน Post Graduate อีกหนึ่งปี จึงนำประกาศนียบัตรของ State และ Diploma ของโรงเรียนกลับมากุมิ ทั้งได้ซื้อเครื่องใช้ไม้สอย ตลอดจนโต๊ะและเก้าอี้ซึ่งใช้จำเพาะโรงเรียนชนิดนั้นมาจากอเมริกาด้วย และได้ตั้งต้นสอนอยู่ในโรงเรียนกุลสตรีวังหลังพยายามถ่ายทอดวิชาให้แก่ครูรอง อยู่ 2 ปี ครูอรุณจึงได้ชื่อว่าเป็นหญิงคนแรกที่ได้สอนวิชาอนุบาลในประเทศไทย ครั้นเธอได้ลาออกไปทำการสมรสเสียกับพระยามหาธิบดี ซึ่งในเวลานั้นเป็นปลัดทูลฉลองกระทรวงธรรมการโรงเรียนก็ได้ดำเนินการนั้นต่อมาจนย้ายไปวัดนาวิฑาลัย

ตอนนี้ ม.ร.ว.ทรงสวาง เกษมศรี ครูฝึกหัดในแผนกนี้เล่าว่า 'แผนกอนุบาลรับสอนเด็กตั้งแต่ 3 ขวบ มีครูรองช่วยครูอรุณ สอนอีก 3-4 คน ครูรองเหล่านั้นเท่ากับเป็นนักเรียนฝึกหัดวิชา และอาการกิริยาที่จะสอนหรือใช้กับเด็ก หรืออีกนัยหนึ่งจะว่าเป็นพี่เลี้ยงของเด็กก็ได้ต้องดูแลจนขึ้นรับประทานอาหาร คอยดัดแปลงกิริยาและนิสัยของเด็ก ครูเองก็ต้องคอยระมัดระวังกิริยาท่าทางและคำพูด ทั้งแสดงนิสัยอันดีให้เป็นแบบอย่างแก่เด็กด้วย จะชี้แจงสิ่งใดต้องให้เด็กเข้าใจชัดเจน เป็นการเรียนแถมเล่นเสมอไป เพื่อให้เด็กฝึกสนุกจะได้คิดทำสิ่งอื่น ๆ ด้วยสมองเล็กๆ ของเขาจะใช้ภาษาไม่ได้เมื่อถึงเวรของครูคนใดสอน ครูอรุณ

และครูอื่น ๆ จะนั่งฟังนั่งดู แล้วจดสิ่งที่ครูผู้นั้นทำไม่เหมาะสมไว้ ตอนปลายนักเรียนแผนกนี้เล็ก
เรียนครู อรุณ ก็จะสอนครูเหล่านั้นทั้งตำหนักและชมไปด้วย เป็นการเรียนการสอนอย่างใหม่
แก่ครูฝึกหัดเหล่านั้น ทำให้เขารู้สึกอึดอัดใจไม่ใคร่สมัครสอนสมัครเรียน เมื่อมิสโคลด์ ทราบ
ท่านก็กล่าวล้อมออธิบายว่า ท่านนึกถึงบุตรหลานของคนไทยต่อไปภายภาคหน้า ประสงค์จะ
ให้ครูฝึกหัดนั้นได้วิชาไว้สอนอบรมเด็กเล็ก ๆ และบุตรหลานที่ยังโคไม่พอไปเรียนหนังสือ
เพาะอุปนิสัยขัดเกลาเขาไว้แต่เยาว์ เขาจะได้รับความเจริญมีนิสัยดี มีความสามารถจะเป็น
กำลังรุ่งเรืองของชาติในอนาคต แล้วเมื่อถึงเวลานั้นครูฝึกหัดเหล่านั้นจะชื่นใจ ย้อนคิดถึง
ความรักความหวังดีของท่าน ครูเหล่านั้นเมื่อได้ฟังคำเทศนาย่อมหัวใจเช่นนั้นก็ชื่นชมเห็น
คล้อยตามไปด้วย โรงเรียนกุลสตรีวังหลังตั้งอยู่ในย่านบ้านขมิ้นถนนบุรีหาไชตำบลที่มีผู้คน
เห็นผลดีของการศึกษามากนัก ยิ่งการศึกษาแผนกอนุบาลด้วยแล้ว เขาไม่ยินดีต้อนรับเลย
เพราะเขาว่าไม่เห็นสอนหนังสือ สอนแต่เล่น ๆ รำ ๆ กันทั้งนั้น เมื่อไรจะอ่านหนังสือออก
อีกประการหนึ่ง ผู้ที่ตื่นตัวในการศึกษาโดยมากมักอยู่ในพระนคร การที่จะนำบุตรเล็ก ๆ
แม่น้ำเจ้าพระยามาเรียนทุกวันนั้นเป็นการเสี่ยงภัย เขาจึงไม่นำบุตรน้อย ๆ ของเขามาที่นำ
มาสองสามคนก็เพื่อฝากไว้กันวิ่งเล่นรบกวนที่บ้านมิสโคลด์ จะไปแนะนำทำอะไรเขาก็ไม่เห็น
ด้วย เหตุฉะนั้นท่านต้องไปหลังโรงเรียนทุกวัน เทียบคบหาสมาคมกับคนบ้านใกล้เคียงเพื่อ
ชี้แจงให้ผู้ใหญ่เห็นประโยชน์ในอนุบาลศึกษา บางวันท่านจะพาเด็กมาด้วย 2 หรือ 3 คน
มอบให้เข้าเรียนบางคนก็แต่งตัวเรียบร้อย บางคนก็มอมแมมเหม็นสาบ ไม่ได้อาบน้ำชำระ
กายครูก็ต้องทำความสะอาดให้แก่เด็ก ๆ เหล่านั้น เช่น พาไปอาบน้ำ ล้างหน้า เกล็ดจุก
หรือผมให้ แล้วก็นำมานั่งในห้องเรียนกับคนที่สะอาดหมดจดแล้ว มิสโคลด์ได้ฝึ้อุปสรรคและ
พยายามชักชวนคนไทยอยู่ย่นให้เห็นประโยชน์ในการศึกษาอบรมชนิดอนุบาลและเมื่อ
ชาวบ้านทนฝิปากอันมีเสน่ห์ และอธยาศัยเข้ากับคนไทยอย่างละมุนละม่อมของท่านไม่ไหว
ก็ยอมนำบุตรมาฝาก แต่ก็ยอมให้มาแต่ที่มีอายุล่วงเลยห้าหรือหกขวบแล้ว มาถึงห้องเรียน
ยังร้องท่มร้องไห้อยากกลับบ้าน

หลักสูตรอนุบาลโรงเรียนราชินี

โรงเรียนราชินีนับเป็นโรงเรียนแห่งที่สองที่จัดการศึกษาปฐมวัยในรูปของอนุบาลขึ้น
สืบเนื่องมาจากเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี (สนั่น เทพหัสดิน ณ อยุธยา) เสนาบดีกระทรวง
ธรรมการต้องการที่จะส่งเสริมการศึกษาของสตรีให้เจริญขึ้นด้วยการจัดส่งผู้หญิงไปฝึกหัดเป็น
ครูอนุบาล (“เรื่องจัดส่งผู้หญิงไปฝึกหัดเป็นครูอนุบาล” กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, ม.ร. 6ค/
10น.2-4) เพื่อเป็นแบบอย่างมาจัดตั้งการฝึกหัดครูอนุบาลขึ้นในประเทศไทย อย่างไรก็ตามไม่

ปรากฏหลักฐานว่ารัฐได้จัดส่งครูไปฝึกหัดแต่ประการใด อาจเป็นด้วยเหตุไม่ได้รับงบประมาณสนับสนุนก็เป็นได้

เกี่ยวกับความเป็นมาของการจัดตั้งแผนกอนุบาลของโรงเรียนราชินีนั้น ปรากฏอยู่ในอนุสรณ์โสสานุราชินี (2532) ว่า โรงเรียนราชินีเป็นโรงเรียนที่เปิดให้เป็นสถานที่สำหรับทดลองการจัดหลักสูตรและกิจกรรมต่าง ๆ ของกระทรวงศึกษาธิการมาโดยตลอด จึงได้รับดำริเกี่ยวกับการจัดอนุบาลของกระทรวงศึกษาธิการมาดำเนินการ เนื่องจากอาจารย์ใหญ่ คือ หม่อมเจ้าพิจิตรจิรภา เทวกุล ก็ทรงมีความสนใจในงานด้านนี้อยู่แล้ว โดยระยะแรก (พ.ศ. 2466-2469) เปิดรับนักเรียนอายุ 3-5 ปีก่อนและไม่เก็บค่าเล่าเรียน มาถึง พ.ศ. 2470 จึงเริ่มเก็บค่าเล่าเรียน เดือนละ 2 บาท วิธีการเรียนการสอนได้อาศัยหลักการสอนทั้งเฟรเดอเบล, มอนเตสซอรี และที่ทรงคิดค้นขึ้นเอง โดยเน้นการฝึกเด็กให้รู้จักช่วยเหลือตนเอง และคุณลักษณะแบบไทยเป็นหลัก

วิธีการสอนแผนกอนุบาลของโรงเรียนราชินี นับว่าก้าวหน้ามากถ้าเปรียบกับข้อบังคับเกี่ยวกับโรงเรียนอนุบาลทั่วประเทศที่ประกาศใช้ใน พ.ศ. 2461 ซึ่งโรงเรียนอนุบาลแห่งอื่น ๆ ใช้เป็นหลักในการสอนจะขัดแย้งขึ้น กล่าวคือจะสอนเพียงหัดให้เด็กรู้จักอ่าน เขียน และนับเท่านั้นแต่แผนกอนุบาลของโรงเรียนราชินีได้สอนมากกว่า 3 ประการดังกล่าวและมีวิธีการสอนที่ทันสมัยมาก คือสอนแบบเรียนปนเล่น (Playway method) ซึ่งได้ยึดหลักการสอนของนักอนุบาลการศึกษาคนสำคัญ ๆ ของโลกคือทั้งเฟรเดอเบลและมอนเตสซอรี แล้วหม่อมเจ้าพิจิตรจิรภา เทวกุลทรงกำหนดหรือออกตัวอย่างเองบ้างเพื่อให้เหมาะกับสภาพของสังคม นอกจากนี้พระองค์ยังได้สอดแทรกความรู้ทางด้านศาสนา วัฒนธรรม จรรยา ความรักชาติและศิลปะการฟ้อนรำแบบไทย ๆ ซึ่งเป็นการเพาะนิสัยให้นิยมศิลปะของไทยให้กับเด็กด้วย นับได้ว่าวิธีการจัดการสอนแผนกอนุบาลของโรงเรียนราชินีได้สอนครบตามหลักของการอนุบาลศึกษาคือได้ส่งเสริมความเจริญของเด็กในทางร่างกาย สติปัญญา อารมณ์ และสังคม รวมทั้งเป็นการเตรียมความพร้อมให้เด็กก่อนที่จะขึ้นชั้นประถมศึกษาที่จัดสอนในแผนกอนุบาลในรอบอาทิตยรมีดังนี้

1. หัดนับหัดเขียนเลขด้วยเครื่องมือมอนเตสซอรี หรือใช้เม็ดละมุด เม็ดมะขามหรือเบี้ย สอนอาทิตย์ละ 6 ครั้ง ๆ ละ ไม่เกิน 15 นาที
2. หัดอ่านหนังสือ เริ่มต้นด้วยการหัดอ่านจากบนกระดานคำซึ่งจะให้เสรีภาพกับเด็กคือจะอ่านหรือไม่อ่านก็ได้ สอนอาทิตย์ละ 5 ครั้ง ๆ ละไม่เกิน 30 นาที
3. หัดเรียงตัวหอยตามหนังสือและเขียนหนังสือ อาทิตย์หนึ่งไม่เกิน 3 ครั้ง ๆ ละ

ไม่เกิน 30 นาที

4. เดินตามเส้นร้องเพลงออกท่าทุกวัน วันละ 15 นาที
5. ดัดตน ความรู้เบ็ดเตล็ด ทุกวัน วันละ 15 นาที
6. ชั่งน้ำหนักและวัดส่วนสูงทุก 3 เดือน
7. เล่นเครื่องมอนเตสซอริ บรรจุจุกขวดทุกวันวันละ 15 นาที
8. เล่นเครื่องมอนเตสซอริ จัดลำดับไม้เป็นขั้นบันไดเป็นเจดีย์ เรียงลำดับสีอ่อนและแก่ (ฝึกหัดจักขุประสาท) 15 นาที
9. เล่นเครื่องมอนเตสซอริรูปเรขาคณิตต่าง ๆ (ฝึกหัดสัมผัสและจัดขุประสาท)
10. สวดคำนมัสการคุณานุคุณทุกวันพฤหัสบดีวันละ 15 นาที
11. วาดเขียนตามรูปเครื่องมือเรขาคณิต เขียนรูปลัทธิและสิ่งของต่าง ๆ ที่ชอบทุกวัน วันละ 15 นาที
12. เล่นในร่ม เช่น เล่นคูกตา เล่นต่อภาพ เล่นทายไฟ เล่นหุงข้าวหุงแกง เล่นรถไฟ ทุกวันวันละ 30 นาที
13. หัดพับดอกไม้ (ฝึกหัดสัมผัสและนาสิกประสาท)อาทิตย์ละครั้ง ครั้งละ 30 นาที
14. เล่นกลางแจ้ง เช่น เล่นงูกินหาง ดึงชิงหลัก รี ๆ ข้างสาร มอญซ่อนผ้าทุกวัน วันละ 15 นาที
15. เลือกเศษผ้าให้รู้จักชนิดของเนื้อผ้า สี และชื่อผ้าหรือแพร
16. เล่นเครื่องมอนเตสซอริ หัดขีดกระดุม สับขอ และผูกริบบิ้น ทุกวัน ๆ 30 นาที
17. หัดซักและตากผ้าเช็ดหน้าของคน อาทิตย์ละครั้ง
18. จัดตู้เสื้อผ้าและเป็นเวรกันจัดห้องเรียนทุก ๆ วัน ๆ ละ 15 นาที
19. หัดรักษานามัยและความสะอาดทุกวัน
20. รักษาระเบียบด้วยการหัดให้เข้าแถวเข้าห้องรับประทานอาหารเวลาพักกลางวัน
21. หัดให้บริโภคน้ำให้เรียบร้อย 30 นาทีทุกวัน
22. รู้จักพักผ่อนตามเวลาวันละ 2 ชั่วโมง
23. สอนจรรยา 15 นาที โดยการเล่านิทานสุภาษิตให้ฟัง

สรุปได้ว่า หลักสูตรอนุบาลที่ใช้ในโรงเรียนราชินีนี้มีทั้งแนวของตะวันตกและแนวของไทย คือ หลักสูตรตามแนวของเฟรเดอริค (Froebel) และมอนเตสซอริ (Montessori) ประกอบกับ แนวคิดตามแบบไทย ซึ่งหม่อมเจ้าพิจิตรจิราภวทรกัตติกันขึ้นเอง เพื่อให้มีความเหมาะสมกับสภาพของเด็กและสังคมไทย

หลักสูตรอนุบาลโรงเรียนมาแตร์เดอี

โรงเรียนมาแตร์เดอี ได้เปิดรับนักเรียนอนุบาลในปี พ.ศ.2470 นับเป็นโรงเรียนแห่งที่ 3 ที่เปิดแผนกอนุบาล รับนักเรียนชาย-หญิง โดยใช้แนวการสอนตามแบบอย่างของประเทศอังกฤษ ซึ่งก็ได้แก่แบบเฟรอเบล(Froebel) ทั้งนี้อาจจะเป็นเพราะมาแมร์เทเรซา ชาวเบลเยียมได้เคยเป็นครูสอน ณ ประเทศอังกฤษ จึงได้นำเอาวิธีสอนตลอดจนระเบียบการจัดชั้นเรียนมาเป็นแนวการสอนของโรงเรียน และที่โรงเรียนนี้พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทั้ง 2 พระองค์ คือ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล และพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดชในสมัยทรงพระเยาว์ได้ทรงศึกษาเล่าเรียนชั้นอนุบาล ดังมีรายละเอียดปรากฏในหนังสือ สายใยแห่งความทรงจำ (มาแตร์เดอีวิทยาลัย, 2534) ว่า

...สำหรับหลักสูตรการเรียนการสอนในสมัยนั้นใช้หลักสูตรแบบอังกฤษ มีชั้น K.G. Form I Form V ซึ่งเป็นชั้นสูงสุด หลักสูตรมี 2 สาย ได้แก่ สายที่เรียนภาษาอังกฤษ เป็นวิชาภาษาต่างประเทศภาษาที่ 1 และที่เรียนภาษาฝรั่งเศส เป็นภาษาที่สอง...

พ.ศ.2473 วันที่ 22 พ.ศ. พระวรวงศ์เธอพระองค์เจ้าอานันทมหิดล พระโอรสในสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหลวงสงขลานครินทร์ เสด็จมาเป็นนักเรียน K.G. ทรงได้รับเลขประจำตัว 237 ต่อมาจน พ.ศ.2474 ทรงนำพระอนุชามาทรงศึกษาด้วย

พ.ศ.2475 เนื่องจากทางโรงเรียนมีกฎที่จะรับเด็กชายเข้าเป็นนักเรียนในโรงเรียนได้ถึงอายุเพียง 7 ขวบเท่านั้น ดังนั้น ในปีนี้ พระวรวงศ์เธอพระองค์เจ้าอานันทมหิดล จึงต้องทรงลาออกจากโรงเรียน ส่วนพระองค์เจ้าภูมิพลฯ ก็ขึ้นทะเบียนเป็นนักเรียนในเดือนพฤศจิกายนทรงได้รับเลขประจำตัว 449

พ.ศ.2476 พระวรวงศ์เธอพระองค์เจ้าภูมิพล ก็ทรงลาออกจากโรงเรียน เพื่อเสด็จไปประทับ ณ ประเทศสวิสเซอร์แลนด์

พ.ศ.2476 เปลี่ยนอาจารย์ใหญ่ และในปีนีเองที่ทางโรงเรียนได้เริ่มมีการใช้หลักสูตรของกระทรวงศึกษาธิการทุกชั้นทุกระดับ. . .

ดังนั้นหลักสูตรอนุบาลที่ใช้ในโรงเรียนมาแตร์เดอี คือ หลักสูตรตามแนวเฟรอเบล (Froebel) เช่นเดียวกับโรงเรียนวัฒนาวิทยาลัย และโรงเรียนราชินี ซึ่งดำเนินการมาก่อนหน้านี้แล้ว

อาจกล่าวได้ว่า หลักสูตรการศึกษาปฐมวัยในยุคนี้ เป็นยุคบุกเบิก แม้จะยังไม่ปรากฏหลักฐานที่แสดงชัดเจนนักในต้นยุค แต่ในช่วงปลายยุคกลับปรากฏว่ามีการนำหลักสูตร

ต่างประเทศ เข้ามาใช้อย่างเป็นทางการ คือ หลักสูตรของเฟรเดอริคและมอนเตสซอรี ทั้งนี้อาจมีบางโรงเรียนที่ได้คิดค้นแบบอย่างหลักสูตรที่ผสมผสานความเป็นไทยเข้าไปด้วยอย่างโรงเรียนราชินี เป็นต้นเมื่อเป็นดังนี้ จึงอนุมานได้ว่า หลักสูตรการศึกษาปฐมวัยในยุคนี้ (พ.ศ.2411 - 2474) มีปัจจัยที่เกี่ยวข้อง คือ พื้นฐานแนวคิดจากต่างประเทศ ประกอบกับ พื้นฐานทางสังคม วัฒนธรรม ของไทยเป็นหลักสำคัญ ดังที่ปรากฏกิจกรรมสวดมนต์ไหว้พระ การรำละคร การทำงานศิลปะแบบไทยๆ เป็นต้น

สรุป

นับเป็นก้าวแรกของการศึกษาปฐมวัยในประเทศไทย ที่มีการจัดการศึกษาปฐมวัยในรูปแบบของโรงเรียนขึ้น ซึ่งชี้ให้เห็นว่าได้ให้ความสำคัญกับการศึกษาในระดับนี้ตั้งแต่วัยทารก เป็นต้นมา แต่รูปแบบของหลักสูตรได้เน้นการพัฒนาเด็กวัยอนุบาลเป็นสำคัญ ดังเห็นได้จากการจัดการศึกษาปฐมวัยของโรงเรียนราชกุมารราชกุมารี การจัดมูลศึกษาตลอดจนถึงการจัดอนุบาลของโรงเรียนวัฒนาวิทยาลัย อนุบาลของโรงเรียนราชินีและอนุบาลของโรงเรียนมาแตร์เดอี

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย